

**palóc-
föld** 1971 | **3**

ELMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

palóc- föld 1971 3

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT V. ÉVFOLYAM 1971. TARTALOM

Vidor Miklós: Szabálytalan emlékek	3
Csanády János: Nógrádban téli tölgyek	10
Polgár István: Elesett harcok, Ostrom, Che, Egyszál bizonyosság	11
Dénes Géza: Tanyán történt, Cillogó gyűrűk	14
Tamás István: Ma nem látni, Este, Krampácsolók, Apám	18
Hann Ferenc: Versek, Márciusban	21
Varga Rudolf: Alázkodó	22

BEMUTATJUK

F. Mihály Ida: Balázs János képeiről	23
Balázs János: Salgótarján — 1971. február	25

TÁRSADALOM-MŰVELŐDÉS

Horváth István: Útközben	33
Kemény István: A salgótarjáni üzemi munkások műveltségének szociológiai vizsgálata	39
Kiss Aurél: Ifjúság és szabad idő	42
Vihar Béla: Közös dolgainkért	48

TANULMÁNYOK

Szakó László: Fábry Zoltán irodalmi cikkei	53
Szalánczay György: Babits irodalmi és irodalompolitikai cikkei. II.	64

A PALÓCOKRÓL

Bakó Ferenc: A palóckutatás célja és mai feladatai	74
Paku Imre: Palóc népköltészet. I.	78
Dallos István: A zoboraljai magyar etnikum, Palóc népszokások a zoboralján	84

A Nógrád megyei falvak kortörténetének feldolgozásáról (Schneider Miklós)	93
Antológiák margójára (Alexa Károly)	93
Szép versek 1970. (Vasy Géza)	100
Erdei Ferenc: Város és vidéke (Horpácsi Sándor)	102
Solymos Ida: Arc nélkül (Alföldy Jenő)	104
Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól (Csongrády Béla)	106
Pályázati felhívás	109
KÉPZŐMŰVÉSZET: Válogatás Balázs János salgótarjáni kiállításának anyagából: Káprázatok (címloldalon), Madarak, Virágok, Bőség, Anya gyermekével, Házi barátaim, Égő világ, Sivatag (műmellékleten)	

★

palóc
197
föld 3

Irodalmi, művészeti, művelődési folyóirat.
A Nógrád megyei Tanács VB Művelődésügyi
Osztályának lapja.
Megjelenik negyedévenként.
Szerkeszti a szerkesztőbizottság:
Balázs László, Boros Sándor, Csík Pál,
Csongrády Béla, Csukly László, Czinke Ferenc,
Erdős István, Havas Péter, Kerekes László,
Schneider Miklós, Szabó Károly.
Felelős szerkesztő: Kojnok Nándor
Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat.
Felelős kiadó: Vida Edit.
Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető a postahivatalokban.
Egyes szám ára: 5,— Ft.
INDEX: 25708.

71 14 181 NyV Balassagyarmat 1700 pl. — Fv.: Bednár Károly

Vidor Miklós

Szabálytalan emlékek

A FELÜGYELŐ

Megbízatlása nem hivatalos, alig hihető, hogy a kerületi tanács számon tartaná. De rendszeresen találkozom vele a környéken: hol a zöldséges előtt áll a sarkon hórihorgasan, prófétikus soványságban, hol a trafik bejáratában strázsál, vagy a büfé ablakán ellenőrzi a kávézó közönséget.

Egyetlen felügyelői jelvénye: hegyes végű botja. Hóna alá szorítja, s ha megcsillan előtte a járdán egy-egy ezüstös, vagy meggypiros sztaniol, fölszúrja. Láttam a múltkor egy kapu alatt, amint gondosan a bot végére tekerte zsákmányát. Vagy arasznyi már a boton a sztanioltekercs. Úgy hordja, mint turisták a megjárt vidékek emblémáját

De ő mindig ugyanazt a tájat járja: a belső Józsefváros néhány háztömbjét, a Körútra futó csöndes utcákat. Olykor-olykor robajlik csak át itt egy-egy teherautó vagy mérges motor. A felügyelő ilyenkor megáll a sarkon, élénk-kék tekintetét gondosan körülhordozza, a botjával jelez, megadja a szabad utat a bekanyarodó járműnek. Tartása, komoly ösztövére arca elárulja, hogy gvalogospárti. Nem bizik ezekben a pufogó, recesség szerkezetekben, vezetőjüket sem nézi jó szemmel. Ő mindenestre megteszi a magáét, kiáll a sarokra, földeríti, nem fenyeget-e valakit a közeledő jármű, aztán int, beleegyezését adja, hogy áthaladjon a fennhatósága alatt álló területen.

Öszülő bajuszú férfi a felügyelő, hatvan lehet. Télen-nyáron szürke kalapot visel, gólyalábú léptekkel halad, fölszúrja a sztaniolt, és irányítja a mellékutcák forgalmát, ahová nem jutott rendőr. Különben szenvedélyes dohányos. Egyszer meg is állított, rám hunyorított és fölemelt cigarettájával jelezte, hogy tüzet kér.

Néma pillantással köszöntöm, ha találkozom vele. Nem tudom, mit gondol rólam, számon tart-e egyáltalán. Behatolhatunk-e még agyának tekervényei közé? Titok. Itt jár közöttünk. Vigyáz ránk. Gondoskodik valamiről, ami igazában nélküle történik, de ő részt akar vállalni belőle.

Hangtalan, nappali árnyék. Szürke és megbízható, mint a lelkiismeret. Rója az utcákat, figyel, számot ad valamiről, amit kívülre már meg sem lát más.

„Szegény” — mondja a felszínes járókelő. Pedig gyanítom, hogy sokunknál gazdagabb. Túljár eszünkön, becsap bennünket sztaniolgyűjteményével, nehogy igazi kincseit meg kelljen mutatnia.

AZ ELTŰNT HERCEG

El sem lehetett képzelni, hogy egyszer egy egész szivarra gyújtson rá. Mintha végigszívhatatlan, öreg csonk volna az újjai közt, néha szájához emelte, fölfénylett a parázkör, s olykor boldogan összehunyorodott. Cson-

tos madárfején a vigasztalan, hosszú orr igazi csőr: szomorú ragadozó, a maga fajtája közül kikopott, mindig elszedik előle a zsákmányt. Fogatlan szája mosolyra nyílt, az is néma bocsánatkérés. Nem akar elkedvetleníteni senkit, hát komikusra veszi tulajdon sorsát.

Keringett a kávéház félhomályos sarkai között, néha kibukkant, meghordozta enyves tekintetét s alámerült. Gazdátlan asztaloknál ütött alkalmi tanyát. Mikor megbetegedett a szivaros, néhány napig ő helyettesítette. Készséges volt, vékony alakja csupa udvariasság, amint egy-egy vendég elé tartotta a trafikosládát. Aztán visszasüppedt a tengő hontalanságba, mintha húzná maga mögött az odvas félhomályt, az átmeneti nap-szakok vaksi derengését.

Egyszer megkérdezte valaki:

— Voltaképpen miből él maga?

Szűken megvonta vállát:

— Följelentem magam a rendőrségen, nyomozzák ki.

Nem bántotta, ha hercegnek szólították, mert neve véletlenül megegyezett a legkisebb európai hercegség nevével. Köhögősen szította szivar-csonkját, portyázott a hangos kártyások asztala körül. Ha leült valaki mellé, a játékos idegesen húzódott arrébb. Pech-szaga volt az életének, amelyet alighanem senkisé ismert.

Kietlen albérleti szobák dohos zugait érezte mögötte az ember, a falon betegen égő egy szál körtét s mindig bontott, vagy inkább soha be nem vetett ágycsövet, penészsárga huzatú párnával.

Azokat is szerényen, suttogva szólította meg, akik kedvelték. Tán félt, hogy ráunak. Holott egész alakja, jellegtelen színű, kifényesedett ruhája maga volt a fáradt unalom. Gyerekkort, fiatalságot nem álmodhatott mögé a fantázia: ötvenesnek jött a világra, elkészt, lecsúszott ötvenesnek, aki emlékeit is elvesztette.

Senkinek sem hiányzott, mikor néhány hétre elmaradt a kávéházból. Csak akkor ébredtek tudatára, mikor ismét megjelent.

— Hol volt, herceg?

— Vidéken — dűnnyögte szivarja mellől. — Üzleti út...

— Legalább sikerrel?

— Hát itt vagyok megint, nem elég az? — nevetgélt vékonyan s elvonult a füstben, eleven sorsok vaskos árnyai között.

Utánanéztem töprengőn:

— Hallotta? Üzleti úton! A herceg!

Valaki szórakozottan sóhajtott:

— Szegény feje!

Addigra már egyik asztal fölé hajolt, feszülten leste a lapjárást, koponyája sárgán fénylett. Itthon volt ismét, előregörbedő kíváncsisága jelezte boldog beavatottságát, lankadatlan érdeklődését a kávéház akvárium-i tenyészetére iránt. Itt volt életének archimedesi pontja.

Néha apró megbízások pottyantak, megesett, hogy fölrendelte valaki magához, átadtak neki egy-egy csomagot, zsebben elférő dobozkát, fonynyadt, poroslapú könyvet, divatjamúlt zakót, hogy értékesítse a világból kizüllő tárgyak rejtelmes piacán.

Ő volt az eleven vigasz az átmeneti bajokkal küszködők számára: ő, a kormánytalanul hanyódó roncs ismerte csak a szeszélyes áramlások titkát, ha nem is beszélt róla. Vitte arcára száradt kínai mosolyát céltalanul, de hűségesen. Világesemények robajlottak el mellette, neki egyre ment bukás vagy diadal. Az élő növények szívósságával tartott ki valami mellett, amit sosem jutott eszébe megfogalmazni.

A kávéházzal együtt tűnt el. Ahogy ezt bezárták, őt sem látta többé senki. Az összeszokott partik áttelepültek máshová: nekik az asztal volt a fontos, hogy négy oldalán leülhessenek, s osztani kezdjék a lapokat. Ha véletlenül meg is kérdezte valaki: „Mi lehet a herceggel, nem tudják?” — a játszma sodrása átesapott a kérdés fölött.

A herceget elnyelték a terézvárosi kis utcák, ahonnan előbújt délutánra, hogy fakó felöltőjében, roskadt kalapjában oly észrevétlenül lépjen be a forgóajtón, ahogyan csak neki sikerülhetett kifognia a tanútlan pillanatot. Nem érkezett és nem távozott: mindig is jelen volt. A pincérek, az újságosfiúk úgy emlékeztek rá, mint aki valahány izgalmas esemény néma kibice maradt. Ott volt, mikor rajtakapták azt a két sipistát, vagy mikor a gavallér szücsmester hirtelen rosszul lett, s a kávéházból haza kellett szállítani, hogy másnapra már a halálhíre jöjjön helyette. A herceg akkor fájdalmasan bölintott, olyasféle kimondatlan hittel, hogy ez is csak rendes emberekkel történhetik meg. A komisz kutyák lenyerik a partnerüket, nem törődnek a családjukkal és makkegészséges önzéssel járnak a haláltalan életben.

Maga a herceg azonban beleveszett a ködbe, akár a századeleji érzemes beszédek figurái, akik körül mindig csak megtörtént, személy szerint ők nemigen vettek részt benne.

Valahol lépked most is, tűnődő mosollyal, szivarconkja megbarnult ajkai között, álmodik az elveszett kávéházról, ahol törzsvendég volt. Régtelen régen. A világ megöregedett azóta. Koponyája mind sárgább, csontosabb. Hígszálú őszi eső szemzik körülötte, az aszfaltban foglyul ejtett fák elhullajtották levelüket. Megy, megy abban a végtelen múlt időben, amelyet már akkoriban ott cipelt a vállán.

Talán attól volt olyan hajlott a háta.

A BOLDOGSÁG ÁRNYÉKA

Négyszemközt mesélte valaki:

— Álomban találkoztam azoknak az álmoknak a folytatásával, amelyeket fölébredve mindig elfelejték. De csak ennyire emlékszem, földézni nem bírnám őket. Olyan volt, mintha valaki elássa a kincset s aztán, hogy sikerüljön eltitkolni a rejtkehelyet, tulajdon emlékezetéből is kiirtja.

— És többé nem mondhatok mást az egészről. Van valahol egy kis birodalom, az enyém, boldog vagyok benne, csak letörlődött a mappáról, én pedig elveszítettem felségjelvényeit is, homályos sejtésem maradt róla

csupán. A hajótörött király ilyen: egymaga menekült meg, többé sem országát, sem önmagát nem igazolhatja. Ki hinné el neki, ha már benne is ködkép? — Bár egyszer talán megint sikerült visszaalmodnom magamat. S aztán fölébredek, hogy mindent elborítson az éjszaka.

S elgondolkodón hozzátette:

— Dehát miért fontos, hogy elhiggyék? Nem elég, ha volt valahol?

CIVILKURÁZSI

Húsz esztendővel a történetek után, s az érdekeltek fájdalmas elmúltával támad föl bennem ez a história. Akkoriban ott voltam már születő lapok bölcsőjénél, de először sodort a véletlen egyiknek a sírjához.

A folyóirat — tekintélyes intézmény kiadásában megjelenő művészeti szemle — kemény harcok keresztüzében másfél évfolyamon át tartotta magát. Mind rosszabb idők jártak a modernista törekvésekre, a szerkesztő viszont tántoríthatatlan maradt. Nem lehetett kétséges a végső ütközet kimenetele.

Az intézmény belső szabályzata megkövetelte, hogy a lap sorsáról a szűkebb vezetőség döntsön. A szavazás napján már nem is az érdemi határozatról, csak a nemes, vagy dicstelen halálról volt szó.

A héttagú vezetőségi ülésre a szerkesztő maga helyett egyik kiváló író társát küldte el. Kívülről egyvalaki ült még a zöld asztalnál, aki szövetségesnek számított: a szerkesztő barátja, más művészeti területen rokon törekvések híve. Ha hiábavaló is, mégsem volt közömbös, hogy legalább ők szót emeljenek a lapért, legyen, aki kimondja: megvan a létjogosultsága, nem érdemli, hogy elnémissák.

Mindez el is hangzott a rövid vita során, ketten kiálltak a további megjelenés mellett. Az elnök elrendelte a szavazást. Formahíven, titkos szavazást. Egy-egy begöngyölt kis papírlapon, aláírás nélkül „igen” vagy „nem” lehetett a válasz.

S aztán sor került a cédulák kibontására. Unalmas, üres szertartás, gondolhatta valahány résztvevő. Akár látatlanban is kihirdethették volna az eredményt: öt szavazattal kettő ellenében a vezetőség a folyóiratot megszüntette. Csak a rend kedvéért kellett mégis megszámolni a szavazatokat.

És akkor, minden várakozás ellenére kiderült, hogy hatan szavaztak a folyóirat halálára, mellette csak egy voks esett.

Sistergőn kínos pillanat volt. A két szószóló zavartan és vádlón nézett egymásra. Valamelyikük számításába hiba csúszott, ha azt hitte, hogy a másik sem tart ki. Most feszegőn ültek helyükön, valamennyi jelenlétükre föladva a leckét: melyikük követett el árulást, hogy a másik hűségére is foltot ejtsen vele? Őt tapintatosan lenyelt mosoly között a két kutatón párbajozó tekintet, a viszkető helyzet s a soha napvilágra nem kerülő igazság — ez lett a szavazásból.

A lappal együtt a civilkurázi is odaveszett.

ÖNJELLEMZÉS

Nem sokkal a fölszabadulás után mutattak be Füst Milánnak, s 1945-46 telén valahol a Visegrádi utca környékén tettem néhány látogatást nála egy kis udvari szobában, annak az időszaknak minden romantikusan primitív díszletét őrző környezetben. Ócska vaságyon kuporgott, szidta a világot, undorodva mutatott maga köré. Ez jutott neki: kéziratai elégték, itt ül befalazva egy dobkályhás cselédszobában, kiszolgáltatva és elveszetten. Shakespeare-i átkok, jeremiási siralmak törtek ki belőle. Bólintani is alig mertem, megsemmisülten bámultam. Jajveszékélese ijesztő volt, méltatlankodása vulkánikusan hiteles, az egész jelenség komikusan tragikus és lenyűgöző. Patakozatos tirádákat zúdított rám, fönnakadó szemmel idézte egy-egy pillanatra boldogabb korának fényeit, a halálban megnőtt társakat, csatázott élőkkel és elmentekkel a maga deklamatív szenvedélyével, biblikusan.

Az évek során, ha jókora hézagokkal is, föl-fölkerestem, hol belvárosi lakásán, hol az egyetemen, vagy a visegrádi alkotóházban láttam viszont. Ujra hallhattam görögtüzes áradását, amint megsemmisítő fintorral a túlsó végletbe csap, halhatatlanokat üdvözít vagy kárhozatra küld, tévedéseiben is megragadóan játssza, játssza tehetetlenül önmagát. Főlemelt mutatójaja mintha különös alakjainak egész sorát idézné tanúul, negyedik Henrik királyt és Störr kapitányt, az Advent hitéért üldözött ifjú angol nemesurat s a Boldogtalanokat, a fejükre végzetet gyűjtő szertelenség hőseit, az ő trópusi kedélyvilágának szülötteit.

Utoljára a Rózsadombon kalauzoltam el hozzá valakit, hogy majd húsz évi távollét után viszontlássa Füst Milánt, ifjúsága mesterét. A lugasban fogadott, valóban azzá a „horgas aggastyán”-ná szikkadtan, akivé isten tudja mióta lenni készült. Talán a ritka látogató megjutalmazására idézte föl legelső emlékét.

— Hihetetlen, -megengedem, de így van: tizenegy hónapos koromból él bennem. Nem mert elmesélték, hanem a magam eszében őriztem meg, bocsátotta előre. Kissé ropogós r-jei elevenen reccsenek még a fülemben, látom az alkonyodásban elmosódó, hátradőlő alakot.

— Tehát: nagyanyám igen szeretett, s hogy kedvemet keresse, mindenféle finom leveseket főzött nekem. Én pedig lelkendezve és mohón kapkodtam a tányér után, már ahogyan ekkora kisgyerekek szokása. Egyszer véletlenül túlságosan forrón nyújtotta nekem a kannában a levest, elégette a számat. Sirtam, hadonásztam, dühösen elkergettem magamtól. Ő pedig, hogy megbékítsen, kihűtötte a levest s afféle gyerekbolondító gügyögésekkel közeledett ismét, kínálta, amit az előbb annyira sürgettem, de most már nem és nem és nem akartam látni sem! S aztán hosszan, sokáig kellett hízelegnie, ajánlgatnia a főztjét, mire végre is elfogadtam.

S itt ránk csodálkozott!

— De hát miért mesélem el én ezt az egészet?

Mert — különös dolog! — ebben a kis jelenetben mintha egész sorsom, jövőm benne lett volna! Vagyishogy nekem azt is hízelegve, kelletően, kedvcsinálóan nyújtsák, hogy elfogadjam, amit nagyon szeretek!

Megmaradt volna benne csakugyan a kép? Vagy fantáziájában született ez is, hogy visszafordítsa, jelképet gyűjtsen mögötte? Azt hiszeni egyre megy. A nagy költőnél helyére kerül minden, igazzá válnak a legendák, múlt, élmény, mű egybeforr, hogy a halál se bonthassa szét többé.

SZABÓ LŐRINC LECKÉJE

Akkortájt kezdtek megjelenni a „Tücsökzene” első darabjai a **Válasz-ban**.

Szabó Lőrincet addig sem ismertük rejtőző alaknak, nem röstellt félreérthetetlenül azonosulni versének egyes számú első személyével akkor sem, ha kegyetlen titkokat árult el magáról. Most mégis fölfülettünk. Megérezttük, hogy sorsának eredő forrására bukkant a költő. A gyerekkor, a szülői ház, az anyaváros, az ifjúság messzi tükreibe pillant vissza, hogy elvégezze a szembesítést és számot vessen.

Szorogató gyönyörűség volt ezeknek a testmelegű verseknek az olvasása, párázott valamennyiből a személyes vallomás, a rátalálás fojtott izgalma rezgett a sorokban. Az a fajta tehetetlen őszinteség lökte fölszínre őket, melyik a lélek tektonikus megrendüléséből fakadhat csupán.

A fiatalság gátlástalan kíváncsiságával kérdeztem meg, hogyan születnek a sorozat egyre gazdagodó újabb versei, igaz-e az a sejtésem, mintha egymásból pattannának elő, a hívó emlék törvénye szerint.

Kissé félrehúzódva ültünk a társaságtól, közel az alkonyi utcára néző ablakhoz. A szobában égett már a villany s ez a kétféle megvilágítás őrzi ma is belső látásom előtt szokatlanul hosszúkás idomú fejét, szomorú-kaján arcát, koponyájához nőtt szemüvegének csillanását. Örült a kérdésnek, szívesen beszélt, ahogyan valaki a számára legfontosabbról ejt szót: nem árul el mindent, de a résnyire nyitott ajtón bepillantást enged műhelyébe.

— Mintha az agyvelőmbe mártanám a tollamat — mondta.

S ennél anyagszerűbben, magára jellemzőbb módon meg sem fogalmazhatta volna a „Tücsökzene” s azontúl egész költészetének lényegét. A kideríthetetlen érintésre megszólaló emlékeket, amint ott pihennek agyában, mintegy álomba süllyedten, hogy a varázsjelre fölbredjenek. S a varázsjel nem megtanulható. Az ő számára sem. Újra és újra bele kell törődnie, hogy akarati, tudatos gondolati úton hiába keresné.

A „Tücsökzene” verseinek puritán formájáról beszéltünk aztán, a hol szigorú, hol szándéktalanul laza asszonáncba oldódó páros rímekről, a nekilendülve vágató, majd elfúlva megzökkenő jambusokról, ahogyan a belső hang diktálja s amint az elkészült verset ismét átvizsgáló figyelem kiszűri a szívhangok mellézkörejeit. Mert azt már tudtam róla: aprólékos gonddal tovább javíthatja kéziratát, nem hiszi el behunytt szemmel, ami első megfogalmazásra tolla hegyére ugrott. Élete végéig őrizte, amit ifjúságában a Babits mellett töltött esztendőik sugalltak. Újra letisztázta s a hűvösebb, személytelen gépiratban ellenőrizte a vers izületeit, hogy tovább nyesse, ha kell.

S akkor említette, egyszerűn, tanáros nyomaték nélkül:

— Egy-egy sor karakterét az ige és a kötőszó vonja meg. Ez a két

szófaj az értelem hordozója: bennük fejeződik ki a mozgás s az indulati előjel, minden egyéb hozzájuk igazodik, ők sodorják magukkal a mondatot, alanyostul, tárgyastul, határozóostul.

Nem bökte föl csontos mutatóujját figyelmeztetőn, hiszen valami magától értődőt mondott. A világosság, a józan emberi szó erejében hitt, mint költészetünk legjobbjai. Kerülte a dagályt, az ékítmények halmozását, a tűzijátékos káprázatokat, melyekből a petárdák eldurranása után nem marad semmi.

S aztán egy jó évtized múltán, utolsó megrendülését is ezen a nyelven fejezte ki. „A huszonhatodik év” szonettjeiben. A visszajáró kísértetből is az embert, az öt érzékünkkel megközelíthető valóságot jelenítette meg, lét és nemlét lecsupaszodott drámáját, aranyfüst és dekoráció nélkül, mert nem hitt látványosabb, nagyobb csodában az életnél.

Műhelyében mindenható volt, versfordításában a magyar költői nyelvet vitte újra diadalra, mikor a világlíra legnagyobbjaival kellett lépést tartania. Értette a módját, „hogyan kell egy hajszálat hosszában huszonötször elmetszeni” — mint prózában is alliterálva mondta. Dünnyögve, eltöprengőn, az értelem fényével csöndes szavában, azok módján, akik tudják, hogy hiányzó érveket sem a hangerő, sem a szavak bősége nem pótohatja.

AZ ALÁZATOS VARÁZSLÓ: SZERB ANTAL

Ahogy megpróbálom rögzíteni az időpontot, 1943-ban történhetett, mikor már alig másfél esztendeje lehetett hátra. A helyszín alighanem a Zeneakadémia, de esetleg a Vajda János Társaság. — Mindez lassan a legendává foszló félmúlt kódében dereng, abban a tűnékeny birodalomban, ahová az ifjúság ártatlan merészségével lépünk be, hiszen nem sejtjük határait.

Az alkalomról sem mondhatok már pontosabbat, mint hogy valamiféle irodalmi matiné hozhatta össze a közönséget, s befejeztekor, a ruhatár felé igyekvők áradata sodort össze Szerb Antallal. Akkor már bemutattak neki, s a magam nyurga kölyökségében belepirultam az örömbé, hogy megismert, meg a zavarba, hogy jó fejjel magasabbra nőttem nála.

Nyilván az elhangzottakról beszélve haladtunk a széksorok között, majd a kijáratnál elétoppant valaki — az ismeretlen olvasó — és elnézést kérve megszólította. A szokásos kis jelenet pergett le: néhány eldadogott szó, köszönet az írásaival szerzett élményért, a rég megszületett vágy, hogy egyszer élőszóval, szemtől szembe is elmondhassa — aztán már búcsúzott is.

Ketten maradtunk ismét, köztünk az utolsó mondat elszakadt cérnaszála. A törékeny alakú, már megjelenésében szívet indítóan védtelen Szerb Antal — a maga nemzedékében Tónikának hívták — riadtan nézett rám, s röstelkedő meglepetőzéssel mondta:

— Vagy húsz éve publikálok, de még mindig nem tanultam meg, hogyan kell ilyenkor viselkedni . . .

Egy-két futó találkozást érhettem még meg vele, akkoriban megszállott szorgalommal hordta már be rövid életének termését, a világirodalom-történet ívei lázas tempóban szaporodtak keze alatt, sietnie kellett.

A közeledő katasztrófa szelében éltünk, hogy a következő év tavaszán a német megszállással ránk szakadjon.

S aztán 1945-ben, a fölszabadulás után egy letakart koporsó a ravatalon, a búcsúztató hangja megcsuklik, körül a pályatársak és tanítványok, a magyar irodalom meglizedelt kis csapata, amint ki-ki szédelegve méri föl, hogyan is kelt át a szakadékon, s miféle ördögi sors emelte ki mellőle a veszni szántakat.

Negyedszázadnál is később idéződik föl bennem ez a villanásnyi emlék. Azóta újabb ismeretlen olvasók tíz- és százezrei nyúlnak könyveiért. Elbűvölő regényeiben távoli korok és messzi országok élednek meg a képzelet érintésétől, korszakot nyitó irodalomtörténeti műveiben ablakot nyit, hogy porlepett könyvtárakat járjon át a friss levegő. A modern szellem kalandjait éljük át mindannyiszor: Szerb Antal egyszeri varázslatát. A megejtően szerény mágusét, aki élete során a könyvek világában volt igazán otthonos, sosem is vágyott el közülük, s alázatos tanítványnak érezte magát, mikor már régesrég mester volt.

Csak a pöffeszkedő nagyképűséget nem tanulta meg rövid élete végéig sem.

Csanády János

Nógrádban téli tölgyek

Aki szigorral szeretted —
s le-lehajolva néha
nehéz rögeibe temetted
eltorzult arcodat: e földet
aki féltve szeretted,
(mely tégedet sem
dédelgetett, inkább
didergetett; —)
hol szíved felnevelted
differenciálművek
őrlése közt, s a csendes
ekék fekete-földet
forgató selyem-
suhogásában;
Te, aki
pannóniai
s nagyalföldi

égboltok roppant körein
edzeted szemedet,
s kinek
pattogó fagydalokat
durrogtattak
Nógrádban téli tölgyek:
Te nem nyughatsz el!
Bazaltra hágva
SÁNDOR lábnyomába
húzott nyugtalan meredély.
Kivetettek a völgyek.
Tisztán láttad
a felföldi kis
folyók kanyarulatait:
s távolba-mutató
sorsodat is.

Itt vagy. Most, itt.
S szemed
káprázik a fénytől,
s a kimerültségtől.
S látlak:
kimeríthetetlen
sorsod felett, félúton.
Látom magamat.
— Ó, bazalt pillanat!
Oroszlán-
sörénnyel integet
Nógrád s Gömör
között a Mátra —
sötétlő, messzi tájra.

Polgár István

Elesett harcos

Végsőt lobbant utolsó napja is.
Hűlő meteor, a föld befogadta.
Mágneses vastömb. Hol keressem?
A radarkészülékek nem jeleznek.

Körös-körül tapinthatatlan árnyak
sűrűsödnek és oszladoznak.
Elefáncsorda vonult át a
súly és erő fölényével fölötte.

Vakondtúrásnyi halma sincs már,
de a sírás még mindig árad
a Tejútrendszer legszikrázóbb,
ismerhetetlen csillagáról.

Ostrom

A ciprus magassága.
A tenger szélessége.
Iszonyú, hogy az ember
naponta roskad térdre.

Ne mondd, hogy hiábavaló.

A madár szárnyalása.
A szikla keménysége.
Iszonyú, hogy az ember
naponta porlik égve.

Ne mondd, hogy hiábavaló.

A csillag ragyogása.
Az anyag örökléte.
Iszonyú, hogy az ember
naponta hamvad éjbe.

Ne mondd, hogy hiábavaló.

Che

A parancsot sortűz követte
a sortűzet a szurdok válasza
a választ csend
a csendet négy oldalról támadás
a támadást halál
a halált szétburjánhó élet
s kérdőjeles kék szikrasziszegés

majd lassú eszmélése mindazoknak
akihez a napos oldalról átment
s akikért utolsó töltenyeit is kilötte
azon a júdást marcangoló délután

Egyszál bizonyosság

Titkok bozontja,
Enyhületes nyíltság,
Rajongásoknak
Ideg-citerája,

Tisztaság kelyhe,
Erős szigorúság,
Rezdült hárs-lombok
Illat-hullatása,

Tükröző tóból
Elősejő mélység,
Ringva clúszó,
Indigó magasság,

Tebenned bízam
Eleitől fogva,
Reméltem, hittem,
Igen, eljössz egyszer.

Tenyerem tartom
Esetlen elébed —
Rovátkáimban
Ismerd fel az arcod,

Tekintetemnek
Ernyőjét nyitom fel —
Rejtőzve ott állsz
Időtlen időktől.

Tarolt jövőmben
Egyszál bizonyosság:
Rám ég szakadhat,
Irtózat nem űz el.

Tapos majd talpam
Esztezők havában,
Recseg a csontom,
Inaim lazulnak,

Tomboló alkony
Erdősűrűjében
Rigófütyty-hangod
Irgalmas simítás.

Tanyán történt

A fejkendő asszony felnézett a község főterén a nagy épületen lévő táblára: „Rendőrs”! Igen, megérkezett. Utoljára két hete járt itt, panaszkodni az urára. Benyitott. A telefonnál az a kövérkés törzsőrmester ült. Köszönt. A törzs felismerte:

— Jónapot, asszonyom. No, megint baj van? Az arcán még látszanak a férje öklének nyomai. Mi az újabb panasz? — Széket tolt az asszony elé.

— Most más baj van, törzsőrmester elvtárs! — Az asszony leült, megigazította fejkendőjét.

— Más baj?

— Igenis. Az uram fekszik a földön. Nem akar fölkelni.

— A földön?

— Igenis! — tördelte kezét az asszony. — Kint a tanya előtt, az eperfa alatt.

— Akkor rossz helyre jött, asszonyom. Ez a tisztiorvosra tartozik.

Az asszony megremegett:

— Nem orvos kell már oda, hanem rendőr.

— Rendőr? Hová beszél?

A törzsőrmester cigarettát vett elő, puhitgatta:

— Valami baja van az urának?

— Az van, baja van.

— Bántotta valaki?

Az asszonyból csöndesen jött ki a szó:

— Megsuhintottam.

— Maga? Mivel?

— Hát... a kapanyéllal. Most már az én uram nem fog engem verni, se örömében, se féltékenységében.

— Szóval — gyújtotta meg cigarettáját a törzsőrmester — mivel maga a kapával megsuhintotta, azért fekszik az ura a földön?

— Azért! Örökké, ámen!

— Matyi! — kiáltott ki az ablakon a törzsőrmester. — Állj gyorsan a kapuhoz!

A megszólított oldalkocsis motorkerékpáros rendőr volt. Felbúgott a motor, s ők hárman nemsokára a dülőúton rohantak ki a Szállásföld tanyára. A tanya előtt egy lányka ácsorgott.

— Az unokám — mondta az asszony, kiszállva az oldalkocsiból.

— Gyermekem — intézkedett a törzsőrmester — menj át a szomszéd tanyára, hívd a gazdát. — Az asszonyhoz fordult: — Maga majd átadja a gazdaságát nekik a kulccsal, mert maga kérem ide már nem fog visszatérni — egy jó darabig. Addig is csinálja meg a batyuját, amit magával hozhat.

Az asszony maga elé meredt, aztán odavánszorgott az urához. Megállt előtte, nézte a földön fekvő mozdulatlan tetemet. Hirtelen megfordult, bement a tanyába. Összepakolt, aztán megjelent az ajtóban, kezében egy demizsonnal:

— Bocsánat, hogy így megfeledkeztem az illendőségről, pedig sokszor voltam már zavarkodni az őrsön: ha meg nem sértem, egy kis barackpálinka...

— Nem kérünk. Gyerünk gyorsan.

Az asszony teletöltötte saját poharát, felhörpintette:

— Aldott egy ember volt — intett az ura felé, közben megtapogatta sebhelyes arcát. Nagyon szeretett, azért féltett annyira. — Felkapta a lepedőbe kötött batyuját, s égre emelt fővel beült a motor oldalkocsijába.

A pitvarajtóban mecsikordult a kulcs. Mikor a törzsőrmester átadta a szomszéd tanyásinak ideiglenes megőrzésre, s az ajtót lepecsételte, végignézett a kis szállásföldi dűledező épületen. A teteje mintha nyújtózkodó macska háta lenne, olyan görbe, rajta az égető naptól feketére perzselt nádkévék, fala omladozik, itt-ott repedt, a tyúkok körül lekaparták róla a meszet. Az udvar, por, trágya, szemét. Mintha az a harminc év előtti múlt itt rekedt volna a kis fejlődő község határában, a Szállásföldön. Mikor fogják már felszámolni a múlt e csökevényét, a bűnözés, a civódás tanyáját? Ez az asszony talán nem is annyira bűnös. Mi is felelünk érte. Nem elég, hogy a tanácsülésen csak felvetjük a tanyasiak kérdését, vitatkozunk felette, de a tanyák a nagy ég alatt maradnak. Nem elég. Tenni kell valamit, sürgősen.

A motorkerékpár, utasával az oldalkocsiban elporzott, hogy utána hozza ki a halotthoz a körzeti orvost.

Az asszony úgy ült az oldalkocsiban, mint egy megmerevedett, fehérvö szobor. Mikor égre emelte a fejét, a nap megcsillant maszatos-könnyes arcán. A dülőút végén, a nyárfák ahol kezdődnek, sarlóval a kezében egy ember állt. Mezítláb volt, inge kibuggyant nadrágszíja fölött. Az asszony, a merev szobor megremegett, fejét-arcát elfordította más irányba. Az ember nézett az elsuhanó, porzó motorkerékpár után. Kalapját levette, azzal integetett. De az asszony nem fordult vissza. Szeméből patakzott a könnye.

Csak az őrszobán szólalt meg, mielőtt a jegyzőkönyvre került volna a sor:

— Eztet a demizson pálinkát... adják majd oda Bozsik Menyhértnek... aki ott a dülőút végénél állt. És mondják meg neki, hogy most már én se lakok a tanyán. Én is bementem végleg a városba, mint sok tanyasi. Legyenek szivesek törzs elvtárs, mondják ezt meg neki.

Csillogó gyűrűk

Hatvankét telet ért meg, de ilyen jóízűen még sose ette a délről maradt csirkepaprikást. Az utolsó falat után megtörölte vastag bajusza alatt a száját, s ránézett a feleségére:

— Finom volt, kedves . . . Hanem ezentúl tán mindig egyedül fogok vacsorálni? Hol a Pista fiú?

Felesége csak bólintott. Mit is feleljen? Hiába fenyíti a nagy kamaszt, sokszor éjfélig is elcsavarog. Az apja meg semmiről nem tud, kint őrzi éjjel a tsz majorját.

Hogy nem kapott választ, eltolta magától a tányért, mérgesen felállt:

— Mondd meg neki, hogy reggel el nem mehet addig, amíg haza nem jövök az őrsegből! Majd én beszélek a fejével! Én is voltam fiatal, de Dékány nagyapám széttaposott volna. Majd adok én neki éjszakai csavargást!

Mikor indulni akart, felesége vigasztalóan utanaszólt:

— Tudod, apja, Terka ángyikám mondta, hogy a Pista az elnök Piroska lánya után koslat.

— Na és? Akkor is maradjon idehaza! Majd én beléigazítom a boldogságot!

A kapunál átvágott a járdás oldalra, végig az egyenes nyárfák között szedegette vastag ráncos csizmáját a falu széle felé; az Új Élet Tsz-be. A nap vörösen hunyorgott a nyugati félen. Megszokta már ezt az utat. Nyolc éve éjjeliőr a közösben. Ősz végén csak-csak, de télen legnagyobb ellensége az éjjeliőrnek a hideg, meg a korai sötétség. Igaz, nincsenek máma már tolvajok, mert ha vannak is, nem kukoricát lopnak, hanem motort meg autót.

— Csuda egy gyerek — gondolta magában. Alig tizenkilenc éves, a Piroska tizenhét. Összepasszolának. Sudár lányka az a Piroska, most járja a harmadik technikumot, a Pista se valami nyimnyám . . .

Mire kiér a központi tanyára, a nap már magára húzta éjjeli takaróját. Bogár, a kis feketeördög puli, hozzádörgölődött. Okos egy kutya. Tudja, hogy váltáskor előkerül a papírba csomagolt ételmaradék. De ennyi rágnivaló csirkecsont még nem lapult a papírosban . . . Hanyatt fekvé nézte az ablakon át fénylő csillagokat. Mintha azok is örülnének. Bizony, ez az igazi. Azért izzad, görnyed az ember, hogy év végén legyen mit törni, aratni. Bezzeg tavalyelőtt, a nagy aszály idején milyen boldogságok kavargtak a fejében. Arra gondolt akkor, hogy tán jobb volna, ha egy atom véget vetne az aszálynak, az egész életnek. Mert mit ér az élet 18 forintos munkaegységgel? Hát csak ilyen termés legyen minden évben, adjon az ég bőséges esőt! Most bizony tele a göré kukoricával. Nincs gond, a kamra is tele . . . csak ez a Pista gyerek . . . hogy ez a csavargásával megszorítja az ember szívét.

A kutya lehajtotta a fejét. Késő lehet már, ha ő is elszunnyadt. Innen-onnan egy-egy álmódzó kakas rikoltott fel a csillagos égre. Mindenki alszik, az egész falu, csak ő van fent egyedül. Alszik a falu, olyan mélyen, hogy már horkol. Egy nagy horkolás az egész falu. Csak úgy hasogatja a fülét. Nem-nem . . . az éjjeliőrnek nem szabad elaludnia. Kinyitotta a szemét . . . hát nem horkolás az, hanem a Bogár kutya morog-herreg a füle mellett. Felült. A kutya feltolta magát a hátsó felére, hogy elvakkantsa magát. Ebben a pillanatban átmarkolta a kutya pofáját. Belökte a kamra sarkába, még az ajtóban megfenyegette: — Pszt, hallgass kiskutyám! Felkapta furkósbotját. Nyolc éve éjjeliőr, de még ilyen nem történt velem. Melyik falubeli van rászorulva a közös vagyóra?

Az istálló sötét végében ki kellett lépnie a holdvilágra. Valami húsz méter lehet ide az első beton, mögötte a lécgöré. Meggöybitett háttal a holdárnyékos oldalon átszaladt az első betongöréig. Itt már hallatszott a deszkareceség. A kiszögellésnél kinézett, s . . . hát egy alak szedi a kukoricát, a göré lécei kifeszítve. Bal kezét marokra szorítva előrenyújtotta, jobbát a furkósbottal maga mögé. Oly közel volt a tolvajhoz, hogy már a szuszogása is hallatszott. Az volna a biztos, ha leütné. De mégsem: elevenen fogja meg a gazembert. Valósággal rárohant a tolvajra. Bal kezével megmarkolta gúnyját. Olyan lendület volt benne, hogy a tolvaj hanyatvágódott, de vasmarka nem eresztette el. Rátérdelt a hasára, most már két marokkal szorította rajta a gúnyját. A tolvaj lihegett alatta. De ő majdnem lefordult róla, mikor a tolvaj belenyögött a fülébe:

— Jaj, apám! Ne bántson, apám!

Iszonyodva felugrott, mint mikor békára lép az ember. Meredten állt nyögő fia előtt. Némán, döbbenet nézte, amint az feltápáskodik, ruháját porolja, nyakkendőjét igazítja. Egyszerre átvillant arca szögletében egy rángás: bal keze felemelkedett. Csattanás, s a Pista fiú neki-esett a görének.

— Erre neveltelek én, te türhe, csavargó!

— Apám! Bocsásson meg! Nem, nem . . . csak gyűrűt . . . akartam venni a . . . Piroskának!

— Gyűrűt? A Piroskának? Az elnök lányának? Megkeresni nem tudod, te lajhár, de éjszaka dorbézolni meg lopni azt igen? — S a félelmetes balkéz ismét felemelkedett, de már lecsapni nem tudott, mert a fiú jajveszékelve végigrohant az udvaron, átlábalta a kerítést, otthagya a kerítés drótlán farmernadrágjának egy darabját, s neki az útnak a jegegyék között.

Az öreg nézte a rohanó fiút. Aztán szemét a hajnali pirosuló felhőkre pihentette. Arca vörösen csillogott a fényben. Furkósbotja után nyúlt, rátámaszkodott. Soha ilyen fáradtan még nem ért véget éjjeli őrsege. Soha. Mégsem gondolt puha meleg ágyra. Csillogó gyűrűk karikáztak a szeme előtt, minden gyűrűből a fia arca nevetett rá, amint lehajolt, hogy a lopott kukoricát visszarakja a görébe.

Ma nem látni

át
a túlsó partra
Esik az eső
Ködbe öltözött
és száraz széna színt
öltött
a víz

Ég és föld
között
csak a nád büszke
az ősz hívó
érdes
sápadt susogásra

Egyedül vagyok

Nézem
a sirályok suhanó röptét
És lábamon
meleg bársonyosan
halszemű hullámok
sóhaját érzem

Csónakok várnak
orrolva a vízzel
s a vitorlaárbc
dermedten feszít
két szál drótot

Sirálysikoly
És
egy ázott nő a parton
Fának dölve

Ma mindez csupán
egy készülő emlék

Este

a fák
különös
alakzatba bújnak
S a házak
szőke boglyái közt
kócos szerelmet
fészül
a szél

És elindul
a fiú után a lány
meghódítani
a fényes csókok
csillagrendszerét

Krampácsolók

hajlott háttal
tartják a Napot
a töltés mentén
Kövesztett meleg
nyalja őket
körül
Nadrágjukra
foltot marnak
a csákányélű
kövek
Hátukon és
karjukban a szövet
acélszárú izommá feszül
És síneken futnak
gondolataik

míg korsó sör
és deci törköly
a nyár

Almukban is
gyors kerekek
kattogása
simul
a nyolc óra
lázás
futamára
hidul

Hogy élénk fusson
a távoli
vidék
Az élet örök
s megújuló hitét
hirdetön

Apám

hat osztályt járt
Apjának földje volt
Később apámnak is
És hét hónapra fia

Nem csüggedt
ha rám
s földjére nézett
Bár nevették

A könyvekért is
S a tanfolyamért főként
Mögötte csak
Szemébe nem merték

Apámnak földje
s felnőtt fia van
Földje egész határ
S hite
Nagy-nagy erős hite

Hann Ferenc

ha e percben átfoghatnálak
holtomig áldanálak

vasbozót ólomszél zeng
barna esőtől vérzem

csupaszon állok tenyeremen
ásít 9 vakfalú verem

oldalán moha erdei fű
ess bele ess bele gyönyörű

ha e percben átfoghatnálak
holtomig áldhatnálak

add a kezed
az egyszerű szót ne restelld
fogj át
hogy jusson még levegő ez órán
fogj át
hogy a reggel ne hozzon máris
nyakkendőt, vasalt zakót
jusson még
tisztá napunk pár
fenyőtű szép szomorú melledre
sültalmaillat fölénk

add a kezed

Márciusban

nagyon kellene már hogy tavasz legyen végre
merjen az ég fölöttem bátrabb kalandokba botlani
és hogy a fűvek újra éléjmjöjjenek
ha kiereszt ez a -saurus-város

és hogy a barátaim az utakról bekopogjanak hozzám
hiszen van már egy szobám
1 gyerek
feleség
hogy az erdők és folyók illatát hozzák a fene-beton-csapdába
mert az erdőknek és folyóknak van illatuk
én meg vágyódom utánuk
és akkor talán újra hosszú útra megyek
délre
hol mediterrán a mosoly
és az arcomról
lezuhanak a ráncok
nagyon kell már hogy tavasz legyen végre

Varga Rudolf

Alázkodó

Ennyi maradt az éjszakából? Szemem
alatt élettelen barázda, hosszúkás állkapocs,
gyullongó leheletem, falra vetített bordáim
röntgenképe. Másnapos fehér ingem leint. Szemeim
néznek, merednek reménytelen, felborzolt hajam; koporsó-
tollazat. Vermek, hová nyíltok? hová vezettek? Az
utak bennem nyílnak szét, kettétörve
arcom,

tátott szájában tartja a földet az ég,

de

pihen a madár, reszket, mint aki fél. Tudja már, föl
se kél, föl se száll, csőre már nem kopog, csőr helyett
jégesapok,

harekocsizó-magány. Túlvilág, alvilág
ollók éle összevág, forgószél haragítja ablakomat,
párás két szememet. Lábamon zöld bokor
áll az melékezés zöld vizével összefolyik. Megbékélek
a pusztasággal, göresösen-kinyúló-végső-társ-keresés
az vagyok én. Ami bennünket még

összeszorít; mozdulat,

örülő száj, megközelítő szó, Szárán alvó életemet se kérjed!
Nélküled ne vágyjam már sehová!

Száz ilyen alázkodó ének kísérjen, temessen fátok alá,
fátok alátemessen engemet!

F. Mihály Ida

Balázs János képeiről

Eseményt, sőt az újságok jóvoltából szenzációt jelentett Balázs János salgótarjáni naív festő bemutatkozó kiállítása ez év júniusában. Az érdeklődésnek ilyen viharos megnyilvánulását sokféleképpen magyarázhatjuk, kétségtelen azonban, hogy a „sziklák alól kihajtó virág” — az iskolájától megfosztott, küzdelmes életre kényszerült tehetség saját sorsán felülkerekedni tudása; művészi látásmódjának eredetisége, ábrázoló ereje — olyan tünemény, mely örömmel és csodálattal tölti el mind a laikusokat, mind a szakmabelieket egyaránt.

Az akadémikus naturalizmus sokáig visszatartotta mindenütt szerte a világon a közönséget és a hivatásosak közül is sokakat, hogy a naív művészetben mást lássanak mint a hivatásos művészettől messzefekvő gyengébb változatot és lenézően vagy legfeljebb jóakarató barátsággal emlegették. Ma már méltatóik megkísérlik ennek a művészi formának sajátos karakterét külön értékrenddel meghatározni.

Balázs János festészete sem témát tekintve, sem megoldás módjában nem sorolható naív alkotótípusaink egyikéhez sem. Tradícióktól, érintetlenül hozza közel mágikus környezetét, idilli bájú fantázia képeit és archaizáló vízióit. Ábrázolásmódjának alakulását követve megállapíthatjuk, hogy a kezdeti időszak néhány próbálkozásától eltekintve művészete nem tart rokonságot a gyermekrajzokkal, nem emlékeztet ügyeskedő amatőrök munkáira sem, akiknek egyetlen célja a természethű formaadás. A számára felfogható világ átélésének intenzitását akarja tolmácsolni. Személyiségfejlődésében a műveltségi tényezők is szerepet kaptak. Olvasottsága magas színvonalú. De túl az intellektuális tájékozottságon, eredeti meglátásai egyéniségének mélyén születnek. Korai festményei közvetlen környezetéről tudósítanak, a cigánydombi kunyhók lakóinak életéről. A szűkszavú, kevés színnel festett képek zöldjei, sárgái különös, sajátos légkört vonnak alakjai köré. (Mesélő; Öregek és fiatalok; Kártyázók; Tojásvalogatók.)

A formai összefüggések iránti érzékéről tanúskodik „Házak a Pécskődombon” c. kisméretű képe. A szegényes viskók között is rátalál a látvány érdekességére. A házfalak, tv-antennák függőlegeseinek, a ferde háztetőknek, a párkányok vízszinteseinek és a kerítésekre boruló növények örvénylő vonalainak egybehangzása ösztönös konstruktív látásának érdekes példája.

„Rönkvontatás” c. magashorizontú tájképének rőt színe és kék ege az ősz hangulatát idézi. Az erdő kopár fáinak és a heverő szálfáknak vonalrítmusa, a vontató ló kedves figurája és a kissé elrajzolt jobboldali részlet adja a kép naív báját. Azurkék magasságban viaskodó „Madarak” c. képe a végtelenséget és a drámai küzdelmet szuggerálja.

Ezek a képek a mindennapi látványból a különöset megragadni tudó érzékeny lélek rögzíti hangulatait az ábrázolás élvezetével.

Gazdag fantáziája fokozatosan függetleníti őt a látottaktól, örömmel keres mindig újabb képötleteket, szerkezeti és színmegoldásokat. „Virágok”, „Bőség”, „Szélmalom” c. képein a gyermekkor mesetájain jár. Pipázói bizarr humorúak. Az egymással szembeforduló, turbános, mosolygó két férfilej rövid szárú, fedeles pipát szív. A sötétvörös háttérből egy zöld férfilelap bontakozik ki, melynek tetején kétszarvú állatkoponya fogai között két pár cseresznyét tart. Fölötte lefelé repülő madár, melynek kiterjesztett szárnya indadiszhez hasonló. Az egész kép valami különös régi cégerre emlékeztet.

„Anyá gyermekkel” c. idillje virágligetben tanyázó antik isteneket vagy egy himzett konyhai falvédőt juttat eszünkbe.

Fantasztikumok iránti valzódása, a lét rejtélyein töprengő hajlama egyre távolabbi tájakra vezetik a térben és időben. Vízióit olvasmányélményei inspirálják. Déltengeri szigetek bősége, különös bálványai, teremtés mítoszok, kataklizmák jelennek meg vásznain. A nap, a víz életető vagy pusztító energiái, a halál misztériuma fogalmazódnak meg a festményeken.

A képek gondolatisága bonyolult, sejtelmes, homályos jelképekkel tűzdelt. Szerkezetük montázsszerű. Ég és föld között lebegő emberfejek, őszállatok bűvös körében időző alakok töltik be a képsíkot. Figurái egymás fölé tornyosulnak. „Ilyen az én szeszélyesen gördülő gondolatmeneten, miként a megfestett képeim, melyeknek zürzavaros érthetlenségében, nem létező, nevetséges, avagy félelmetkeltő ábráiban, furcsa színezetű térségein, képtelen eligazolódni a meglepett szemlélő. Hej, pedig ezeknek a képeknek zürzavaros rejtelmeiben világosan ott bujkál az egész világ létezése . . .” A kezdeti művek remek rajzosságával ellentétben most puha sziluettek foltjaival, nem részletezően ábrázol. „Egzotikus gyümölcsök” c. festményének frappáns képkivágása, a kékeknek, barnáknak, kevés rózsaszíneknek választékos összecsendülése a „professzionistákat” juttatja eszünkbe. Újabban azonban egyre harsányabb színmegoldásokat alkalmaz. Itt a „Piros sorozat” és „Sárga sorozat” képeit kell megemlítenünk.

Reméljük, hogy az iránta megnyilvánuló nagy érdeklődés nem fogja megzavarni alkotói frissességét és őszinteségét.

Balázs János

Salgótarján — 1971 február

Megint rám zúdult egy megterhelődés. Előbbi életemben sem mertem erre gondolni. Írjak most önmagamról életrajzot? Megtehetném! Nem írok!

Részemről nem is szükséges; de mivel így kívántatik, hát legyen! Születtem 1905. november 27-én Alsókubinban. Abban az időben Alsókubinban éltek szüleim. Ez a Szlovák városka Salgótarjától elég távol esik. Nem sok évet éltem le itten, mert az Apám hirtelen harmincnyolc éves korában elhunyt, és így az Anyám velem és még három testvéremmel visszaköltözött szülővárosába, Salgótarjánba. Mink négyen testvérek: mint árvák itt részesültünk némi támogatásban, pártfogásban, mert családunk összes rokonai itt éltek.

Nagy keserűségemre beíratk az iskolába. Súlyos tehernek éreztem én az iskolába való járást. Nehezen két osztályt kijártam, amikor (idézve a régies mondást:) kitört az első világháború. A harmadik osztály kezdetére még sor került; de a folytatása részemre csak október közepéig tartott, mert az őszi-esős-rossz idők beálltával a szabadban, az iskola udvarán nem lehetett tanítani. A tantermeket a behívott tartalékos katonaság részére lefoglalták és rendezték be a frontokról hazaözönlő sebesült harcosok részére kórháznak. Ennek következtében az iskolai tanítás hosszú hónapokon át megszűnt. Tanítók, tanárok, minden épkézláb ember katona lett! Az egész Európa, sőt Európától távol eső ország, város lángokba borult. Lám mit tett az ember? És mit csinál ma is. Cselekvéseinek nagyobb részében önmaga ellen árt.

Kisebb szemlélődésben: az ember felmászik a fára és kivágja maga alatt a fát, büszkén jár a földön és megmérgezi a talajt, ami a kenyeret adja, egészséges ivóvíz helyett agyafúrtan pacsomagolt, erjesztett, romlott szeszből előállított italokat fogyaszt: összeroncsolja — megmérgezi szervezetének belső szerkezetét, satöbbi, satöbbi!

Node most ne ezekről beszélgessek önmagamnak: más itt a karikahajtás! Igaz, hogy nem csinálom jókedvvel, vontatott nyomással a szellememben.

Nagyon megnőtt a kedvem, amikor az első világháború beálltával letépdeshettem magamról az iskola nyűgjét, terhét. Örömöm is nagy volt. pedig abban az időben nem sok öröm adatott az Apák nélkül maradt családoknak.

Ebben az időben ment végbe részemre egy lényeges változás, mert a velem egykorú iskolástársak — gyerekek: értve a Pécskő-utcai gyerekeket: nem fogadtak be maguk közé játszópajtásnak. Én félenk jellemű, minden gyerekes virtuskodástól visszahúzódó, jelentéktelen gyerek voltam. Ilyen játszópajtás nem kellett a duhajkodó s folyton birkózni akaró, hencgő és egymással kötekedő, nagynyelvű gyerekeknek.

Tehát elkülönültem, magamra maradtam és nem esett rosszul! Inkább valami megnyugvást jelentett részemre. Ezt követően jött létre részemre egy másforma életmód: az öreg emberekkel való megbarátkozás. Azok az emberek, akik testi fogyatékoságuknál fogva, avagy előregedésük révén katonának már nem kellettek: ezekhez szegődtem. Mert történt, hogy én magamban, bámészkodva tévelyegtem a közeli erdők mentében, amikor ezek az öreg emberek csoportosan; derekukra köteleket kötözve, hónapok alatt zsákokat szorongatva ballagtak a nagy erdő felé — megszólítottak: te gyerek, gyere velünk! Hozol egy nyaláb gallyat Anyádéknak tüzelőnek. És én szó nélkül mentem. Később már öreg barátaim magukkal vittek oda ahová ők mentek. Nyár elején gombázni: Inászó, Kazár, Bárna, erdőségeibe. Nyár végén szedret szedni, vadvadkörtézni, krumplit bengészni Zagyvaróna határába. Tél idején pedig jártunk Somlyó szénbányatelep palahányójára hulladékstenet szedni.

A somlyói jó minőségű szén; még akkor is, ha az a palahányón lett összeszedve, sok Pécskő utcai szegénycsaládnak lett a kenyérkeresete. Sok hosszú éven keresztül én is ebből éltem: már felnőtt koromban is. Évek múltával öreg barátaim egyenként távoztak az élők közül. Elég régen volt; kopott emlékük fel-felcsillan még szellememben, most, amikor már én is elnyótt-vén remete lettem.

Nagyon előre jöttem az időben: nagyon érződik a szövegben, sietek mielőbb túljutni rajta: nagyon szeretném minél rövidebben vázolni azt az egyszerű történetet, amelyet leéltem. Hosszúra nyúlana, ha mindent tövétől, hegyéig leírnék: de azért sietek a távoli múltba, hogy semmis homályából kiszemléljem mindazt, amire legjobban emlékszem. Négy és fél évig tartó vészes pusztítása után mégis véget ért az első világháború: hagyva olyan koloncot az emberiség nyakában, amely koloncot csak évek múltán tudta az emberiség nyakából kiemelni; de csak annyit ereje volt, hogy lába elé ejtette, innen már se előre- se hátra nem bírta görgetni. Ez a kolonc mindmáig az emberiség boldogulásának útjában fekszik.

Oh miket is irkállok? Ez nem ide való! Itt csupán egy egyszerű önéletrajz megírására van, vagyis hát lesz szükség.

Tehát gyermekkoromban: tíz éven már felül; olyan sajátos szeszélyeim voltak, hogy amerre jártam, (mindig egyedül) a széjjeldobált újságlapokat, széttépett könyvek, füzetek maradványait: leginkább képeslapokat mind összeszedtem és örömmel vittem haza: úgy csináltam, hogy észre senki nem vette.

Feszült kíváncsisággal, izgalommal kutattam az értéktelen papírhalmaz között. Ezeket követően eljártam a város akkori szeméttelképére: itt már bőségesen akadt újság és képeslap hulladék. Hogy örültem, amikor olvashattam, hogy lelkesedtem, amikor nézegettem a képeket, ábrákat, akármilyenek voltak azok. Minden nyomtatott írást elolvastam, minden képet, ábrát csodálva bámultam, amelyiket legszebbnek találtam; ösztönömtől hajtva elkezdtem ceruzával tiszta lapra lemásolni. Hogy milyenek voltak ezek a képaláírások, most nem tudom megmondani; csak annyit fűzök hozzá, hogyha úgy adódott, hogy ismerős jött hozzánk és véletlen-

ségből meglátta, hogy rajzolgatok: megnézte: mit csinálok? Szótlanul megnézte a rajzot, fejét csóválva mondott valamit, amire én már nem emlékszem. Ezután én már csak rajzoltam, olvastam: annyira, hogy bizonyos idő múlva magyar nemzetünknek majd minden szellemóriásának, művészenek, költőjének, írójának arcképe le volt másolva kisebb képekről. Szobánknak fala körben fel volt aggatva ezen magyar emberek portréjával. Példának felsorolom a híres nagy magyar neveket. Az államférfiak közül: Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc; az írók és költők közül: Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály: no végül a művészek következnek: Munkácsy Mihály, Benczúr Gyula, Barabás Miklós, Fadrusz János — satöbbi-satöbbi — a nagyok közül. Néhány nevet ki is hagytam.

Ha jól hiszem, nem is baj ez!

Hogy ez így volt, ugye alig hihető? Igaz, hogy több, mint 40 éve történt: negyven év pedig hosszú idő a könnyen halandó porszemnyi emberke rövid életében. Még valamit hozzá fűzök, hogy az akkori történet igazsága tisztázva legyen: Bóna-Kovács Károly, városunknak azon időben való szobrász- és festőművésze, amikor hírét vette ennek a dolognak; ott-honomban személyesen felkeresett, és amikor meglátta szobánknak falain a ceruzával készített portrékat, amelyek híres elődeinknek arc- és mellalakját mutatta; egytől-egyig mindre ráismert. Mély megilletődésében nékem gratulálni nem tudott. És én enyhén mosolyogtam!

Nyomban felajánlotta a segítségét és főképp a rajz és a festészeti tanítást: azaz, hogy ő segít engemet művésszé tenni. Én erre mondtam is, meg nem is valamit. Ez a rövidke élmény hamar a feledésbe tűnt, de én tovább is sokat olvastam, írtam, rajzoltam addig, amíg ez a ténykedésem is hirtelen megszakadt, mert anyám és a családbeliek nem nézték jó szemmel cselekvéseimet. Folyton a fejemhez csapdosták a különféle szidalmakat: mi lesz veled gyerek? Ez így nem mehet soká! A veled egykorú gyerekek mindannyian mesterséget tanulnak, dolgoznak, pénzt keresnek családjuknak; te mit csinálsz? Az erdőket, a hegyeket járod, itthon irkálsz-firkálsz: mi lesz belőled? Ha a család leveszi rólad a kezét, ki leszel társítva a világra: csúfosan éhen pusztulsz!

Nagyon megsértődtem; keserű haragomban lezúrtam a falakról a rajzokat, összetéptem őket és belegyűrtem a tűzbe, mikor megtörtént, kirohantam az erdőbe: késő este jöttem haza. Mesterséget nem tanultam, nem lettem szénbányász, se gyárimunkás. Gyenge jellemű, túl érzékeny voltam; sehogyan se bírtam elviselni a valahová tartozó kötöttséget: ezzel még párosult a mai napig is érthetlenségnek tudott, valami szellemi rendetlenség, túlfinom szenzibilis idegjáték, erős erkölcsi tudat, amely visszartartott, vagyis gátat vetett minden nemi kilengésnek. Mai napig is áldom ezt az állapotot, amely irányította életem menetét. Tehát nőllen, agglégénynek maradtam! Üres, elhagyott remeteség ez; de milyen megmondhatatlanul fönséges ez a kigúnyolt egyedüllét az olyan embernek, aki gyermekkorától fogva, mindig szétlátott a világban, és megtanulta belőle mindazt az életbeli tételeket, amelyeket a tudománynak semmiféle iskolájában megtanulni nem lehet.

Most megint eltértem az önéletrajz egyenes irányától; ilyen az én szeszélyesen gördülő gondolatmenetem: miként a megfestett képeim, amelyeknek zűrzavaros érthetlenségében, nem létező, nevetséges avagy féltelmet keltő ábráiban: furcsa színezetű térségein képtelen eligazodni a meglepett szemlélődő.

Hej, pedig ezeknek a képeknek zűrzavaros rejtjelmeiben: világosan ott bujkál az egész világ létezése!

Mint, aminek gondolnák: nem üres dicsekedés, mint, hogy az se hazugság, hogy nem lett belőlem más, mint folyton teher alatt görnyedező haldázó, akinek itten minálunk a neve: senki tróger.

Nem jelentett ez nekem sérelmet; az volt a fő, hogy megéltem belőle szegényesen!

Meg voltam elégedve; igényem csak annyi volt, mint most. Az írás-olvasás, rajzolás semmis pontra zsugorodott és kezdtem öregedni. Harminckétéves voltam, amikor kikerültem a frontra; Negyven, amikor hadifogságba estem és végül negyvenhárom amikor a hadifogságból hazajöttem: a valóság teljes értelmében, hitvány árnyéka lettem a régi önmagamnak. A testi fogyatékossgát s a fizikai képesség letörését még gazdagította a háborúból és a hadifogságból összeszedett örökség: különféle kórság, amelyet az élet már nem emészt meg, csak a halál!

Tehát: volt, ami volt és lett, ami nem volt.

Itthon szenvedve — betegen éreztem a boldogságot és örömben a megfizethetetlen szabadságot. Most írás közben lelkembe vésődnek olyan gondolatok, amelyek fülembé súgják, kérdezve: hát te ilyen önéletrajzot írsz?!

Ez valami más. A történet egyenes menetének mondásait rongáló oldalazásokat az illetékes kezek kiszorítják. Alig marad belőle valami! Ilyen évődésekkel vívódva írom a néma sorokat, melyek csak akkor beszélnek, mondanak valamit, ha olvassák. A népes családból ketten maradtak, s amikor hazajöttem a hadifogságból: velem hárman: közel nyolcvan éves anyám, tőle néhány évvel fiatalabb néném. Én is közelítettem az ötödik évtizedet. Tehát mindhárom elnyűtt, fáradt, beteges öregek. Valaki úgy is hihetné, hogy mesélek, mint néhai nagyanyók az unokáiknak. Itthon a korlátlan szabadság éltető ereje, összezúzott szellemnek felszabadulása, lelkem derűje, letört fizikai képességemet úgy ahogy felerősítette, újból nyakamba vettem az igát: a hátalást: újból jártam az erdőt, a somlyói siferhaldát, hordtam a tüzelőt; aki kérte eladtam; Később egy-egy kocsira valót is összegyűjtöttem; ezt is megvették: így tartottam el családknak még élő két öregjét és önmagamat. Nehéz és keserű kenyérkereset volt; de bírtam és kedvemre való volt: nagyon meg voltam elégedve. Bár még most is csinálhatnám, de azóta már a salgótarjáni szénmedence bányáinak nagy részét bezárták. Kimerültek a szénmezők, megszűntek a palahányók, haldák, nem lehet sifert-szenet szedni! Részemre nem maradt más; kenyerem keresetével szemben; csak az erdős hegyek, benne a gombázás, sze-

der- és csipkeszedés. Kedves öregjeimet is régen eltemettem: rám maradt az ősi hagyaték, a düledező hajlék, a szegényes ütött-kopott otthon, benne a korhadó, szúrágta, széteső holmijaival. Kizártan, külön a világtól, itt remetéskedek. Idézem Mikest:

Egyedül, egyedül
a bujdosók közül!

1968. június: Nyár eleje van. Gombázni járok: szedem a gombát, hazahordom, sütöm-főzöm, szárítom, ha sok van belőle, el is adom; így éldegelek magamban, tompa fásultsággal agyamban. Különös, szeszélyes változata a gondviselésnek az én életem egyszerű menetében: amikor gyerek voltam, öregemberek között tartózkodtam, nem hozzám illő vénemberek voltak a barátaim, most, hogy már hatvanhárom éves öreg-szenvedő vagyok, fiatal növendék fiúk járnak hozzám beszélgetni, barátkozni. Pedig én nem hívok senkit ilyen céllal otthonomba, szegényes környezetembe. Ezek a fiúk vannak öten: érdeklődnek, kérdezzétek tőlem, mit csinálók?

Mit csinálók! Gombázni járok, egy kis tűzrevalót hordok. Itthon folyton valamiféle munkával pepecselgetek, farascskálok, törött hangszereket javítok: ez a foglalkozás hoz néhány forintot kenyérre, cigarettára, petróleumra, satöbbi. Ilyenformán beszélgettünk. Egyik-másik hoz nekem cigarettát, van úgy, hogy harapnivalót is tesznek le az asztalomra, amikor azt mondom: miért hoztátok? Hát csak hoztuk, (mondják ők), hogy legyen; magának úgymint kevés valami jut!

Én rávágom: nekem ez a kevés is nagyon elég és kielégítő: kevéssel beérem. Tudjátok-e, (mondom tovább) hogy a leggazdagabb ember az, aki semmit sem kíván?!

Így beszélgettünk: ők a fiatal emberek és én az öreg remete. Ők tovább folytatják az érdeklődést: de mink tudjuk ám, hogy maga fiatal korában sokat rajzolt, festett és verseket is írt!

Hol vannak ezek? Maradt-e belőlük valami? Ilyenkor azt érzem, hogy valamiféle kemény szerszámmal ütöttek szíven. Recsegve vágom rá, nyelve egy keserűt: ezek már a semmis múlté: meg sem történtek! Máskor is majd eljövünk, mondják és köszönve elmennek.

Ebben az időben történt: Zoli jött, letett egy csomagot. Hordtam egy kevés maradék festéket; én festegettem vele: nekem már nem kell. Próbálkozzon vele valamit festeni. Fiatalabb korában szeretett rajzolni, festeni: hátha menni fog most is! Sietek! Megyünk futballozni. Köszönt és elment. A csomagban volt jó néhány rajzlap, grafit ceruzák, törőlgumi. Külön csomagolva az akvarell festékek, kisebb-nagyobb ecsetek. Nézegettem egy ideig, azután félre tettem. Gondoltam: minek ez már énnekem? Később még az napon: elővettem a csomagot, kivettem egy rajzlapot, ceruzát és törőlgumit. Kimentem az udvarra, széjjel néztem a szomszédos házak térségében, leültem a földkupacra: belekezdttem negyven év múltán az első rajzolásba. Még az nap: (hosszú nyári nap volt) megcsináltam az első színes kis képet. Ettől az időponttól számítva nem tudtam nyugodni; folyton rajzoltam, festettem, amíg a rajzlapokból volt és tar-

tott a festékből. Zoli megint jött. Most temperát hoztam; (mondta) ez is vízzel dolgozható. Nagy lett az öröm, amikor megmutattam a képeket. Tudtam, (mondta Zoli) aki fiatalon tud valamit, az öregkorában se felejtí el. Együtt örültünk: a fiatal barátaim és én. Később Zoli művészfestékekkel lepott meg: olajat, ecseteket, vásznakot hozott, ezzel a lépéssel megindult elgondolásaimban az érthetlenségig fokozódó, össze-visszaságba csúcsosodó, fantasztikusan összpontosuló, életformákban gomolygó vizuális színezetű, borongós ábrázolás.

Mi minden az, melyekről annyi sokat tudunk beszélni, mi minden az, amiről nem tudunk semmit?! És mégis létező valamik: éltető mindenségünkben, akár látott, akár nem látott képekben összeborulnak a történes anyagai: mintha a végtelen, élő idő suhanna a múlandó ürességbe, amelynek csekélyke részét, még teljesen nem ismert világunk: benne s rajta az emberiség titokzatosan, ezerrétű, oldalú, tarka volt . . . töltené ki.

Képeim alkotásában ilyesfélét látok. Óh, balga ember! Ki hiszi ezt el neked? Bizony mondhatom: sokszor én is megrendülök ezbeli hitemben.

Pörgetem tovább ezeket a különös színezetű káosz képződményeket, amelyekbe egy nem ismert, nagy gondviselés sűrítette elképzeléseimet, gondolataimat. Amiket idáig beszélgettem magamnak írásban; azt most képekben adom a világnak! Így zsongnak gondolataim, miközben ecsettemmel, színekben gazdag, életet utánzó ábrázolásokat kenek a vászonra és életet nyernek a képek: olyan életet, ami csak a lángoló elképzelésekben élnek és a lángolás fénye világít meg, ha ez a lángolás rejtélyben csak homályosan pislákol és nem nyernek némán suhanó villanásokat: ezek a légből kapott; de mégis a világból termett életet utánzó képek, önmagukat cmésztik meg. A sors, avagy egy ismeretlen, törvényszerű hatalom rendelkezése ez a félelmetességben derengő, de mégis csodás emberfeletti megnyilvánulás!? Lám! Visszatér a gondolat, megszelídül a vibráló káprázat és megvilágosul a rongyos valóság. Viaskodok egymagamban: önmagammal! Ecsettel, írónnal kezemben; a hatalmas világgal szemben!

Aki érezni és látni tudja, annak a részére csodálatos ez a rejtélyes, színes küzdelem: egyik oldalon szemben áll egymással a szellemiség nagysága, a fizikai óriással, amott az erkölcs megtépázott Istene, a minden üdvösségre vészt jelentő ördöggel. Győzelem se itt, se ott nem keletkezik: nem ám! mert győzelem nem volt, most sincs: nem is lesz soha! De, hogy a művészet remekei ebből keletkeznek — születnek, az megdönthetetlen igazság! Hogy hisznek e nekem: egyszerű mondásaimnak s a bennük örvénylő zsongásnak, ez nekem vajmi érdekes közömbösség. Szellemi erény, fizikai egyensúly gátló koloncai, már nem jelentenek gátlást: a rég letűnt élmények illúziói látomásomban előtűnedeznek, és én töretlenül dolgozom tovább. Kérdezem: Mi ad ehhez erőt nekem elnyűtt vénségemben? Mi vezet engem művészkedéseimben s az életben az érte történő nehéz és mégis dőre küzdelemben? Én erre nem a saját mondásaimmal felelek, idézem Aranyt:

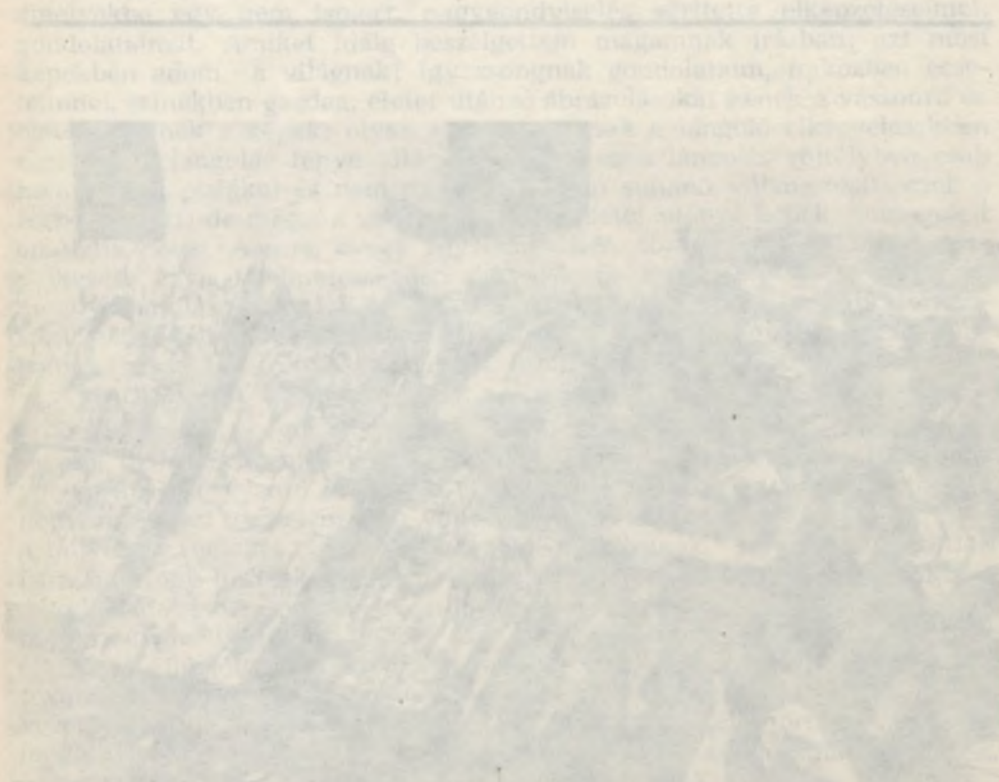
Mire nincs szó, nincsen képzet:
az vagy nekem oh Természet!

1971. február. Harmadik évében vagyok ennek az egésznek, amelynek feszítő ereje hevít, és mormolva lángol bennem, kiüzve szellememből a hideg, dermesztő letörtséget, s mintha fáradtan dőlnek megérdemelt pihenésre annyi sok, gyötrelmes munka után. Itt van köröttem rakáson: egymás hegyi-hátára dobálva a sok színes, alig érthető furcsa-érthetetlen összevisszaság, amelynek bonyolult szerkezetére még nevet se talál a szemlélődő. Néhányra, ha nincsen is ráírva, mintha mondaná: ki vagyok-mi vagyok, mit jelentek. De bizony legtöbbször névtelenül, bambán vigyorg. Ha rájuk vetem tekintetemet, szemlélem őket, olyan a látszat rajtuk, mintha könyörögnének: szánj meg minket, adj valamilyen nevet nekünk, hiszen belőled születünk s rajtad keresztül mink is az élet tartozékai vagyunk. Kérésüket nyelve, fordítok hátat ezeknek a torzszüleményeknek. Szellemem sötétségbe borul, lelkemben vésszesen háborognak az ellentétek, agyamban őrzöngve cikáznak a gondolatok és közülük kivillan egy ingatag elhatározás: én már aligha veszek ecsetet kezembe, hogy vázoljam tovább összekuszált szerkezetét az életnek, amelyben sok a gyűlölet, kevés a szeretet, s több a megvetés, mint az egymáshoz való közeledés.

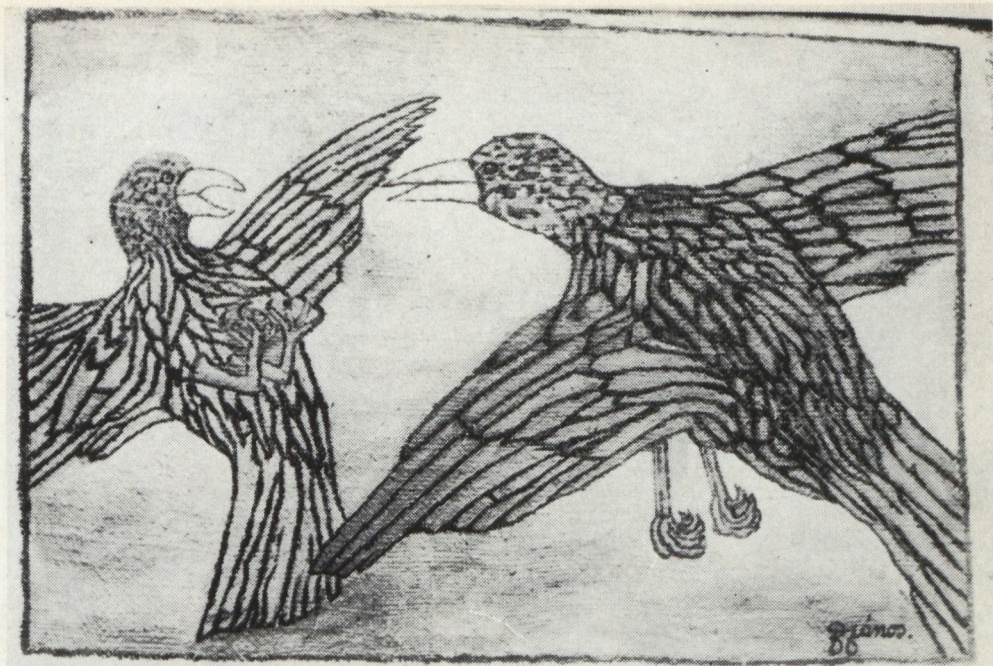

1971. II. IV. C. 1. sz. Magyar Képzőművészeti Akadémia

1971. június 13-án megnyitott kiállításunk anyagából

Műmellékletünk válogatás BALÁZS JÁNOS naív festő Salgótarjánban, 1971. VI. 13-án megnyitott kiállításának anyagából.

Madarak 1968.

Virágok 1968.

Bőség 1969.

Anya gyermekével 1968.

Házi barátaim 1969.

Égő világ 1971.

Sivatag 1970.

Horváth István

Útközben

(A közművelődés feladatai Salgótarjánban)

A megyei pártbizottság 1964-ben hozta meg azt a döntését, mely szerint a város gazdasági fejlesztésével, rekonstrukciójával szoros egységben intenzívebben kell törekednie Salgótarján kulturális arculatának kialakítására. A határozat olyan irányban jelölte meg a fejlődést, amelynek végső célja a város kulturális centrummá alakítása. A feladat végrehajtása napjainkban is folyamatosan történik olyan követelményekkel, amelyeket az MSZMP X. Kongresszusa, a megyei, a városi párttervezlet határozott meg. A következőkben arra keresünk választ, hogy a megfogalmazott igényeket milyen formák és tartalmi elemek bevonásával lehet kielégíteni. A tapasztalatok és Salgótarján közreműködésében megfigyelhető sajátos vonások is arra készítettek, hogy részletesen elemezzük a mostani helyzetet.

De fontosnak tartjuk az eddig folytatott konzultációk, viták tapasztalatainak összefoglalását azért is, hogy a feladatokra koncentrálni segítsük az egységes gyakorlat minél jobb kibontakozását. Azt valljuk, hogy a fejlődés útján továbblépni csak akkor lehet, ha képesek vagyunk a meglévő ellentmondások feltárására, és képesek vagyunk az esetlegesen előforduló megrázkódtatások esetén azok felszámolásával a pozitív irányú folyamatos munkavégzésre. Előjáróban — a későbbiek tisztázása végett — szólunk a már fentebb említett „sajátos” vonásról. A legjelentősebb sajátosság az, hogy a város közművelődése a fenntartó szempontjából kettős jellegű. A tradíciójában mély gyökerű szakszervezeti, művelődési gyakorlat hatóköre igen széles. A régi és új, a kevésbé korszerű és korszerű hagyományok a mostani kulturális gyakorlatban is élnek. Eddigi történeti szerepe, helyzete és súlya miatt a közművelődésnek ezen a területén bekövetkező minden változás döntő módon hat a város kulturális életére. A feladatok egységes értelmezése és következetes végrehajtása, megújulás egyik alapvető feltétele ezen a területen képződik és alakul ki. Közművelődésünk fiatal hajtása a tanácsok működésének kezdetekor nőtt ki. A tanácsok megalakulása után a központi művelődési intézmények egész sora alakult ki, melyekben kibontakoztak a város egységes közművelődésének első törekvései. Kísérletek történtek a szocialista város szellemi arculatának rendszeres és folyamatos formálására. A „sajátos vonások” között lényeges az is, hogy a városi tanács — valójában — nem tartott fenn központi közművelődési intézményt. Az ifjúsági könyvtár létezésével egy ma már elavult szemléletet idéz, és a városi tanács pénzügyi lehetőségeinek hajdani megcsapolását példázza, most pedig gondot okoz a fenntartónak, és akadálya a könyvtári hálózat fejlesztésének.

Ehhez párosult az, hogy a város külső kerületeiben a kulturális szolgáltatások fejlesztésére igen kevés figyelem fordult. Ez a helyzet a városi igények és azok teljesítése, az irányítás és a végrehajtás ellenőrzésének mechanizmusában — azok kidolgozatlansága, valamint nem gyakorlása miatt — okozott objektíve szükségtelen feszültséget, majd visszafejlődést. A város a megye székhelye. E kettős közigazgatási funkció azonban nem rendezett a kulturális gyakorlatban.

Ezek ma a város közművelődésére ható olyan motívumok, amelyeket mostani feladataink meghatározásakor, az irány kijelölésekor is figyelembe kell vennünk. szoros egységben a gazdasági, politikai alakulat mozgásirányával és sebességével. A

továbbiakban — visszakanyarodva a helyzet, az ellentmondások feltárására vonatkozó felvetésünkre — azt kíséreljük meg összefoglalni, hogy a város gazdasági, politikai fejlődésével közel azonos ritmusban, milyen konkrét feladatok elvégzésével kell megbirkózni a közművelődésnek. A gazdaság, a társadalom igényei közül azokra is reflektálnunk, amelyek ma már nem látszanak világosan, nem elfogadottak a gyakorlatban. Elfogadásuk azonban a kor követelményei miatt szükségszerű.

A közművelődési tevékenység és a társadalmi igények

A város közművelődése előtt továbbra is azok a feladatok állnak, amelyek körvonalazódtak az ún. kultúrcentrum-határozatban. Megvalósulásukban annyi — szükségsszerű — változásnak szabad előfordulnia, amennyi ez a város mai állapotában és feltételezhetően társadalmi összetételében is magasabb szintű, mint a megelőző időszakban. Egyébként indítékában, céljában, tartalmi elemeiben e határozat szerves folytatásaként kell felfogni mai feladatainkat is.

A közművelődés jelenlegi tennivalóit Nógrád megyében, így Salgótarjánban is a megyei pártterektekzet határozta meg. A tevékenység fő irányát abban szabta meg, hogy: „A megye munkásművelődési hagyományait ápolva, kulturális intézményeink és irányító szerveink fordítsanak nagyobb gondot a munkások és szocialista kultúra kölesönhatásainak erősítésére . . . A közművelődés folyamatában az ifjúság — a KISZ vezetésével foglalja el az őt megillető helyet.” — Az írásos beszámolóban megfogalmazódott, hogy: „A szakmai és általános műveltség emelése a következő évek fontos feladata, ezért a vállalatok vezetése és mozgalmi szervei fordítsanak fokozott figyelmet a munkások kulturális igényeinek fejlesztésére és kielégítésére.”

A megyei pártterektekzet határozatával összhangban a városi küldöttterektekzet feladatának megfelelően tovább konkretizálta az igényeket és a feladatokat is. Miben figyelhető meg ez? Egyrészt abban, hogy a közművelődés egész rendszerét közel hozta a város általános fejlődéséhez, hogy „A közművelődéstől . . . azt várjuk, hogy elégítse ki azokat az új igényeket, amelyek a város fejlődése, gazdaságának átalakulása következtében jelentkeztek.”

A tartalmi elemek fejlődéséhez kapcsolódván igen lényegesnek kell tartanunk azt a gondolatot, amelyben kifejeződik, hogy „közművelődésünket abba az irányba kell fejleszteni, hogy az eddigiéknél hangsúlyozottabban ifjúsági és munkás-centrikus legyen.” Ehhez pedig „szükséges a munkások körében végzett kulturális nevelő munka, a jelenlegi műveltségi szint elemzésére épülő tudatosabb irányítás és tervezés.” A feladatok, a tevékenység eddig jelzett irányai is érzékeltetik, hogy közművelődésünk újabb nagy erőpróba előtt áll. Ezért is döntött úgy a megyei, városi pártforum, hogy a feladat megoldása érdekében kell mozgósítani a városban fellelhető kulturális tényezőket, amelyeknek közvetlen feladataik vannak, valamint a gazdasági erők azon részét, amely bevonható már a mostani szakasz — érdekeivel szoros egységben — kulturális tevékenységébe. Más részüket a későbbiek során szükséges mobilizálni. A végrehajtás során elsősorban a közművelésben, a gazdasági vezetésben dolgozó kommunistákra, a páralapszervezetekre számítunk hangsúlyozottan. Személyes példamutatásukon, következetességükön túl az a feladatuk, hogy a városban képződött hasznos energiákkal élve, hatékonyan vegyenek részt a kulturális tevékenységben. A komplex program, amely a feladatok irányainak kijelölésétől, a megvalósulás folyamatán át a végrehajtásig, a végrehajtás ellenőrzéséig tart, jó és reális kezeset ad a mostani időszak feladatainak megvalósítására. A pártalapszervezetek, a kommunisták hatékonyabb bekapcsolásától azt lehet várni, hogy a különböző nevelési területek külön-külön, és összességében erősödik a marxista ideológia befolyása, nő a közművelődés hatékonysága.

A fenti határozatok — úgy vélem — világosan megfogalmazták a közművelődés fő irányát, a művelődési folyamatban elsődlegesen bevonandó két fő társadalmi csoportot, és megjelölték az ellenőrzés fő bázisát is. Ilyen értelemben egységes, kerek egész elképzelés.

Nyilvánvaló az — ezt a statisztika és a tapasztalat is alátámasztja —, hogy a munkások, az ifjúság műveltsége nőtt, kedvező irányban változott. Azonban az is tapasztalat, hogy a művelődési folyamatba bevontak köre nem elég széles, az irányukban alkalmazott közművelődési gyakorlat nem elég átgondolt, és ennek következtében nem elég hatékony.

A fiatalokkal szemben tapasztalható fáradt, lekezelő, ezáltal egyoldalú, erkölcsi kárt is okozó „rutin” közművelődési gyakorlatot frissebb, rugalmasabb elemekből álló gyakorlatnak kell felváltani. Ezért is vált szükségessé, hogy mind a művelődők körét, mind a művelődési eszközök „repertoárját” bővítsük. Nyilvánvaló, hogy a közművelődés régi — tegnapi — eszközei és módszerei egyedül nem elégségesek a holnapi, a holnaputáni feladatok megoldására. A fejlesztés lehetősége ma azért is nagyobb, mint az előző időszakban, mert kedvezőtlen tendenciák megállítása, nemcsak közművelődési, hanem politikai kérdés is. Hogy a művelődésben résztvevők köre, a közművelődés formanyelve is gazdagodjék, ez a város legáltalánosabb érdeke. Hogy a két csoport műveltsége gyarapodjék az politikai, hatalmi szempontból is fontos, és megoldandó feladat. A teljesítést ennek a fő szempontnak megfelelően kell kezelni.

Szó esett már arról, hogy sok vonatkozásban egészségesen fejlődött a munkások, az ifjúság műveltsége. Általános ismeretanyaga az iskolarendszerű oktatás, az önművelődés révén nőtt, fejlődött politikai, világnézeti szintje, emelkedett szakképzettsége. A két csoport műveltség szempontjából nem homogén. A kedvező tendencián belül egyes esetekben további differenciálódást figyelhetünk meg, amelyek területek, szakmunkák és gyárak szerint mások és mások. A műveltség szempontjából sem az egyik, sem a másik csoport nem egységes. Soraikban nagyobb műveltséggel, alaposabb ismeretanyaggal rendelkezőt is találunk, de ennek fordítottja is gyakori. A tapasztalatnak nagy szerepe van a feladat végrehajtásának folyamatában. Ugyanis felvetődik a kérdés, milyen társadalmi erők mobilizálásával tudunk eredményt elérni a feladat megvalósításában? Ezen a ponton elsődlegesen kell támaszkodni a csoport **belső erejére**, azaz az ismeretben magasabb fokon álló munkások és fiatalok ismeretére, amelyet a saját osztálya érdekében kell a megfelelő irányban és céllal mozgatni a közművelődésnek.

De természetes az is, — figyelembe véve a feladat társadalmi, politikai és gazdasági súlvát — hogy ezen túlmenően más csoportok összehangolt tevékenységét is szükséges bekapcsolni ebbe a munkába. Ezért a szocialista értelmiség erejét a jelenlegi gyakorlatnál tudatosabban kell felhasználni. Az a megközelítés természetesen vulgáris, amely a munkások és az ifjúság művelődésének gondját és az ezzel kapcsolatos feladatokat a társadalmon kívüli szférára teszi át, és azt valamilyen absztrakt állami feladatként kezeli, és egyéb erők megmozgatására nem fordít figyelmet. Értelmiségünk, összefonottságát, az ügyért munkálkodni kész csoportját kötelességünk bevonnunk a feladat elvégzésébe. Társadalmi érdek is, hogy a felhalmozott szocialista ismeretanyag visszacsatolása megtörténjék, kapcsolódjék a termelő munkához, a ma, a jövő fejlődése érdekében. Ez érdeke a „befogadónak” is, az „átadónak” is, akik erre a folyamatosan megújuló munka végzésére képesek.

A spontán folyamatok háttérbe szorításával, azok tudatosá tételével, új kezdeményezések ösztönzésével közelíthetünk feladatainkhoz. Azaz valóra kell váltani a megyei párttervezet határozatának azt a gondolatát, miszerint „erősítsük tovább az értelmiség kapcsolatát, összefonottságát az üzem, a község fizikai dolgozóival, felelősségérzetét a munka- és lakóhelye fejlődéséért, a vele együtt élő és dolgozó munkások és parasztok politikai képzettségének és műveltségének emeléséért.”

A feladathoz csak ilyen szemlélettel közelíthetünk, egyébként nem valósíthatók meg azok a célok, amelyek a város mostani igényeiből következnek.

Közművelődésünk „közérzetének” vizsgálatához hozzátartozik az is, hogy milyen volt a fenti politikai elképzelés visszhangja? Bár — mondhatják sokan — a határozat végrehajtásakor nem szükséges pszichológiai, mozzanatokkal foglalkozni, hanem csak arról szabad vitatkozni, hogyan hajtsuk végre a jó elképzeléseket. Talán egy villanásnyira megmutatja közművelődésünk arcukat az, ha jelezzük, ma már nem az a jellemző az itteni állapotokra, hogy a feladat végrehajtására nagy erők mozdulnak meg, új elképzelések születtek volna. Ezt az előzetesen is meglévő feltevésünket jórészt iga-

zolták az ismertetéssel összefüggő tapasztalatok. Az első megállapítás az, hogy közművelődésünk kissé értetlenül áll a megfogalmazott igények előtt. Értetlenül, de nem antipátiával. Az értetlenkedők egy részének kifejtett és summázott véleménye szerint: „Mi az elképzelésben az új, hiszen mi rendeltetésünk szerint ezt csináljuk, ebben a közegben dolgozunk.” Mások így fogalmaztak: „Az igénnyel együtt mondják meg „közelebről” mit akarunk, mert így túl általános az igény.” Közművelődésünk más területén a gyakorlatban jösz szerint még ilyen szinten sem tudatosodott e feladat. Csak néhány esetben találkozunk olyan munkatervi elképzeléssel, amely megkísérli megfogalmazni, gyakorlottsá alakítani az elvi igényeket.

Mindezekből mit szűrhetünk le? Azt, hogy közművelődésünk „átvételi mechanizmusa” lassú, jelenleg is még a felkészülés stádiumában van. Ebben az időszakban a közművelődési tudat — benne a politikai motívum is — nem elég egységes, egyes viszonylatokban a kívánatosnál mozaikszerűbb. Azt — úgy vélem — nem kell hangsúlyozni, hogy ennek a helyzetnek a felszámolása mennyire szükséges. Hogy ez megtörténjék egy sor — jelenleg gátló tényezőt — fel kell számolni. De mielőtt erre rátérnénk, ejtsünk néhány szót a megfogalmazott feladat újszerűségéről.

Természetes reagálásként vetődhet fel a kérdés: van-e az ilyen jellegű megközelítésben olyan mozzanat, ami a fejlődésben előremutató? A kérdést köllőinek kell felfognunk, mert nyilvánvaló, a válasz igen.

A hatvanas évek elejétől kezdődően a munkások kultúrálódásának igénye, a korszerűbb lehetőségek keresése és megteremtése hangsúlyozottan központi politikai igény. Ezt bizonyítja, hogy sorra épültek művelődési intézmények, amelyek — közvetve — ezt a célt szolgálták. Az ifjúság különleges művelődési igényeinek teljesítésére lényegében és valóságosan nem alakultak ki olyan formák és keretek, módszertani szabályok, amelyek ismerve az igényeket, ezzel egvenértékű közművelődési gyakorlatot alakítottak volna ki. Ilyen irányú ösztönzés esetenként csak az ifjúsági mozgalom oldaláról hangzott el — igen kevés hatással. Tehát a mostani komplexebb, korszerűbb szemléletű felvetés már jelez néminemű új mozzanatokat. Ezt a sort folytatva: újszerűségnek kell azt is tartanunk, hogy az igények — gondoljunk az idézetekre — előbbre jutottak, mint maga a közművelődés. Ezekben az az elégedetlenség is tükröződik, amely a közművelődéstől igényesebb, színvonalasabb, rendszerezettebb, a valósághoz jobban közelítő gyakorlatot kér számon. Ebben az értelemben arra ösztönzi közművelődésünket, hogy az itt dolgozók gondolják át eddigi tevékenységüket a soron következő feladatok megvalósítása érdekében és tartalmában a legkevésbé visszahúzó, formájában a legkevésbé konzerváló elemeket felelősségük tovább. Feladatvégzésünk középpontjába koncentráltan kerüljön e városi igény kielégítése. Újszerűséget kell abban is látnunk, hogy az eddig gyakorlattá vált nevelési területek elsődlegessége helyett konkrét csoportok felé irányulóvá kívánja módosítani feladatainkat. Ebben nem szabad kizárólagosan formai esetlegességeket látnunk. Ugyanis tartalmi célkitűzések túl elvontak voltak, absztrakciójuk révén a végrehajtás ellenőrzése nagyon nehéz volt. Most a konkrét — egy bizonyos csoport felé irányuló — tevékenységben kell realizálni a nevelési célkitűzéseket. A csoport érdekét így jobban figyelemmel lehet kísérni, mérni, ennek következtében közművelődési munkánk is hatékonyabbá tud válni. A műveltségi szinteket — a csoportokon belül — megfelelő formákkal lehet szinkronba hozni, tartalmi mozzanatokat ezáltal kell erősíteni.

Végezetül az sem elhanyagolható, hogy ismerve közművelődésünk jelenlegi belső problémáit, a politikai, és társadalmi igény teremtésével könnyebbé, természetesebbé válhat a kibontakozás. Ebben a tevékenységben nagyobb szerepet kell kapnia a párt-szerveknek és az ifjúsági mozgalmaknak. Hogy ennek a feladatnak a megoldása milyen intenzív, az jórészt rajtuk múlik. Nem másra kell itt gondolni, mint elsősorban is arra, hogy éljenek a rájuk ruházott jogokkal és kötelességekkel. Ezt nem könnyű teljesíteni a gyakorlatban. De az nyilvánvaló, hogy a szocialista demokrácia hatása a kulturális gyakorlatban is megfigyelhető és a folyamat végbe fog menni. Ebben a sokféle érdek miatt tarka — olykor túl tarkának tűnő — folyamatba a párt-szerveknek kell vállalnia az érdekegyeztetés — ezen a területen sem könnyű — munkáját. Differenciáltan kell érvényesíteniük a közművelődés belső fejlődéséből és külső — társadalmi — kapcsolataiból következő természetes harmóniát.

Gondok, ellentmondások

Ahhoz, hogy közművelődésünk a jogosan igényelt pályára érjen mindenképpen el kell háritani azokat az akadályokat, fel kell oldani azokat az ellentmondásokat, amelyek jelenleg nehezítik a kibontakozást. Az ellentmondások — természetüknél fogva — nem homogének. Közöttük találhatók szemléleti indítékúak. Jelentős részük a kulturális gyakorlatból ered, másrésztük strukturális természetű és nemcsak a város, hanem a közművelődés általános gondja. Felszámolásuk jórészt folyamatos és következetes munkát igényel.

Az ellentmondások sorából elsőként emeljük ki azt a kérdéskört, amely az eddigiek során is többször felvetődött olyankeppen, hogy a gazdasági szervek jelentős része nem ismerte a közművelődésben meglévő, közvetetten és közvetlenül a termelési tevékenységhez kapcsolódó erőt — vagy még inkább — lehetőséget. Olyan gyakorlat honosodott meg a városban, amely a célkitűzések kijelölése, a feladatokhoz való igazodás időszakában nem támaszkodott a kulturális tevékenységre, közelebbről a kulturális intézmények munkájára. Arra inkább csak a szórakoztatás feladatát bízta. De — ennek fordítottjaként — olyan eset is előfordult, hogy a kulturális intézmény — könyvtár, művelődési ház — vezetőjének, a munkatársaknak szakmai képzettségén múlt a feladatok — részben az üzem igényeihez kapcsolódó feladatok — elvégzése. Az ilyen értelmű magára maradottság során nem mindig látható az üzembeli folyó, más irányú képzési tevékenység: a politikai oktatás, a szakmai képzés rendszere. A közöttük kialakuló szakadás — az egységes művelődési folyamat pólusainak figyelmen kívül hagyása nem volt kedvező. Ma olyan munkastilus kialakítása válik — nem a szubjektív elhatározás, hanem a korszerű ismeretszerzés folyamának jelenléte miatt — szükségessé, amely a közművelődés és a célkitűzések közeledését jobban inspirálja. Az inspiráció eredményeképp a mindennapi munkában is testet öltő irányítási gyakorlatnak és ezzel összhangban lévő közművelődési tevékenységnek kell kialakulnia. Ez pedig nem tűri — mert nem tűrheti el — a formális „tájékoztató jellegű” beszámolókat, az általánosságban mozgó feladatok kijelölését. Ellenkezőleg: értőbb, a célok és lehetőségek összhangjára épülő vezetői gyakorlat kialakítását segíti. Ebben a tevékenységben az eddigieknél jóval többet kell vállalniuk a társadalmi és mozgalmi szervezeteknek, a szakszervezeteknek, a KISZ-nek a HNF-nek. Azaz azt az igényt kell jobban, korszerűbben kielégíteni, amely szerint a közművelődés nem csak a művelődésben dolgozók ügye elsődlegesen, hanem gazdasági, társadalmi, politikai ügy, és célja a szocializmust építő ember sokoldalú fejlesztése. Ennek érdekében a legmozgalmasabb politikai elemnek kell a meghatározó, irányító szerepet ellátnia.

Jórészt szemléleti okból származik ez az ellentmondás is, amely a közművelődés és a közoktatás között feszül. E kettő kapcsolatában sokféle negatívumot találhatunk: egymás munkájának meg nem értése, lekicsinylése, szakmai arisztokratizmus mindkét fél részéről, stb. A szubjektív mozzanatokon túl, nehezíti a helyzetet az, hogy a folyamatos ismeretszerzés, képzés elvének felismerését nem követte elég hatékonyan a két terület korszerű eszközeinek alkalmazása. Ez a megállapítás a közművelődés esetében is helytálló, és érvényes az iskolák képzési gyakorlatára is. A módszertani, szemléleti általános hiányosságok felszámolásával egyidőben a városban jobban kell törekedni a sajátos kapcsolatok kialakítására, az egyes oktatási formák, az iskolatípusok és közművelődés között.

Csak részben felel meg a mai igényeknek a közművelődés irányulása. Ez újabb ellentmondás-sorozat forrása. Közművelődésünk felépítésében döntő szerepet játszó megyei intézmények belső struktúrája nem mindenben alkalmas a városi feladatok ellátására. Az intézmények — könyvtár, művelődési központ, múzeum, stb. — erőikkel a falusi művelődési kielégítésre koncentrálnak. Az ilyen jellegű alapállásnak mostani munkarendje nem túl régi keletű. Közel tíz éves, vagy akkörüli múltra tekintenek vissza. Ennek következtében az akkori társadalmi szituációhoz kapcsolódnak. A szocializmus építésének folyamatában akkor a falu szocialista átalakítása volt napirenden. A falu felé fordult a politika, az egész társadalom figyelme. Magától értetődően kellett feladatot vállalnia a kulturális munkának is, és eszközeivel segítséget nyújtani a sorsdöntő változás megvalósulásához. Az alapállást magyarázza

a falu és a város általános különbségének közelítése napjainkban is folyamatos tevékenységet ró a kulturális élet egészére is. A városban meglévő gond gyakorlati természetű, mert ennek a feladatnak úgy akar eleget tenni közművelődésünk is, hogy közben „leveszi a szemét” a másik oldalán, a városi situációban jelentkező igényekről, azok továbbfejlesztéséről. Ennek pedig szoros következménye, hogy nagyobb teret enged a múlt igényeinek, a „rég” gyakorlat konzerválására szorítkozik. Egyoldalúságával nem segíti a korszerű ismeretek, igények tovább bontódását. Addig amíg — a társadalom fejlődésében adódó szükségszerűségnek eleget téve — a városból az ipari munkásság politikai szemléletét és kulturális gyakorlatát közvetíti a falu felé, addig annak természetes utánpótlásáról, a munkások között végzett közművelődési munka sajátosságának fejlesztéséről jórészt megfeledkezik. A „globálisan” falu felé irányuló közművelődési gyakorlatnak az is veszélye, hogy nem vesz tudomást arról sem, hogy a mai falu is más politikai, gazdasági, közoktatási viszonyok között él. Mindezek együttesen hozzájárulnak ahhoz, hogy közművelődésünk jelenlegi tervezése, a feladatok szervezése és végrehajtása közötti természetes harmonia kevésbé érzékelhető a sajátos és valóságos kultúrpolitikai igények kielégítésére általában is kevésbé alkalmas. Hasonló tüneteket figyelhetünk meg egyes rétegek felé irányuló munkában is. Az általános tapasztalattal legszerveesebben összefügg: hogy ez a gyakorlat a speciális rétegigények — jelen esetben a munkások, az ifjúság igényeiről van szó — közelítésére a gyakorlatban még kevésbé alkalmas. Módszertani aspektusból nézve pedig teljesen kialakulatlan. Nem találkozunk olyan módszertani gyakorlattal, amely egységbe fogja a munkahelyenként, a gyáranként, a vállalatoként differenciált közművelődési tevékenységet: az egységben kialakítja a valóságos sokszínűség gyakorlatát. A jelenlegi helyzetből való továbblépés, a politikai igények kielégítése ezért jelent a kívánatosnál nagyobb gondot közművelődésünkben.

Ellentmondást okozott az a tény is, hogy szocialista közművelődésünk nem régi keletű. Részben ebből is következik, hogy irányítói, a végrehajtásban is tapasztalatlanok, politikai világnézeti ismereteik sem elég stabilak. Egyes esetekben túl liberálisak, más esetekben túl konzervatívak a környező világ megítélésében. Nyilvánvalóan mindez jelentkezik a munkájuk során. Kapcsolódik a fentiekhez az a tapasztalat is, amely azt bizonyítja, hogy az intézményi érdekek egyeztetésében még csak a kezdeti lépések megtételéről lehet szó. „Külön” érdekeket észlelhetünk ágazaton belül — könyvtár, kultúrház, TIT esetében —, de a fenntartók — szakszervezet, tanács — gyakorlatában is. Az érdekek felismerésében és egyeztetésében meglévő fogyatékoság igen sok „kárt” okoz, felszámolásuk emiatt is halaszthatatlan. Nyilvánvaló az is, hogy a különböző érdekek továbbra is szükségessé, tehát nem megszűnő érdekekké kell azokat, hanem megfelelő irányítással szabályozni, a közös feladatok végrehajtásában tükröztetni.

A demokratikus elrendeződés úgy képzelhető el, hogy abban megjelenik a város egységes közművelődési gyakorlata. Ehhez pedig szükséges, hogy továbblépés következzen be a kultúrpolitikai véna erősödésében, az irányító, a végrehajtó apparátus munkatílusának fejlődésében.

Többször érintettük, végezetül mondjuk ki: a szervezeti felépítés harmonikusabbá tételét nehezíti, hogy jelenleg nem megoldott a városban a közművelődés irányítása. A rosszul gyakorolt többlepcsőség következménye, hogy a megyei népművelési csoport nem elég hatékonyan és folyamatosan segíti és ellenőrzi a városban folyó közművelődési munkát. Az pedig azzal jár, hogy a megyei intézmények helyi tevékenységében a kívánatosnál több spontaneitás, illetve intézményi érdek, intézményvezetői szubjektivitás érvényesül, és kevésbé valósul meg a „városi érdek.” Ebben a vonatkozásban a városi tanácsnak is hatékonyabb irányító, szervező munkát kell végeznie.

Az elmondottak következetes végrehajtására elkezdett törekvés azt jelenti, hogy tovább folytatjuk a megyei pártbizottság határozatából adódó feladatok végrehajtását. A megvalósítás nem könnyű, de szükségszerű. A munkások és az ifjúság műveltségi szintjének növelése nemcsak csoportérdek, hanem a város, a szocializmus érdeke is. Ennek megfelelően kell mobilizálni a politikai, gazdasági és kulturális téren jelenlévő erőket, hogy az egységes érdekeknek megfelelően, az előrelépés is egységes és szemmel látható legyen.

A salgótarjáni üzemi munkások műveltségének szociológiai vizsgálata*

Általában háromféle szociológiai vizsgálatot szoktak megkülönböztetni.

A szociológiai vizsgálatok első fajtája a felderítő vizsgálat. Felderítő vizsgálatra úttörő kutatás esetében van szükség; olyan terepen, amelyen még nem folytattak elég kutatást ahhoz, hogy megfelelő hipotéziseket lehessen kialakítani. A felderítő kutatásnak éppen az a célja, hogy tisztázza a fogalmakat és a problémákat, és ezáltal lehetővé tegye a hipotézisek kialakítását.

A leíró vizsgálatnak az a célja, hogy egy vagy több függő változó eloszlását mérjék meg egy adott népességben.

Végül a magyarázó vizsgálatok bizonyos jelenségek előfordulását és eloszlását meghatározott tényezők, úgynevezett független változók hatására vezetik vissza.

Vizsgálatunk szabálytalan, vegyes műfajú vizsgálat. A salgótarjáni munkásság kulturális helyzetét akarjuk feltárni, megismerni, magyarázni, sőt a magyarázatokból olyan következtetéseket levonni, amelyek elősegíthetik a művelődéspolitikai tervezést városi viszonylatban.

Már ebből a megfogalmazásból kitűnik, hogy vizsgálatunk egyszerre két követelménynek akar eleget tenni; a leírás és a magyarázás követelményének. A leírás feladatát akarjuk teljesíteni akkor, amikor olyan függő változók eloszlását keressük a salgótarjáni munkásság körében, mint az iskolázottság, a szakképzettség, a technikai műveltség, a zenei műveltség, az olvasáshoz, általában a könyvekhez való viszony, s megannyi más kulturális jelenség. A magyarázat feladatát kívánjuk teljesíteni azzal, hogy a függő változók eloszlását más tényezőkre akarjuk visszavezetni. Sőt, következtetéseinkben a függő változók befolyásolásának lehetséges útjait kívánjuk kitalapgatni.

Módszertani szempontból általában nem tekintik megengedhetőnek a leíró és a magyarázó vizsgálat egyesítését. Minél szélesebb körben vizsgálódunk, leírásunk annál teljesebb lesz. De minél szélesebb körben vizsgálódunk, annál kevésbé bizonyíthatóak eredményeink.

A széles körben való vizsgálódás kettős értelmű. Egyrészt egyidejűleg nagyon sok függő változóval foglalkozunk, tehát nem elégszünk meg a munkások könyvkultúrájának vagy politikai kultúrájának mérésével, hanem minden lehető működési tevékenységgel foglalkozunk. Másrészt, érthetően arra törekszünk, hogy mintánk az egész salgótarjáni munkásságot jellemezze, az öregeket és a fiatalokat, a férfiakat és a nőket, a szakmunkásokat és a segédmunkásokat, a bejárókat és a bentlakókat, a vasasokat és a textileseket, a nagyüzemi és a kisüzemi dolgozókat egyaránt.

Magyarázataink megbízhatóbbak lennének, ha mindig, minden tényező hatásának vizsgálatánál aránylag egynemű embercsoportot szemelnénk ki, vagyis külön választanánk a különböző tényezők hatásának vizsgálatát.

Ugyanakkor vizsgálatunk nemcsak leíró és magyarázó, hanem felderítő vizsgálat is. A magyar munkásosztály kutatásában ugyanis kevés olyan vizsgálatra támaszkodhatunk, amely megkönnyítené munkánkat.

Statisztikai módszerekkel közeledett a magyar munkásosztályhoz a két világháború között Rézler Gyula, aki **Magyar gyári munkásság** c. munkájában összefoglaló helyzetképet igyekezett festeni az akkori idők fizikai munkásairól. Műve alapos és becsületos munka, az olvasó azonban azzal az érzéssel teszi le a könyvet, hogy keveset tudott meg a munkásokról.

* A Palócföld 1971. 2. számában Bencze László tanulmányával kezdtük meg a magyar munkásosztály művelődési helyzetéről szóló cikksorozatunk közzétételét. Kemény István írása e sorozatba tartozik.

Számunkra, jelen vizsgálatunkban, összesen két használható magyar munka van: sajnálatos módon mindkettő régi keletű. Az egyik Nagy István: **Bérmunkások** c. munkája (megjelenésének éve 1945.) Ez a könyv tényleg képes szuggesztív képet adni a munkások körében előforduló tipikus magatartásokról. A másik könyv, Szabo Zoltán: **Cifra nyomorúság** c. munkája, még régebbi, viszont az az előnye, hogy közvetlenül a bennünket érdeklő vidékkel, s ezen belül Salgótarjannal is foglalkozik.

Ez a két könyv is csak gondolatébresztő kiindulópont lehet. Egyrészt azért, mert a magyar munkások társadalmi viszonyai azóta strukturálisan átalakultak. Másrészt azért, mert ennek a két szép könyvnek módszere a szubjektív élmények megfogalmazása, mi pedig objektív, verifikálható eredmények rögzítésére törekszünk.

Visszatérve a leíró és a magyarázó vizsgálat vegyítésére vizsgálatunkban, nézhetjük a dolgot előnyös oldaláról is. Igaz, hogy egy heterogen sokaságban igen sok független és igen sok függő változóval dolgozunk. Heterogén sokaságunk sok kis csoportra oszlik, de van egy egyesítő vonása; mindnyájan a munkásosztályhoz tartoznak. Független változó nagyon sok van; éppen ezért egyiket sem tudjuk elég részletezően leírni, de valamennyi függő változónk a kultúra részletjelensége. Módunk van tehát arra, hogy a rétegekre és a rétegeken belül alrétegekre tagolódó munkásosztály belső szerkezetét a kultúrában való viszonylatában tanulmányozzuk; módunk van arra, hogy a munkásosztály kultúrájának szerkezetét felvázoljuk és ennek a két szerkezetnek, tehát egy társadalmi réteg és egy társadalmi tárgy — eljárás — és tevékenységcsoport szerkezetének összefüggését és kölcsönhatását tanulmányozzuk.

Hipotézisünk, hogy a különböző kulturális jelenségek strukturálisan összefüggnek. Ez annyit jelent, hogy a kultúra egyik területével szemben tanúsított magatartás valamilyen módon összefügg a kultúra összes többi területén tanúsított magatartással, olyannyira, hogy a kultúra egyik területével szemben tanúsított magatartásból következtetni lehet a más területekkel kapcsolatos magatartásokra. Ez nem annyit jelent, hogy ez az összefüggés monoton és uniform, tehát, aki á-t mond, annak b-t is kell mondania. Csupán annyit jelent, hogy a kultúrával szemben tanúsított magatartásoknak mindig van valamilyen rendszere.

Hipotézisünk, hogy a kultúrával szemben tanúsított magatartásoknak ez az egységesen összefüggő rendszere a személyiségben gyökerezik. A kultúra egyik területére vonatkozó magatartásból tehát nemcsak a kultúra többi területeivel szemben tanúsított magatartásra lehet következtetni, hanem más, nem kulturális területekkel kapcsolatos magatartásokra is.

Hipotézisünk, hogy a személyiség kultúrája része a személyiség egész életformájának. Ez az életforma pedig mindig valamilyen társadalmi réteg életformájának valamilyen egyedi változata.

A társadalmi réteg életformájának jellemző jegyei a lakóhely, a lakás, a tárgyi kultúra, amellyel az adott társadalmi réteg tagjai élnek, a társadalmi szerepek, amelyeket a réteg tagjai életük során betölthetnek, amelyek az adott életformába beilleszthetők, és egymással összeférnek, más szerepeket viszont kizárnak, a társadalmi kontroll, amely a réteg tagjainak magatartását szabályozza, a nevelés, amely az életformát továbbörökíti, a szertartások amelyekkel életünk rendjét szentesítik, az ideológiai magyarázatok, amelyeket a szertartásokhoz fűznek.

Hipotéziseink értelmében a művelődési jelenségekkel szembeni magatartás annyira része az életformának, hogy a függő és független változók megkülönböztetése mindig csak az adott kutatás szempontjából jogosult és értelmezhető.

Az alábbiakban röviden és vázlatosan ismertetjük a független és függő változók rendszerét. A részletes ismertetésre e helyen nincs mód.

Független változóknak nevezzük azokat a társadalmi tényezőket, amelyeknek a hatásával az egyes kulturális jelenségekhez való viszonyt magyarázzuk. Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy ez a magyarázat sohasem lehet egyoldalú. Ritkán keressük valamilyen oknak valamilyen okozatra gyakorolt egyirányú hatását; többnyire valamilyen tényezőknél az adott strukturális egészben való helyét keressük.

A független változók rendszerét 16 fejezetre oszthatjuk. Ez nem azonos az információelemek számával: minden fejezet több információelemet tartalmaz. Az első fejezet a családi körülmények, ezen belül megkülönböztethetjük a családtagok számát, nemét, korát és családi állását. A második fejezet a születési hely, ezen belül

megkülönböztethetjük a település jellegét és földrajzi elhelyezkedését. A harmadik fejezet a lakóhelyi mobilitás, ezen belül megkülönböztethetjük a lakóhelyek számát, az egyes lakóhelyek jellegét, földrajzi elhelyezkedését. A negyedik fejezet az egyén életpályája. Ezen belül megkülönböztethetjük azokat a társadalmi rétegeket, amelyekhez az egyén élete során tartozott, a népgazdasági ágat, amelyben tevékenykedett, munkahelyeinek számát, s azt az időtartamot, amelyet jelenlegi munkahelyén eltöltött. Az ötödik fejezet az egyén jelenleg végzett munkája, ezen belül megkülönböztethetjük munkakörét, beosztását, a munkafolyamatokat, amelyeket végez. A hatodik fejezet az egyén szerepe abban a munkaszervezetben, amelyben él, valamint munkakörülményei, ezen belül megkülönböztethetjük a munkahelyi pályafutást, a jelenlegi munkakörbe való kerülés mikéntjét, a munkája elvégzéséhez szükséges beutazási időt, a munkahelyi ártalmakat, az előmeneteli lehetőségeket, a műszakbeosztást és a munkaidőt. A hetedik fejezet a lakás, ezen belül megkülönböztethetjük az esetleges bejárás jellegét és időtartamát, a lakáshasználat jogcímét, a lakószobák számát, a laksűrűséget, a komfortot, a közművesítést. A nyolcadik fejezet a jövedelmi viszonyok. Ezen belül részletesen keressük a családon belül az egy főre eső és az egy fogyasztási egységre jutó jövedelmet. A kilencedik fejezet az esetleges mezőgazdasági munka mértékét és a személyiségre illetve az életformára gyakorolt hatását kérdezi. A tizedik fejezet a nemzedékek közötti mobilitással foglalkozik, ezen belül a nagypapa, az apa és az anyai foglalkozásával, az apa és az anyai iskolai végzettségével, foglalkozásával és szakképzettségével, a tizenegyedik fejezet a házastárs iskolai végzettségével, foglalkozásával és szakképzettségével. A tizenkettedik fejezet a gyerekekkel foglalkozik, ezen belül a gyerekek számával, nemével, életkorával, iskolai végzettségével, szakképzettségével és tanulmányi eredményével. A tizenharmadik fejezet a szocialista brigádhoz való tartozás hatását kutatja. Végül a tizennegyedik a tizenötödik és a tizenhatodik fejezet három olyan tényezőt vizsgál, amely felmérésünk szempontjából egyidejűleg független és függő változó. Ez a három fejezet a megkérdezett egyén politikai tevékenysége, iskolai végzettsége és szakképzettsége.

A függő változók rendszere húsz fejezetre osztható. Az információelemek száma természetesen többszöröse a fejezetek számának. A már említett három változón kívül sorjában az alábbi függő változókat vizsgáljuk; a munka kultúrája, ezen belül a munkás által végzett munkafolyamatok ilyen szempontból történő elemzése; a műszaki tudás, ezen belül kérdezzük a munkásokat arról, hogy hogyan hatott munkájukra a technika fejlődés, milyen technikai változtatásokat kellene bevezetni munkahelyükön, hol gyártanak hasonló terméket Magyarországon és külföldön, mely gyáraknak a legfejlettebbek a technikai berendezései, és miben látja ezek technikai fejlettségét; időmérleg egy hétköznapra, egy szabad szombatra és egy vasárnapra vonatkozólag; tartós fogyasztási cikkekkel való felszereltség; zenei kultúra, ezen belül lemezek, magnetofonszalagok, zenei műfajok, beat, népi, tánczenekarok kedveltsége, kottaolvasás; kultúrcsoportokban való részvétel és az ehhez fűződő szubjektív viszony; tájékozottság a film világában és a film szubjektív élménye; olvasottság és az olvasott könyvek hatása a befogadó tudatára; aktív és passzív politikai informáltság; a sajtó hatása; sport iránti érdeklődés, sportesemények látogatása, aktív sportolás; a színház szerepe az emberek életében; a művelődési ház szerepe; a televízió műsorainak népszerűsége és ennek motívumai; lakáskultúra; a gyerekek tanulásához való viszony; tevékenység az otthoni műhelyben és ezzel kapcsolatban a munka otthoni kultúrája; a szakszervezet megítélése; igények és igények teljesülése az üzemi demokráciával kapcsolatban.

A fent körvonalazott problémák megközelítéséhez háromféle módszert használnak fel. Az első ezek közül a kérdőíves módszer.

Salgótarján 22 vállalatának csaknem 17 000 dolgozója közül minden tizediknek ugyanazokat a standardizált kérdéseket tesszük fel. A kérdőív a fenti problémákra irányuló ténykedéseket, tájékozottságot jelző kérdéseket, véleménykérdéseket, és ún. nyílt kérdéseket tartalmaz. Ez utóbbiakat igyekeztünk úgy megfogalmazni, hogy a válaszok a lehető legkülönbözőbb magatartásfajtákat képviseljenek, és a megkérdezettek érzelmeinek, kívánságainak és konfliktusainak adjanak kifejezést.

A standardizált kérdőíves felméréshez csatlakoznak a szociológiai mélyinterjúk. A kérdőív alkalmas arra, hogy olyan hatásokat regisztráljon, mint pl. az intergenerációs és az intragenerációs mobilitás, a vándorlás vagy a jövedelem. A vizsgált sze-

mélyek életének belső megértését csak a szociológiai mélyinterjúk teszik lehetővé. Ezek látszólag laza és kötetlen, valójában igen szigorú terv alapján folyó beszélgetések. E beszélgetések során a megkérdezettek a lehető leghababban beszélnek különböző kulturális kérdésekről; és egyik feladatuk, hogy arról szóljanak, amire az emberek szinte befolyásmentesen gondolnak. További feladatuk ezeknek a mélyinterjúknak, hogy bennük a lehető legspontánabb módon fejeződjenek ki a megkérdezettek érzelmi és igényei. Végül az is feladatuk a mélyinterjúknak, hogy az egyén jelenlegi helyzetéről és múltjáról többet, részletesebbet, árnyaltabbat tárjanak fel, mint amire a kérdőívek képesek. Egy-egy ilyen mélyinterjú 2—3 órát vesz igénybe és a magnetofonról lejegyzett szöveg 15—25 oldalra tehető.

Bármilyen mélyre hatoljon is a mélyinterjú során a kérdező, igazi belső megértésre csak akkor lehet képes, ha el tudja helyezni a megkérdezett személyt munkahelyének teljes társadalmi struktúrájában. Ezért a vizsgálatnak nélkülözhetetlen része egy-egy üzem vagy üzemszámvetés életéről esettanulmány készítése.

Akármilyen módszerről, technikáról, eljárásról legyen szó, vizsgálatunk sikere Salgótarján és Nógrád megye értelmiségének aktív közreműködésétől függ. Ez az értelmiség régtől fogva keresi a módszereket ahhoz, hogy a megye és a város kulturális színvonalát emelje. Reméljük, hogy a salgótarjáni üzemekben dolgozók kulturális helyzetének megismerése elősegíti e módszerek megtalálását.

Kiss Aurél

Ifjúság és szabad idő

Egy felmérés mozaikkockái

Az ifjúság életformája — igényei, szokásai, cselekvési lehetőségei, izlése, emberi kapcsolatai, munkája — mindenkor hálás téma társaságban, értekezleten, sajtóban. A különféle mércék és igények szerint elmarasztalt vagy megbecsült ifjúságot azonban mindenképpen élénk társadalmi érdeklődés, néha az aggó figyelem kíséri. Ismét fontos közügy, a fiatalok sorsának, perspektíváinak, életformáinak alakulása, ha nem is egészen úgy, mint a negyvenes évek elején volt.

Másféle társadalmi, politikai közegben, másfajta reakciók jellemzik a most felnövekvő nemzedéket, s ezeket az új magatartásformákat, szokásokat a más emlékekből, élményekből kiinduló felnőtt nemzedékek jobbra idegenkedve, értetlenül figyelik s keresik a miértekre a választ. A legsajátosabb módon a diákifjúság életformája, magatartása változott meg, azé a rétegé, amely ma már nemcsak az értelmiségnek, hanem a munkásságnak is jelentős utánpótlásaként tekinthető.

Más életforma — új magatartásmodell született jó néhány éve, s ma már a tizenévesek világát nemcsak pedagógusok kutatják (és formálják), hanem szociológusok, pszichológusok, néha kriminalisztikai szakemberek, pszichológusok keresnek választ a társadalmi közvéleményben megfogalmazódott, a középiskolásokkal kapcsolatos kérdésekre.

Az a felmérés, amely 1971 elején a megye négy gimnáziumában 403 tanuló bevonásával készült, eredetileg az ifjúsági mozgalom belső életére, gondjaira vonatkozó adatokat kívánta összegezni, néhány általánosabban megfogalmazható tanulsága azonban alapvető ifjúságszociológiai problémát is érint. A gazdag anyagból néhány mozaikot kiragadva is fontos kérdésekhez kerülhetünk közelebb.

1. **A tanulói túlterhelés fogalma** ma már közhely szülők és pedagógusok körében. Közhely, de megdöbbentő valóságot takaró közhely. A négy gimnáziumban végzett tájékozódás lényyszerűen dokumentálja: diákifjúságunk jelentékeny része az életkori sajátosságoknak nem megfelelő, a személyiség harmonikus fejlődését gátló életforma keretei között él. Ezt nemcsak azt a tény fejezi ki, hogy a továbbtanulási versenyben harcba indulók heti 75 órát fordítanak tanulásra (a délelőtti kötelező órát is beszámítva) —, hanem ennek természetes nevelési következményei is jelzik: mielőbb gyors és alapvető változásokkal kell segíteni az iskolát lényeges nevelési-oktatási feladatainak ellátásában.

A kitűnő, jeles és jó rendű tanulók energiabefektetése, amellyel eredményeiket elérik, mindenekelőtt az oktatás gazdaságossági fokára vet rossz fényt. Nem a tananyag-növekedés, a gyorsuló idő vagy a tudományos-technikai forradalom követel ekkora munkaráfordítást, hiszen a mai középiskolai tantervek — kis kivétellel — nem többet, inkább mást, a létrehozók szándéka szerint modernebbet tartalmaznak a tíz-tizenöt évvel előztinél.

Kézenfekvőbb a felsőfokú (egyetemi) férőhelyekért folytatott harcot, illetve a rossz felvételi mechanizmust, az átlageredményre építő módszereket hibáztatni. Tény, hogy maguk a felvételi követelmények minőségi szintjüket és differenciáltságukat tekintve olyan torzulásokat okoznak a tanulók életmódjában, amelynek következményeit ma még inkább sejtjük, mintsem tudjuk.

Végső soron nemcsak a nagy tanulási időbefektetés, hanem a jó jegyekért — nem elsősorban a tudásért — folyó küzdelem megrontja az iskolák belső légkörét, akadályozza a nevelőmunka kibontakozását.

Természetesen sok más tényező is közrejátszik e túlzott tanulási időráfordítás kialakulásában. A rossz tanulási, tanítási módszerek, az irreális szülői és tanári követelmények, a nem megfelelő tankönyvek, az oktatás korszerűtlen feltételei, a tanári túlterhelés, pályaválasztási tévedések együttesen vagy külön-külön is okai a túlterhelés kialakulásának. A lényeges okok sorában „előkelő” helye van a nem megfelelő általános iskolai alapképzésnek (gyakran súlyos ismeret- és jártasságihiányokkal kezdik meg az általános iskolát végzett tanulók gimnáziumi, szak-középiskolai tanulmányaikat) és a középiskolai munka gazdaságtalan szervezésének. A tanítási órák jó része és a délutáni foglalkozások zöme nem az elsajátításra, csupán a megismertetésre, megértésre törekszik, a tulajdonképpeni tanulás s az önképzés az esti, éjszakai órákra marad. Szükségszerűen alacsony határfokkal, kedvezőtlen pszichikai, szociális és finológiai állapotban.

Magával a tanulói túlterheléssel kapcsolatban még két kérdés felvetése indokolt: kifizetődő-e a nagy energiabefektetés, s mennyire általános érvényű a jelzett probléma?

A jelenlegi egyetemi, felsőfokú felvételi vizsgarendszer és a jelentkezés arányai alapján a jó, jeles, de még a kitűnő átlaggal végzők sem lehetnek biztosak abban, hogy a négy éves nagy versenynek eléri-e célját, egyetemi polgárokká válnak-e az érettségit követően. Akik a kapun belülről néznek vissza a középiskolás évekre, aligha sajnálják a késő esti tanulásokat, a hajnali újbóli átolvasásokat, a nagy hajrákat.

Azok — s ők vannak többen — akik a nagyobb energiaráfordítást vállalták, de a továbbtanuláshoz szükséges szintre nem jutottak el (esetleg balszerencsével), megfelelően művelt, hasznos, értelmes emberként dolgoznak nem kevésbé fontos posztokon, építik a társadalmat, saját sorsukat. Mégis többségük néhány évig csalódott, keserű emberré válik, haszontalannak, felesleges energiapazarlásnak érzi a heti 70—75 órás tanulást azokat a lehelyezkedési lehetőségeket tekintve, amelyeket az érettségi bizonyítvány ma biztosít.

A tanulói túlterhelés természetesen nem általános, a tizenéveseket egészében érintő jelenség. A közepes, elégséges tanulók 40—46 órás tanulmányi időmennyiségre gyakran „alulterhelt”, programtalanságot, tartalmatlan időtöltést jelez. Azok, akik pályaválasztási tévedésből vállalták a középiskolai tanulmányokat, vagy eleve feladva a nagy versenyt csupán a minimum teljesítésére törekednek, nem kevesebb nevelési problémát okoznak, nem kisebb teherterhelési az iskola szocialista nevelőmunkájának, mint a túlterheléssel küzdő jobbak.

A tanulás a diákok munkája. A túlmunka értékét, értelmét a társadalmi hasznosság adja meg. A felnőtt társadalomban a gazdaságos termelésért küzdünk, s kollektív szerződésben rögzítjük a dolgozók jogait és kötelességeit, a pihenéshez, szórakozáshoz való jogokat. A diákéletben, a leendő felnőttek világában is a társadalmi érték adja meg a túlmunka értelmét. Az ilyen mérvű túlmunkát azonban nem szentesítik a társadalom érdekei. S ha a megoldás nem is lehet egy iskolai kollektív szerződés, az egyéni képessége sokfélesége közepette is meg kell találni egy normális életforma kialakításának lehetőségét, éppen a jövő érdekében.

2. **Túlszervezett életforma — önállóságra nevelés.** Olyan ellentmondás e két fogalom nevelésünkben, amely a jelenlegi körülmények között aligha oldható fel bármilyen gazdag nevelési eszközrendszerrel. A felmérés adatai szerint a négy gimnázium tanulói (jelentős azok része) akik az iskolai követelmények jó színvonalú teljesítésére törekednek, túlszervezett életforma keretei között élnek. A heti összdídmennyiség 60 %-át (98—105 óra) töltik szervezett — felnőttek által szervezett tevékenységgel (tanulás, mozgalmi élet, öntevékeny művészeti mozgalom, sport foglalkozások, kulturális tevékenység stb.)

A felnőtt irányítás pedagógiai funkcióját is csorbítja a diákközösségek öntevékenységeinek korlátozódása, az iskolai demokratizmus formalizálódása. Voltaképpen a jelenleg érvényben lévő nevelési-szervezési gyakorlat az, amely a nevelési célok megközelítését nehezíti. Az iskolai mozgalmi gyakorlat, a tanítási órákon alkalmazott módszerek, a délutáni iskolai foglalkozások (szakkörök, klub, sportfoglalkozások, korrepetálások, előkészítők) közös vonása a felnőtt vezetési-irányítási formák túlzott előtérbe kerülése.

A kialakult helyzet nevelési következményeit elsősorban az ifjúsági mozgalom, illetve a közösség fejlődése sınıli meg. Noha elveken gyakran megfogalmazódik az ifjúság önrányításának igénye, s sokszor hangsúlyozzuk a társadalmi-közéleti tevékenységre való felkészülés fontosságát az iskolai nevelés egészen belül, a nevelés keretei, főbb tevékenységi formái akadályozzák a helyes célkitűzések, elvek megvalósítását.

Nem pedagógiai szemlélet kérdése elsősorban ma az önállóság feltételeinek kialakítása legalábbis általában nem erről van szó. Nem a fiatalokkal szembeni bizalmatlanság, pedagógiai kényelmesség az oka a túlzott direkt felnőttvezetési formák nagyfokú érvényesülésének (bár erre is van példa), hanem az iskolai tevékenységek belső struktúrája vált a korszerű nevelési törekvések fékezőjévé. Mindennek sajátos következménye az ifjúság belső igényének fokozatos sorvadása a közéleti tevékenység formái iránt.

3. **A testi nevelés — sport — fizikai munka** ma kisebb szerepet játszik a fiatalok, a diákifjúság életében, mint valaha. Ha csak a felmérés szándékait tekintjük, s a heti két kötelező testnevelési órán kívüli, a sportra, kirándulásra fordított átlagos 3 órát vesszük figyelembe, akkor is megdöbbentő aránytalanságot érzékelünk. Nem csak azért megdöbbentő a fizikai kikapcsolódásra fordított időmennyiség, mert abszolút időmennyiségként sem felel meg a 14—18 éves fiatalok testi-nevelési követelményeinek, életkori sajátosságaikból fakadó mozgási igényeiknek, hanem azért is, mert átlagszámról van szó. Azok akik valamilyen egyesület tagjaként rendszeresen sportolnak, nyilván több időt fordítanak edzéseken, versenyeken sportra, így az átlagszámítás szabályai szerint egy jelentékeny réteg egyáltalán nem fordít időt fizikai kondíciójának fejlesztésére, állóképességének növelésére, mozgásigényeinek kielégítésére! Egyre több fiatal válik alkalmatlanná haza-

fias-honvédelmi kötelezettségeinek teljesítésére, egyre jobban kiütköznek a magyar sportutánpótlás gondjai, amelyek elválaszthatatlanok az iskolai testnevelés és sportmozgalom problémáitól, a lehetőségek szűkösségétől, a rendszeres sportolási igény hanyatlásától.

A lehetőségek javítása — ezt a vizsgálódás tapasztalatai egyértelműen alátámasztják — nem csupán több pálya, uszoda, tornaterem függvénye, hanem mindenekelőtt a sportra, kirándulásra fordítható megfelelő időmennyiség biztosítása. A diákturizmus erkölcsi és testi nevelési lehetőségei ma jórészt kiaknázatlanok — noha megynk természeti adottságai szinte tálcán kínálják a turizmus fejlesztési lehetőségeit —, amelyeknek kihasználása mégcsak különösebb anyagi befektetéseket sem kíván. Ha azoknak a szerveknek, amelyeknek feladata az iskolai sportmozgalom fejlesztése, sikerül jelenlegi passzívitasukat legyőzniük, a jelenlegi veszélyesen torz helyzetben jelentős mértékben változtathatnak. De változniuk kell a sportot, testnevelést, turizmust kísérő előítéleteknek is, hiszen az évtizedek óta folyó viták a testnevelés tantárgy jellegéről, szerepéről az iskolai nevelés-oktatás rendszerében, a gyakorlatban még korántsem zártak le, sőt az átlageredményekért, az egyetemi felvételi vizsgák sikeréért folytatott versenyek és görcsös erőlködések időszakában újból élesebben vetődnek fel.

Az előítéletek visszaszorulása, a megfelelő feltételek és igények kialakulása azonban elképzelhetetlen a szülői ház segítsége nélkül. A jegyekért folyó nagy verseny „menedzserei” bevallottan vagy titkoltan gyakran a szülők, akik vitathatatlan jószándékkal ugyan, de értelmetlen különórákkal, saját, a maguk korában ki-elégíthetetlen ambíciókat keltik életre fiaik, leányaik életében, nem egyszer illúziókat kergetve. Nincsenek, nem is lehetnek pontos adataink a különórák mértékéről, az gyakorló pedagógusok azonban sok példával illusztrálhatják, hány jobb sorsa érdemes fiatalot ültetnek délután külön matematika órára, németre, angolra, miközben az iskolai követelményeknek közepes vagy jószinten tesznek eleget, s a „választott” különórán sem tehetséget legfeljebb dicséretes szorgalmat mutatnak.

Az az arány, amely az intellektuális és fizikai jellegű tevékenységek között ma a diákifjúság életében fennáll (60% — 4,2%) híven fejezi ki nemcsak a tanulói terhelés problémáit, a testi nevelés gondjait, hanem nevelési eszközrendszerünk fogyatékosságait, az alkalmazott módszerek alacsony hatásfokát, az iskolai-családi-mozgalmi nevelés nehézségeit a személyiségformálásában, a korszerű, szocialista ember kialakítása terén. Az intellektualizmus, amelynek ilyen szélsőséges megnyilvánulásai a gyakorlati képzés rovására is jelentkeznek, nem csupán a ma gondjai, hatásuk, következményei a következő évtizedek társadalmi gyakorlatát is érintheti, ha idejében nem sikerül a helyes, egészségesebb életforma-struktúrát kialakítani.

4. **A kultúra és önművelés szerepe** a diákéletmód sajátos vonásai folytán igen fontos, ezt a felmérés adatai is igazolják. A tv, rádió, könyv és mozi együttesen a tanulók összidejének 15,1%-át foglalják le, a tanuláson kívül.

Ha minőségi — tartalmi — jegyeket a számszerű adatok nem is tükröznek, a számokból más információkat segítségül hívva, érdekes és hasznos következtetéseket vonhatunk le. A részadatok vizsgálatakor a legszembetűnőbb a tv uralkodóvá válása, a nem szervezett kulturális ismeretszerző tevékenységek rendszerében. (5,9%-a nem szervezett kulturális tevékenység 37,9%-a) Ez a nem meglepő tény nemcsak a tv növekvő népszerűségével van összefüggésben, hanem a szabad idő estére tolodásával, a családi együttlét új formáival, amelyben a tv egyre sajtó-sabb kohéziós szerepet kap. Figyelemmel kísérve az adások tartalmi jellemzőinek alakulását, a diákművelődés belső tartalmi vonásai is viszonylag könnyebben meghatározhatók, ugyanis a TV-híradó a kezdete általában a közös családi televíziózásnak, és az érdeklődés a filmekre, élő vitaadásokra, vetélkedőkre, esetleg sport- vagy tudományos ismeretterjesztő műsorokra koncentrálódik.

A tv-szerű ismeretek elmélyítését segíthetné az olvasás (4,9—31,5%). A viszonylag magas index azonban egyrészt a szükségesnél kevesebb rendszeres és igényes olvasót takar, másrészt kevésbé hasznosítva a tv inspiratív hatását, kifejezetten

kikapcsolódó tevékenységét, kisebb részben általános művelődést fejez ki. A heti átlagos 8,2 órás olvasás persze így is figyelemre méltó intellektuális erőfeszítést jelent — tekintettel a tanulmányi tevékenység időmutatóira —, s érthetően tolódik lazább, kötetlenebb, kevesebb szellemi munkát igénylő műfaj felé. A tv előtt eltöltött 9,91⁰/₀ órával a diákszórakozás egyik legfontosabb formája tehát az olvasás, felhasználásuk, tudatos irányításuk a szülők, nevelők, de az állami kultúrpolitikai tényezők természetes feladata kell, hogy legyen.

Az aktív (fő tevékenységként megjelölt) rádiózás (3,2⁰/₀ — 20,5⁰/₀) 5,4 órát köt le a diákok heti időmennyiségéből, s főként zenei adásokra koncentrálódik, jellegénél fogva főként elsősorban a szórakoztató — pihentető programformákhoz kapcsolódik.

A rádiózás szerepe a tv általánosabb elterjedése óta elsősorban szórakoztató jellegűvé vált, illetve bizonyos másodlagos ismeretterjesztő, nevelő funkciót vállal differenciált programokkal, előadásokkal, riportműsorokkal.

A mozi szerepét általában a diákfiatalok körében is átvette a tv, ezért érthető a mozi időindexe (1,1⁰/₀ — 10,1⁰/₀), ami átlagosan 2 órát, azaz egy filmet jelent. Így a film szerepe a fiatalok kulturális nevelésében, tevékenységében egyre nagyobb, noha ma még mindig megalapozatlan, előkészítetlen, elsősorban a filmkultúra iskolai hiányosságai következtében.

A két városi középiskola (Bolyai és Balassi Gimnázium) tanulóinak kulturális tevékenysége csak belső arányaiban tér el a vidéki középiskolásokétól (Kisterenyei és Rétsági gimnázium). Nagyobb különbség az olvasásra fordított időmennyiséget tekintve tapasztalhattunk, a városban tanuló középiskolások javára (5,6⁰/₀ — 4,2⁰/₀). Ez a városi könyvtárak létéből, aktivitásából is következik. Részben ellensúlyozza ezt a tv előtt eltöltött órák különbözősége a vidéki tanulók javára (6,2⁰/₀ 5,6⁰/₀). Hasonlóan kisebb a különbség a rádióhallgatás és a moziban eltöltött időt tekintve a vidéki tanulók javára. Az összehasonlítás legfőbb konzekvenciája a hasonlóság hangsúlyozása mellett a vidéki gimnáziumi és a községi könyvtárak gyors ütemű fejlesztése, hatókörük bővítése, amely különösen az iskolai könyvtárak esetében aktuális feladat.

5. **A szociális kapcsolatok rendszere, belső tartalma** csak közvetve értékelhető az időmennyiségeket alapul véve. Mégis az átlagadatok figyelmeztetései elsősorban a közösségi kapcsolatok szempontjából hasznosak. A baráti körben eltöltött, szabad programú idő (1,7⁰/₀ — 2,8 óra) akkor is igen kevés, ha feltételezzük, hogy a baráti kapcsolatok elsősorban az osztály ill. iskolatársak körére terjednek ki, s így a délelőtti-délutáni iskolai programok is jelenthetnek a szociális élmények szerzésére lehetőséget.

Hasonlóan alacsony a mozgalmi-szervezeti keretek között eltöltött idő (3,2⁰/₀ — 5,3 óra) különösen, ha a nevelési feladatok és célok rendszerét tekintjük, amelyet a KISZ-nek meg kell oldania. Ez a feladatrendszer alapja a fiatalok további mozgalmi tevékenységének, az egyetemi, hadseregbeli, üzemi, hivatali KISZ-szervezetek életébe való bekapcsolódásnak. Különösen fontos a szociális kapcsolatok időmutatói mögötti tartalmak felderítése a mennyiségi-minőségi kapcsolatok értelmében.

A túlszervezett életforma, a beosztott, szilárd keretek közé szorított életvitel hatásának tudható be a fiatalok kitorési kísérlete, a galerik gyorsan növekvő népszerűsége. (Természetesen nem csupán szubkulturális, bünyözésre hajló galerik léteznek, e fogalomkörbe kell sorolnunk a lakótelepek, terek stb. környékén szerveződő beszélgető, rádióhallgató csoportokat is.) A galerik nemcsak azért népszerűek a fiatalok körében, mert a felnőttek ellenzik, hanem mert spontán, saját akaratukból szerveződnek, tényleges önkormányzattal működnek, és laza szerkezetükkel, spontaneitásukkal a túlszervezett formákkal szemben saját belső igényeik — meglehetősen alacsony igényeik — alapján léteznek tagjaik.

A családi együttlétek időmutatói nem határozhatók meg egyértelműen. A családi szerkezeti változásainak időszakában, „a második műszak” általánossá válásakor azonban kimutathatóan csökkent a szülők és gyermekeik közös programjá-

nak száma, az együtt töltött idő mennyisége. Nem az egymás mellett lét, hanem a ténylegesen közös programok száma csökkent, illetve került nevelési szempontból nem megfelelő körülmények közé. Ebben szerepe van a tanulási idő esti órákra való kitolódásának is, valamint a tv sajátos hatásának is. A tényleges együttlét vasárnapra koncentrálódása, a hétköznapi, meglehetősen zaklatott együttlétek, másodállások, maszekmunkák iránti érdeklődés, amely a szabadszombatokat is leköti, tulajdonképpen egyre több családban teszi illuzórikussá a nevelést.

6. A vizsgálódás sajátos területe volt a **fizikai dolgozók gyermekeinek életmódja, elfoglaltságaik** belső struktúrája. Az adatok tanulmányozásakor az első szembetűnő tapasztalat; mostohább körülményeik, nehezebb tanulmányi feltételeik ellenére is átlagdiák-életformát esetenként gazdagabb, tartalmasabb életformát élnek. Illusztrálásul vegyünk néhány fontosabb területet ill. annak adatait. A felmérésben résztvevő munkás-paraszt származású tanulók 57,7 órát fordítanak tanulmányaikra (átlag 58,6 óra), pihenésre 51 órát (átlag 51,3) száhatnak a heti 168 órából, a bejárás 4,5 órát (átlag 2,7 óra) vesz el idejükből, olvasásra 9,2 óra (átlag 8,2 óra) tv-nézésre 10,6 óra (átlag 9,9 óra), sportra 1,5 óra (átlag 3 óra) jut heti összidejükből. A minimális különbségek azonban egy vonatkozásban fontos tapasztalatot is kínálnak.

A fizikai dolgozók gyermekei valójában csak elméletben vannak ma is azonos művelődés-, életmódbeli feltételek között az átlagdiákkal (különösen az iskolai terhelés vonatkozásában). Nagy többségük bejáró lévén, hátrányaik nemcsak standardizálódnak, hanem a bejárás terheivel fokozódnak. Azok a tevékenységi formák, amelyeket az iskola délután kínál, egyfelől igen hasznosak, értékesek, másfelől a tanulói terhelés speciális hordozói és előidézői is. A vizsgálódás során nem egy diák fogalmazta meg: számunkra legnagyobb segítség az lenne, ha jobban rendelkezhetnénk szabad idejünkkel, vagy a kollégiumi hálózat bővítésével egyre többen szabadulnának meg a bejárás terheitől, a hajnali keléstől, a vathoz vagy buszhoz való rohanástól.

Manapság bizonyos mértékben divat lett a felmérés, vadon vagy szakszerűen a legkülönbözőbb területeken és témákban töltenek ki fiatalok és felnőttek kérdőíveket, s azután az adatokat értelmezik a legkülönbözőbb módszerekkel és elgondolások alapján. Az életmódkutatásnak azonban már kialakult hagyományai, módszerei vannak, amelyeket ez a felmérés is hasznosított.

A sokféle tapasztalat, adat ismertetése helyett a kiragadott mozaikokból is élénk rajzolódik a vizsgálódás fontos tanulsága; nevelésügyünk további fejlődése elképzelhetetlen a nevelés feltételeinek lényeges javítása, a célok és módszerek összehangolása nélkül. Erre ösztönzi az állami, társadalmi szerveket a párt közoktatáspolitikája, a X. kongresszus óta folyó iskolapolitikai tevékenység s az az élénk társadalmi érdeklődés, amely az ifjúság életét, magatartásformáit, fejlődésének sajátosságait kíséri.

Közös dolgainkért

Nemzetiségi népművelésünk kezdeteiről

I.

A felszabadulás ajándékozott meg azzal a lehetőséggel, hogy 1948—52 között szintén részt vehettem olyan feladat végrehajtásában, ami valamelyest már a történelemhez tartozik. Annak idején ugyanis a Közoktatásügyi, majd a Népművelési Minisztérium keretében a nemzetiségi kulturális élet (az anyanyelvükön történő művelődés biztosítása, népi hagyományaik, népművészetük ápolása, sajtó, könyvtár stb.) megszervezésével, illetőleg újjászervezésével bíztak meg, előadói minőségben. (A nemzetiségi iskolaügyekkel a Közoktatásügyi Minisztériumban külön osztály foglalkozott.)

Mi jogosított fel e teendőre? Csupán két évtizedes pedagógusi működésem, és az a szerelemhez hasonlítható érzelmi lobogás, a „fényes szellők” éveinek ekkor még töretlen romantikája, az új Magyarország megteremtésében való hit, amelynek én is egyik hordozója voltam. Érette, ráadásul írói törekvésemet szorítottam háttérbe azzal, hogy kinek-kinek ott kell a nagy célt szolgálnia, ahová éppen kiszemelték. Helyes volt-e az efféle öncsonkító álláspont? Ennek taglalásába most nem bocsátkozom. Megjegyzésül mégis annyit, hogy visszatekintve életem e szakaszára, örülök, hogy — ha csekély mértékben is — közreműködhettem egy olyan munkában, amely Nógrádtól Baranyáig, Békéstől Zaláig a magyarság és a körünkben élő közel félmilliónyi lélekszámú nemzetiség kézfogását kívánta elősegíteni.

II.

Nemzetiségi vonatkozásban milyen problémák adódtak ekkor, vagyis 1948 elején? Lássuk az előzményeket! A nemzetiségeink (szlovák, délszláv, román) 1945 után alakult szövetségei — ez ideig — osztálykülönbség nélkül e népcsoportok társadalmi rétegét egyformán képviselték. (A hazai németeknek a kitelepítési okok miatt csak néhány évvel később jött létre hasonló szervezetük.) A zömmel paraszti foglalkozásúakat tömörítő nemzetiségi szövetségek vezetésében a politikai fejlődés akkori szakaszával többé-kevésbé szembenálló rétegek érdeke, befolyása érvényesült. (Emiatt a román szövetség átmenetileg meg is szűnt.) Akkori irányítói a nemzeti összetartozandóságra hivatkozva a falusi osztályharc megfékezésére törekedtek, a nemzetiségi szegényparasztok nacionalisztikus jellegű érzelmi befolyásolásával. Kezdetben ugyanis nem tisztázódott az sem egé-

szen, hogy melyik az erősebb összefűző szál: a nyelvi, etnikai közös származás, vagy az azonos osztálybeliek szolidaritása nemzeti különbség nélkül? Kődös, zavaros elgondolások keringtek arról is, hogy elsődlegesen hová tartoznak: e hazához, amelyen évszázadok óta élnek, vagy ahhoz az országhoz, ahol nagy többséget alkotva, önálló államot alkotnak? Melyiket tekintsek tehát igazán magukénak? Ezt vagy amazt?

Mindez annak idején még árnyalat nélküli élességgel vetődött fel, és nagyon súlyos konzekvenciákkal párosuló kérdésnek látszott. Nem egy nemzetiséglakta községben például arról vitáztak, hogy rendezvényeiken csak a szlovák, román nemzeti színű zászló tűzhető-e ki, vagy csupán a magyart szabad használniuk? E tétovázók nem tudták azt, hogy egyszerre kapcsolódhatnak egyrészt e hazához, amelynek sorsában osztoznak, másrészt nemzeti kultúrájukhoz. A nemzetiségi problémával foglalkozó klasszikus, ideológiai művek tanítása szerint az a feladat várt tehát megoldásra, hogy a szövetségekben az osztályhatárokat elmosó nemzeti szemléletet szocialista nemzeti tartalom váltsa fel, vagyis a nemzetiségi dolgozó közelebb érezze magához a világ bármely táján élő dolgozó társát, mint akár a vele azonos nyelven beszélő kizsákmányolót. Ennek tudatosítása zajlott le különben a hazai társadalom egészében is. Más lapra tartozik, hogy torzulások keletkeztek a szövetségek pedig hovatovább rendeleteket közvetítő hivatalokká szürkültek.

Bonyolította a helyzetet az a körülmény is, hogy nálunk — a szomszédos országokkal ellentétben — a nemzetiségek nem összefüggő területen, egységes tömbben, hanem szétszórtan, a magyar települések közé ékelt falvakban, itt-ott városokban és a magyar lakossággal összevegyülten élnek. Azonkívül sok helyütt az iparosodás, a városok vonzása következtében már a természetes asszimilálódás útjára léptek. Az erőszakos elmagyarosítás látszatát is elkerülendő, a párt, a kormányzat, a hivatalos és társadalmi szervek valóságos agitációt végeztek, hogy rábírhák őket származásuk, anyanyelvük vállalására, nemzetiségi iskolák stb. igénylésére. A valóságos helyzet felmérése érdekében a szövetségek egy-egy képviselője, a Közoktatásügyi Minisztérium nemzetiségi osztályának vezetője és jómagam hónapokig jártuk kocsival az országot, hogy az 1910-es népszámlálás adatai alapján földerítsük: hol és milyen számban találhatóak nemzetiségek, milyen fokú a nemzetiségi öntudatuk? (A Horthy-korszakban készült statisztikákat nem tekinthettük megbízhatóaknak, mert az adatgyűjtés során nyomást gyakoroltak a nemzetiségiekre, hogy magyarnak vallják magukat.) E vonatkozásban is előfordultak jóhiszemű, de a társadalmi fejlődés mozgástörvényeit mellőző megnyilatkozások. A nemzetiségi művelődés egyik-másik túlbuzgó irányítója ott is szorgalmazta volna a szlovák, délszláv, román nyelvű művelődés lehetőségének megteremtését, ahol már csak a családnevek és a temetők sírfeliratai vallották, hogy a nagy- és dédszülők valaha nem magyarul beszéltek. Az efféle mesterséges diszsimuláció természetesen éppúgy elítélendő, mint az asszimiláció kényszerítése. Az utóbbi meg egyenesen ellenhatást vált ki: a nemzetiségi elnyomás azokban is felkelti a származásukhoz való fetisiztikus ragaszkodás érzését, akik máskülönben már közömbösekké lennének iránta. A disz-

szimuláció megkövetelése és az önkéntességen alapuló asszimiláció akadályozása valójában fasiszta elv, amely az érzület, a kultúra, a szellem helyett a vérség mítoszát szentesíti, és végeredményben etnikai gettókat állandósít.

Az ábrázolt képhez az is hozzátartozik, hogy a nemzetiségi lakosság körében némi bizalmatlanságot is fel kellett számolnunk. Annak idején ugyanis sokan nem merték nyíltan vallani akár szlovák, akár német voltukat, mert attól tartottak, hogy ennek netalán olyan következménye lehet később, mint aminő a volksbundistákat sújtotta a háború után. Az effajta nézetek eloszlátása nem ment könnyen. E vonatkozásban is fontos szerepe volt egyik-másik nemzetiségi kultúracsoporthnak, amely vándorútján, serkentő példájával hozzájárult az aggályok eloszlátásához. A nagyon helyesen kétnyelvű (azaz nemzetiségi és magyar) műsoraik keretében felvilágosító előadások hangzottak el.

Elsőül alakultak meg az eleki, tótkomlósi, hercegszántói stb. műkedvelő együttesek, és csillogó népviseletükkel, dalaikkal, táncaik szépségével is a szocialista nemzetiségi politika hírnökei közé tartoznak.

A felderítési munka során az is kitűnt, hogy nemzetiségeink — főként a szlovákok, románok — nem értik irodalmi nyelvüket, nem értik a Szlovákiából, Romániából részükre meghozatott könyvek, sőt a szövetségeik által szerkesztett hetilapjaik szövegét sem. Ennek oka évszázados elszigeteltségüknek tulajdonítható. Emiatt olyan nyelvjárást öriztek meg, alakítottak ki, amely kiszakadva az általános fejlődésből, megrekedt, el-sorvadt. Ennek emlékezetes példája az a Gyulán rendezett közgyűlés, ahol románlakta községeink küldöttei vettek részt. Nos, mindjárt az első felszólaló szavait feszegető nyugtalanság kísérte, minthogy a különböző faluba valók még egymás román beszédét sem értették meg. Olyannyira nem, hogy az első tíz perc után áttértek a mindnyájuk által jól ismert magyar szóra. Ezen az állapoton változtatni kellett nemcsak a nemzetiségi iskolahálózat és a kollégiumi rendszer kiépítésével, hanem a felnőttek számára létesített nyelvtanfolyamokkal is. Ezúttal szintén a magyar kormányzat gondoskodott arról, hogy nemzetiségei kellőképpen ismerjék anyanyelvünket. Az az igazság, hogy a nemzetiségek kulturális kívánságait a magyar állam — anyagi áldozatot nem ismerve — lehetőleg teljesítette, s többnyire sokszorosan.

Az említett intézményeken kívül könyvtárak létesültek, énekkarok, tánc- és színjátszó csoportok sorát szervezték, műsorfüzeteket, kalendáriumokat bocsátottak ki a szövetségek. Az úgynevezett nemzetiségi napokkal pedig a magyar és a különböző nyelvű dolgozók összetartozandóságának tudatát demonstrálták Szarvason, Galgagután, Eleken, Babócsán stb. Nem, elkülönülten, hanem a sajátos magyarországi állapotoknak megfelelően közösen és együtt. Nálunk ugyanis csak ez a megoldási mód kínálkozott a legmegfelelőbbnek, minthogy — s erre már utaltunk — a valóságban is vegyes, azaz a magyar lakossággal elkeveredett nemzetiségi szórványtelepülések létesültek, ahol természetesen közös társadalmi szervezetekbe, termelőszövetkezetekbe stb. tömörültek valamennyien.

A közelmúlt nyomasztó árnyait is el kellett hessegetnünk. Ismeretes, hogy a felszabadulást követően a szlovákiai magyarok ellen sovíniszta hajsza indult meg, ami jogosan keltett körünkben fájdalmas visszhangot. A magyarországi szlovákság áttelepítését szorgalmazó csehszlovákiai propaganda pedig nacionalista érzelmek fölverésével keltett zavart, bizalmatlanságot. A Romániából érkező magyarellenes hírek szintén sebet szaggtattak. Ezért is jó volt hallani Groza Péter közös dolgaink rendezését sürgető okos szavait, az Olt partjáról. Délszlávjaink nyugalmát pedig felzaklatta az a semmivel nem menthető izgatás Jugoszlávia belső rendje ellen. Miért szépítenők: kezdetben hittünk a rágalmazóknak, akik így éltek vissza eszményeinkkel.

Kísérlet történt a hazai nemzetiségi irodalom megindítására is, ámbar eredménytelenül. Azzal vigasztaltuk magunkat, hogy majd a nemzetiségi iskolákban felnövekvő új értelmiség köréből kerülnek ki íróink, költőink. Ezzel szemben sikeresebb kezdeményezésnek bizonyult a folklór megőrzése érdekében végzett néprajzi gyűjtőakció.

Mi tagadás, naívu az azt hittük: a gazdasági, társadalmi alap megváltoztatásával, a jószándék varázslatára és néhány népi tánc bemutatásával nyomban megszűnnek az azonos eszmét valló népek ellentétei. Azzal a reménnyel támogattuk nemzetiségeink kulturális fölemelkedését, hogy a kölcsönösség elve értelmében a határainkon túl élő magyar nemzetiséget is segítjük általa, s ezzel, csakis ezzel igazán.

III.

E beszámolót most személyes jellegű emlékeim fölidézésével egészítem ki. Talán így szemléletesebben érzékeltetem a korabeli valóságot.

Nagy eseménynek számított, amikor 1950-ben Szlovákiából kulturális delegáció érkezett hozzánk, a magyarországi népművelés tanulmányozására. Egy szlováklakta községünket is fel akarták keresni. A választás a Komárom megyei Kesztlőre esett. Erről idejekorán értesítettük a helyi „nemzetiségi kultúrfelelős”, hogy községe kellőképpen előkészülhessen a külföldi vendégek fogadására. A Duna menti kis határfalu ugyancsak kített magáért. Az esti órákban fáklyás felvonulással, ősi népdalokkal, a hagyományos kenyérrel, sóval, s őszinte szeretettel köszöntötte a túloldalról érkezett látogatóit. A színes műsor és az ünnepi vacsora után egy csapat idősebb férfi és nő engem keresett, a „minisztérium kiküldöttjét”. Azzal a meglepő kéréssel fordultak hozzám: engedélyezzem, hogy a több mint tíz éve nem látott hozzátartozóikat fölkereshessék a Szlovákiához tartozó, innen pár kilométernyire lévő községben. Tessék vízumot adni! — esdekeltek a sötétben. — Sajnos, nekem erre nincs jogom — szabadkoztam. — De hiszen a kultúrfelelős elvtárs azt mondta: ha sikerül az ünnepség, akkor határátlépési igazolványt tetszenek osztani. Hát mégsem?

A népek testvéri barátságáról elmondott forró szavak szinte ott röpödtek még a levegőben, amikor ezek az emberek csalódottan távoztak, nem értve, hogy miért nem találkozhattak a karnyújtásnyira lakó gyermekeikkel, szüleikkel. Igen, ebben az időben, amikor az internacionalizmus jelszavát oly fennen hirdettük, az egyszerű halandó még a népi de-

mokratikus országokba sem utazhatott . . . Töprengéseikre ugyan mit is válaszolhattam volna, hiszen ekkor már bennem is efféle kérdések gomolyogtak.

S ide kívánczok az immár több esztendeje halott ember neve, Gulyás Mihályé, aki a Viharsarok népművelésének irányítójaként annyit fáradozott a nemzetiségekért. Ez a csontsárga, halk szavú és a belső láz tüzetől elégett népművelő, háta mögött a nehéz paraszti sors gyermekkori emlékeivel, a falusi tanító küzdelmes múltjával, nem ismert lehetetlent, és munkájában csakugyan önmagát osztotta szét. Ez az embertípus az igazi hőse ezeknek az érveknek, amikor már egyre szaporodott a ki nem mondható gondolat, meg a sérelem a szivekben. Emellett micsoda közegben kellett dolgoznia! Névtelen feljelentő levelek próbálták őt befeketíteni, elkedvetleníteni: az együttesen elfogyasztott vendéglői pörköltöt duhaj lakomává, eszmecezeréinket tükröket zúzó szilaj vigadozássá torzították az ismeretlenségben meglapulók. Mert ez is hozzátartozik a zászlódíszes, virágos tablóhoz. Akik felméri múltunkat, emlékeznek-e még Gulyás Mihályra, népművelésünk hőskorszakának hű katonájára?

Így is, úgy is, egészében mégis milyen szép volt a nemzetiségi napok pátosza, a bánki, méhkeréki, pomázi, sámsónházai remények sarjadzása, a folyóként áradó tarka menet, a történelmi fogadkozások alkalmá, az értelem diadala a százados konok előítéletek babonái fölött. Valaminő utópisztikusan csillogó és bartóki beteljesülésnek láttam, költőnek való jelenésnek, nagynak és igaznak, hogy a nemzeti elfogultságok tüntén pl. délszláv énekkar alakult Battonyán, szlovák nyelvtanfolyam indult Felsőpetényen, és Petőfi verseit románul, Cosbucéit magyar nyelven szavalták Kőrösszakálon.

Változatlanul hiszem, hogy csakis e törekvések szellemében valósítható meg a különböző nyelven beszélő emberek kézfogása, és győz az a felismerés, hogy „a népek sokkal inkább hasonlítanak egymáshoz, mintsem különböznek”.

Szakó László

Fábry Zoltán irodalmi cikkei

Magyar írók

Fábry hű őrzője és követője a haladó magyar szellemi hagyományoknak is.

A fasizmus erősödő veszélyének ellenhatására Fábry publicisztikájában a harmincas évek második felében megindul a múlt, a nemzeti hagyományok átértékelésének folyamata. A húszas években Fábry még a hagyománynélküliség gondolatát, a mindent előlről kezdés elvét hirdette. Az első világháború borzalmain eliszonyodva az előző korszak minden illúziójával szakítani akart. A korábbi múltból egyetlen hagyományt kívánt tovább vinni, Ady örökségét. A fasizmus múltat-kisajátító mohósága ébreszti rá arra, hogy a múlt sem maradhat szabad prédá. Amikor 1938-ban a hivatalos Magyarország Kölcseyt ünnepli a költő halálának centenáriuma alkalmából, Fábry az igazi Kölcsey teljes örökségéből kiáramló tanulságot szegezi szembe azokkal, akik számára a nemzeti eszme egy befelé szűkülő, haladás ellenes irányzattá vált a huszadik században.

Kölcseynél az emberszeretetet emeli ki. Kölcsey az emberszeretetre, a humánusra példa. „Szeretni az emberiséget ez minden nemes szívnek elsődleges előfeltétele.” (Kölcsey idézete.) Érdemes megfigyelni, hogy Fábry 1938-ban Kölcsey jelleméből nem a hazaszeretetet, nem a hazafiaskodást emeli ki, bár Kölcsey egyformán tanú: emberszeretetre és hazaszeretetre.

Kölcsey és Fábry jelleme és élete között sok a hasonlóság. Kölcsey magánya hasonló Fábry magányához. Kölcsey emberszeretete azonos Fábry humanizmusával, sőt népszerűtetük, nemzetszeretetük is hasonló töből fakad. Kölcseynek több idézete Fábrynál és Fábryban példaadásként újraéled.

Megszóllaltatja a magyar felvilágosulás nagy úttörőjét, Kazinczy Ferencet, a reformkor emberszeretetét példázó Kölcsey Ferencet, a nemzetföltő Vörösmartyt, Petőfit, Csokonait és másokat.

Kazinczyban Fábry a szlovákiai magyar irodalom egyik legrégebb és legtisztább hagyományát példázza. 1938-tól származik egyik tanulmánya, melyben ezt írja: „Az ellenség ma is, akkor is egy, a felvilágosultság.” (Magyar nap.)

Apáczai Csere János is a gondolat igazára tanú. Amikor Apáczait idézi Fábry, ezen van a hangsúly. Apáczai életéről ezt írja: „. . . félreért-
hetetlenül példázza a gondolatot erkölccsel egyjelentésű forradalmi igazát.”

Foglalkozik Fábry a XX. századi magyar irodalommal is. A XX. szá-
zad hangadó egyéniségein kívül: Ady, József Attilán, Móriczon kívül
Tóth Árpádnak, Radnóti Miklósnak és Balázs Bélának szentelt írást. He-
lyet kap még Fábry írásaiban Móricz Zsigmond is, aki iránt Fábry korábbi,
téves tájékoztatáson alapuló kritikáját több írásában módosítja. A Móricz-
ról alkotott kép világos és igazságos lett. Fábry Móricz iránt tanúsított
érdeklődése is nyilvánvaló, hisz Móricz, amint Fábry maga írja: „Ady
mellett a legdöbbenetesebben tárta fel a háború emberirtó, emberrontó
barbarizmusát.”

Fábry írásaiban a két legtöbbet szereplő költő, akik külön esszéekben
vagy más írásokon keresztül újra meg újra visszatérnek: József Attila és
Ady Endre. Sőt mondhatni, hogy Ady Fábry egész írói működésén keresz-
tül uralta és vezette gondolatát.

Fábry József Attiláról szóló esszéje széles, talán a legterjedelmesebb
minden eddigienél. A költő élete, méltatása, költészetének tárgyalása épp-
úgy benne van, mint a legújabb József Attila-kutatások eredményei. Em-
berség és magyarság József Attilánál, a faszálódó imperializmus és egy
újabb háború ellen irányul. József Attila emberhez méltó gondjával össze-
fog, összetart, egységbe toboroz minden embertelenség ellen. Itt, ezen a
ponton élteti és ébreszti József Attilát Fábry is.

Fábry hű segítője volt József Attilának a szlovenszkoói kapcsolatok
kiépítésében. Az Útban több olyan József Attila vers is megjelent, ame-
lyek akkor Magyarországon nem jelenhettek meg, pl. 1931-ben József
Attila Döntsd a tőkét kezdetű verse. Az Út szerkesztőjének a húszas évek
végén kezdődő ismeretsége József Attilával bensőségesebbé és gyakoribbá
vált. Így emlékezik erre Fábry Zoltán: „Amikor Az Út megjelent, József
Attila (kivel a Korunk-„vonalon” már régebben összekötetésben álltam)
elküldte a **Döntsd a tőkét, ne siránkozz** kötetét. Az utolsó pillanatban. Az
ajánló sorokban ott a dátum: „A kobzás napján”. Ismertetésem Az Út
augusztusi számában olvasható. József Attila 1931-ben rendszeresen küld
verseket Az Útnak. Egyik legszebb, fájdalmas erejű mozgalmi verse a
Lebukott, itt jelent meg (nov.) névtelenül és csonkítottan: utolsó strófája:
„elkobozva”. Több verse sem előtte, sem utána nem jelent meg. Miért? Az
ok ugyanaz, amit magyarországi viszonylatban Komlós Aladár szögezett le:
„A párt hivatalosai zavaros szocialistának és másodrendű költőnek tartot-
ták.” Horváth Márton a Szabad Népből nyíltan ítélte el a sajnálatos el-
tévelyedést: „Mi, kommunisták, nem tagadjuk azt aényt, hogy a harmin-
cas évek elején győz sorainkban a szektárius szellem, mely nem érte fel
József Attila költészetét.” Még jó, hogy két versét: a **Párbeszéd** (Hexa-
meterek), melynek tárgya a cipészsztrájk és — kritikai kiadás szerkesztői
által érthetetlenül a kétes eredetűek közé sorolt — **Kurucok beszélnek** c.
verseket csak másolatban küldtem el a pozsonyi illetékeseknek, de így
ezek eredeti gépéíratban megmaradva, ma a kritikai kiadásba kerül-
hettek.

A **Sarló és kalapács** rigorózus állásfoglalása József Attilával szemben mindenütt megteremtette a maga áldatlan gyümölcsseit. A pozsonyi pártbotfúlósággal szemben tehetetlen voltam, és József Attila érthetően elkeseredett. Hiába vigasztaltam azzal, hogy **Az Út**, noha én lennék a szerkesztője, sokszor még az én cikkeimet sem hozza, hiába, az elkeseredés olyan méretű, hogy azzal fenyeget (és ezt sajnos be is tartotta), nem küld több verset. Ilyen elvető, keserű hangulatban született meg az a levele, mely sok vitás pontra adhat feleletet.

Az **Út** 1931. 6. számában közölni kezdte (de két folytatás után abbahagyta) a Moszkvai Proletárirók Szövetsége magyar csoportjának platformtervezetét a magyar proletáriradalomról. Felhívtuk a kultúrszerveket és írókat, hogy „a vitában vitacikk formájában vegyenek részt”. József Attila levélben válaszolt (szept. 3.) „A platform tervezetét ismerem a Sarló és Kalapácsból azzal a támadással együtt, amely engem illet. Enyhén szólva „tájékozatlan” társaság frakciós tevékenységének minősítem. Én több mint egy esztendeje tevékeny tagja vagyok az illegális KMP-nek, mint párttag kezdetben röpirat-stencileket gépeltem, ma 7 szemináriumom van, és vasárnaponként százak előtt tartok a szabadban előadásokat... Forradalmi verseim többsége a munkások kezén forog sokszorosítva... azon kívül jók és nem rosszak, legalább is nem tehetségtelenek, ugyanakkor, amikor a rólam szóló passzus túloldalán, vers címén, ilyen sorok állnak:

Kiutat kerestünk kiút felé vágytunk,
s a „Viharmadarad” került a kezünkbe,
az „Anyá” lapjai arcunk feltüzelté.

A platformtervezet h) pontjának követelése: harc a művészi minőségért! Nos, majd szóbaállok velük, ha a többes számú alanyhoz többes állítmányt tesznek!... Ezt a levelet meg kellett írnom Önnek, nehogy fölüljön az ellenem szóló támadásnak még olyan formában sem, hogy az a múltira vonatkozik. Én az, amivel vádolnak, de még hasonló sem, soha nem voltam...”*

Ez az egyetlen — de legfontosabb — levél megmaradt” fejezi be emlékezését Fábry.

Az Ady-versek élménye olyan hatással volt Fábryra, mint a világháború gyilkos élményei és a haladó német irodalom.

Ady költészetével Fábry már diákkorában találkozott. Ady verseit nála találjuk a fronton is. A Korparancsban nem találkozunk olyan írással, amely külön foglalkozna Ady költészetével, de említéseket, utalásokat és idézeteket találni Adyról. S több ez, mint valami különálló írás.

A háború viharaira, az úri Magyarország ostromzására Ady volt a példa és próféta a világháború alatt. Fábry már akkor látta, hogy a századeleji könnyű, hitegető, illúziókba ringató sorok mellett Ady versei köl-

*József Attila Emlékkönyv, Bp. 1957. Szépirodalmi Könyvkiadó

tészetté gyúlnak. Igazabbak és mélyebbről fakadnak, mint az előzőké. Ide és ekkor Ady kellett, s Ady vezette Fábry gondolatát és tollát. Fegyver s vitéz ellen című kötetében Fábry már egy egész fejezetet szentel Ady és a Magyarország körüli problémáknak.

Külön írásban foglalkozik Fábry Ady aktuális képének megrajzolásával. Az aktuális Ady képet az írói bátorságot példázó, s a forradalmat prezentáló Ady jelentette. Petőfi után az írói bátorság elveszett, majd Adyban éledt fel és újra elhalt, tűnik ki Fábry írásából ez a kötelességre ébresztő megállapítás. Adyban az írói bátorság, forradalmi meg nem alkuvás példaképét közvetíti és példázza Fábry a harmincas évek végén.

Fábry felismeri és már ekkor rámutat Ady szociális állásfoglalására, s a munkásosztállyal való viszonyára. Ha nem is volt és nem is lehetett Ady a munkásosztály programadója, „. . . de megérzésével, zsenijével úgy rátapintott, úgy ráhibázott a dolgok szociális lényegére, hogy az utat a proletáriátus, a népi erők felé magyar viszonylatban, minden szociológusnál eredményesebben és biztosabban szuggerálta” — szögezi le Fábry.

1948 után Fábry írásai újabb Ady-telítettséget kaptak, talán még erősebbet és szélesebb méretű értelmezést. Fábrynál mindenre és mindenben Ady a mérték. Ady embertelenségben emberséget közvetítő tegnapi példaadása a mában, a békét példázzák Fábry írásain keresztül. S bár alkalmi évfordulókon kívül az 1948 után megjelent Fábry kötetekben nincs külön tanulmány Adynak szentelve, mégis Ady nyer itt kiteljesedést igazának, küldetésének legtisztább, legigazibb valóságában.

Ady igéje Fábryban talált igazi értelmezőjére és gyümölcsötetőjére.

Fábry Az aktuális Ady című írásában ezt írta: „Ideje lenne már nem mindenért Adyhoz visszanyúlni.” Ma pedig ezt olvashatjuk Fábry tollából: „Hát Ady próféta maradna mindvégig és váltig?” Kérdés, mely válaszra nem vár. Kérdés, melyben több van a rideg kérdőjelnél, valami elcsodálkozás és pozitív felelet is egyben.

Fábry számára Ady mindazt, aki a gondolat igazát hirdeti, aki emberségre, békére törekszik, és a gondolatát erkölccsel mérték: próféta, az emberség örök érvényű szószólója marad.

A világirodalom Fábrynál

Fábry Zoltán Hus-t idézi, és állítja önmagának és a világnak példaképül. Keresni az igazat, meghallgatni és szólni az igazat: erkölcsöt jelent, mely ellen nincs apellálás és alóla nincs kibúvás. Fábrynál az igazság és erkölcs egyesülve jelentik az értéket és mértéket.

A szellemóriások, akikről Fábry ír, mindannyian az igazság tanúi. Az igaz ember megtartásához és az igazság mértékének felállításához Emerson nyújt bizonyítékot: „Ha igaz ember akarsz lenni, ne hízelegj a világnak, az ember tagadjon meg mindent, amit nem érez igaznak és csak azt csinálja, amihez a világ egésze szolgálhat alapul és igazolásul.” (Amerikai tragédia. Fáklya.)

Rabelais-en keresztül Fábry a sötétség, a tudatlanság, a barbárság ellen lázad, amint Rabelais művei a középkor szellemi sötétség és dogmák likvidálására irányultak.

Descartes: a gondolat, az ész embere volt. Gondolkozni tanította meg az embereket, a gondolkodó ember „. . . olyan lény, amely kételkedik, ért, felfog, állít, tagad, akar, nem akar, képzel és érez . . .” mondja Fábry Descates szavaival.

Itt és így kapcsolódik Rousseau hitvallása az emberről: „Az ember jó . . .”, Fábry szavai szerint: „Rousseau így mondhatná: jó vagyok, tehát létezem”, Rousseaunál a Descartes-i gondolkodás, mint létforma áll fenn. Gondolat nem lehet erkölcs nélkül, és ahol a kettő párosul, ki van zárva minden ellenségeskedés, minden leigázás és erre irányuló háború, amint Fábry írja: „Rousseau soha nem igazolt imperialista háborút!”

Fábry írásaival nem sokat időz a távolmúltnál. Foglalkozik a XIX. század szellemóriásaival, de különösen a századforduló és az imperialista társadalmi rendszer íróit, tudósait szólaltatja meg. Írásaiban nemcsak kimondottan szocialisták szólalnak meg, bár ilyenek is (Liebknecht, Lenin, Marx és mások), de általában az emberség hirdetői kerülnek előtérbe. Rajtuk keresztül üzen, és őket példázzák Fábry írásai, sokszor ma is.

E. Zola, az igazság szerelmese, a valóság hú közvetítője, ma is szót kér Fábry írásaiban keresztül. Zola korát rohamozta, Fábry szavaival élve: „Zola az imperializmusba forduló burzsoázia első tudatos regényboncolója.”

Az imperializmus megtestesítője a tőke, a pénz, ezért Zola éppen ezt támadta írásaiban. A regényről alkotott véleménye: a regény ne csak ábrázoljon, de javítson is.

A Tűz című regény és az 1932-es amszterdami háborúellenes kongresszus egy nevet asszociál: Barbusse-t, a békeharcost. Háború ellen ágálni, emberséget példázni az író feladata volt, és az is marad, lelkiismereti kötelesség. Fábry Zoltán ezt írja Barbusse-sel kapcsolatban: „Voltaire, Hugo, Zola, A. France és R. Rolland után ő lett „korunk lelkiismerete”.

Fábry írásaiban nagy figyelmet szentel az orosz és szovjet irodalomnak. Rendszeresen visszatér Gorkijhoz, gyakran idézi és vele bizonyít. Lev E. Tolsztoj és Ehrenburg írásai sokszor foglalkoztatják. Lenin elveit, irodalomra vonatkozó mértékét ott találjuk Fábry írásaiban. Az orosz irodalom Fábry írásaiban már 1938 előtt helyet kapott. Doročov: Golgota, Solohov: Csendes Don, Gladkov: Cement, Fagyajev, Ehrenburg regényeit méltatja.

Gogol műveiben kora társadalmát foglalja össze és ábrázolásában, közvetítésében vád ez a cári Oroszország önkényuralma ellen.

Fábry „A humanizmus orosz úttörője” címmel A. J. Herzent tünteti ki. Herzen a népszabadságért küzd. „Közvetítő volt — egyike a nagy európaiaknak, akik az emberség, a humanizmus zászlói lehettek” — írja róla Fábry.

Az orosz realistáknál lényegében más humanizmussal találkozunk. Rajtuk keresztül Fábry a forradalmi humanizmust közvetíti.

L. Tolsztoj nem volt forradalmár, humanizmusa, erkölcsi magatartása művein keresztül azonban ma is, korunknak is értéket, nyereséget jelent. Tolsztoj az értelem, az erkölcs megtestesítője — mondja Fábry. Nem véletlen, hogy éppen ő állapítja meg: „ami értelmes, az egyben mindig erkölcsös is”.

Fábry 1940-ben Tolsztojt invokálja és idézi, mint a fasizmus teher-tételét. Fábry szerint: „A mai büntudat nélküli, hősi Európa nem találkozhat Tolsztojjal, ha mégis útjába kerül, forgalmi akadályként kénytelen kezelni egy elmozdíthatatlan gránittömböt.” (A gondolat igaza.)

Tolsztoj értéke, az erkölcs valósága, a humánus nem ideig-óráig tartó tétel, de időtálló, századokon keresztül ható és éltető erő.

Fábry nemcsak bizonyít és igazol. Írásaival az igazságért nem egyszer sikraszáll és igazat tesz. Amikor a nyugati rádió Puskint magának akarja kisajátítani, Lenin ellen kijátszani, Fábry felemeli igazságtevő szavát. Puskin a mai szovjet irodalom és élet szerves része, s elvitathatatlan hovatartozását Fábry Leninnel bizonyítja: „Magammal vittem Szibériába Puskint, Lermontovot, Nyekraszovot . . .”

Leninről még egy vonatkozásban olvashatunk írást 1948 után Fábry tollából. Lenin és Majakovszkij — a fejezet címe. Majakovszkij futurista költészettel kezdte, Leninnel sohase találkozott, és öngyilkossága többet értett, mint segített hírnevének. Itt tesz Fábry írása újból igazságot, és helyes irányba tereli sokak véleményét.

A szocialista rendszer ereje, újat és haladást jelentő valósága a közösségben, az egységben van. Ezt példázza Makarenko — Az új ember kovácsa — című regénye, és ezt bizonyítja Fábry erre vonatkozó írása. Fábry Makarenko regényéről úgy ír, mint valami hőskölteményről: „Évezredek óta fegyverek s vitézek uralták a teret, most egy nevelő tette és egy nevelő eredménye . . . kéri és követeli a legfelsőbb címet és rangot.” (A gondolat igaza.) Makarenko erkölcs-pedagógus. Pedagógiája: a közösségi érzés kialakítása. „A kollektíva egymást neveli, erősíti — munkaszeretet ez, ennyi a Makarenko-kollektíva hajtóereje” — írja Fábry.

Így találkozik Fábry írásaiban az orosz múlt a szovjet jelennel és jövővel. Kár, hogy Fábry nem foglalkozik bővebben a mai szocialista szovjet irodalommal, kritikus, irányító szavai bizonyára ma is sokat használnának.

Fábry sokszor merít a német irodalom múltjából, szemmel tartja a német irodalom alakulását. Fábry életútjának kialakulására a német irodalom döntő hatással volt. Krammer Jenő megírja Fábrynak, hogy elmélyed a német irodalomban és megírja az első világháború utáni német irodalom helyzetét. Fábry nagy örömmel üdvözölte ezt az elhatározást: „Én egy életen át erre készülődtem. Ugyanezt és ugyanúgy megírni, ahogy Te akarod. Az indító szándék és az objektív történeti ok, a szubjektív muszáj és a szinte már kegyeletes attitűd ugyanúgy halmozódott fel bennem, mint Nálad”, — írja 1962. november 12-én kelt levelében.

Vizsgáljuk meg Fábry írásain keresztül, hogy szerinte milyen világ-irodalmi és emberi értékeket adott a németiség az emberiségnek.

Goethét említhetjük először, akinek nagyobb, terjedelmesebb tanulmányt szentelt Fábry. Az egyik fejezetben Goethét Petőfivel együtt tárgyalja, hogy így jellemezze a két ellentétes költőóriást. „Petőfi a forradalmi indulat és Goethe a stabilizációs konokság . . . Petőfi és Goethe: a tömegsírba menekülő 26 éves magyar költő és az önmagában a világot kereső weimari Faust, a korparancsot mellreölelő Petőfi és a hátat fordító Goethe . . .” olvashatjuk Fábry jellemzésében. (A gondolat igaza.)

Goethe teljes tudatossággal vállalta Weimart, a kompromisszumot, a közösségnek, a népnek hátat fordítva. Fábry tudatosan állítja így be Goethe jellemét. Felveti a kérdést — És mit csináljon vele a proletáriátus? — majd meg is válaszolja. Goethét mindezek ellenére nem lehet elvetni. Nála minden a mű érdekében történt. Valójában nem is ő szolgált Weimarnak. „Weimar a lehetőség, a nyugalom, az egzisztenciális biztonság — szolgált neki: a műnek!” írja Fábry. (A gondolat igaza.)

Goethe a szellem teljességét példázza, és Fábry is ezt a sokrétűséget, teljességet hangsúlyozza. Goethe a szellem óriása, gránit, amely elenyészhetetlen, mozdíthatatlan valóság: „El a gránittól, vissza Goethehez!” Vissza a gránithoz! Grániton megtörik a gránát mesterséges ereje” — írja Fábry.

Goethe ellentéte német talajon Schiller. Schiller műveiből, Goethével ellentétben, láng, forradalmi szellem sugárzik. Schiller lázadása, az elnyomottak lázadása a zsarnokok ellen — írja Fábry Zoltán. Hősei tragédiájuk ellenére sem halnak meg, s újra Fábry igazolódik: „a szellemet nem lehet megölni,” a végszó, a végkicsengés az övé marad.

Schiller jelen van mindenütt, ahol a valóság szolgáltsággá görcsösödik. Így üzen Fábry a keresztül Schiller. Schiller és általa Fábry egységesen embreséget példáznak, de ott, ahol zsarnokság van, csak a lázadás, csak a nép tehet igazságot, embreséget.

A sort Nietzschevel folytatva, Fábry szerint Nietzsche kora civilizációja ellen lázadt egy átmeneti korban, amikor a kapitalizmus még nem volt elég fejlett, — szabadító igenlés akart lenni — a fasizmus kapcarrongya lett.

A szellemi, írói, emberi tettnek olyannak kell lennie, hogy az soha érvényét ne veszítse, bizonyítják Fábry írásai. Nietzschevel ellentétben Heine béke, jólét és szabadságvágya nemcsak korában volt érvényes, de időt álló értékű maradt, mert emberségigenlése az egész emberiség érdekeit szolgálták.

Fábry írja róla: „Vele és általa a költő történelmi tényező lett: társadalomformáló erő”. A költő, aki történelmi tényező, társadalomformáló erőt jelent és emberségre tanít, figyelmeztető példaadás lehet a jelennek is. Fábry éppen Heinével kapcsolatosan állapítja meg, hogy az életre béke, a jólét és szabadság jegyében egyedül a proletáriátus hivatott pontot tenni. A költő igaza után csak a nép tehet pontot. S a pont: a béke. „Az embreséget — mondja Fábry — a háborút kiteljesítő múlt hatalmaktól kell megszabadítani”. (Hidak és árkok.)

Fábry olykor kiváló zeneszerzőket, festőket, művészeket idéz, mint a kultúra egészének, a humánumnak közvetítőit, hirdetőit. A zeneszerző bizonyos vonatkozásban szintén költő. Zeneszerző, költő egyformán az emberség vagy embertelenség tudatosítója, aki az emberséget békére vagy háborúra ösztönzi.

„Bachról jelentette ki egy kései csodálója — nincs nála nagyobb költő” — olvashatjuk Fábry közvetítésében. Maga Fábry a zenéről mint egyetlen világot átfogó teljességről beszél, a zenében látja az összecsengés, a harmónia elérhetőségét.

A harmónia: béke és emberség. „Bach zenéje a vox humana egyik legpozitívabb fejezete: megtisztít, jobbá tesz, felemel . . . Aki Bachot megérti, az egy lesz vele: embertelenség, szabadság, harmónia.” — állapítja meg Fábry. (A gondolat igaza.)

Fábry az igaz és tiszta-szándékú reformátort közvetíti Bachon keresztül, haladás, az emberség, a harmónia örök közvetítőjét.

Thomas Mann és Heinrich Mann újra az igazságot, emberséget közvetítő toll emberei. Thomas Mann a fasiszta korszak legbátrabb emberiség-hirdetője. „Sokáig hallgatott, a radikális türelmetlenség újra gyalázta, gúnyolta, de amikor kimondotta a szót: pontosabban, pusztítóbban célba találni nem lehetett” — írja róla Fábry.

Bár csak 1948 utáni Fábry-írásokról van szó, itt kell megjegyeznünk, hogy a harmincas évek elején ő maga is kissé a türelmetlenség hangján ír Thomas Mannról: „A nagy Thomas Mann is, mint ma mindenki, fölcsapott Európamentőnek és az észhez apellálva, a polgárság és a szociáldemokrata egymásrautaltságának lesz a szószólója és védője.” (Korunk.)

Fábry írásaiban többször visszatér Thomas Mannhoz, idéz tőle és bizonyít vele. Talán Ady és Thomas Mann, ez a két író az, aki írásaiban leggyakrabban előfordul. Ők példaképekül szolgáltak, és minden bizonnyal hatással voltak Fábry Zoltánra. Ady harca, Thomas Mann humanizmusa fejlődik Fábry írásaiban harcos, szocialista humanizmussá.

Thomas Mann a polgárságtól a polgári humanizmustól indul ki, és „. . . a német idegenség ellen és ellenében lett más és ellenség, lehetett nemzetpélda és törvényszövegező.” (A béke igaza.)

Fábry írásaiban Thomas Mann antifasizmusát közvetíti a jelennek példaképpen és tanulságul. Antifasizmust, mely harcos voltában, békeigenlésben a mának is példát ad, figyelmeztet. Halhatatlanságának pedig szellemi öröksége, erkölcsi magatartása, humánuma szolgálat örök érvényű alapot. „Szava: erkölcsi kinyilatkoztatás, gondolat igaza” — írja Fábry.

Thomas Mann figyelmeztetése, Fábry Thomas Mann példázása ma épp úgy, mint egykor, a fasiszmus veszélyét és antifasiszta harcot jelent. Fábry erre maga szolgálat bizonyítékot: „Thomas Mannt csak antifasizmussal lehet vállalni, éltetni, követni és hitelesíteni.” (Hidak és árkok.)

Fábry Heinrich Mannban is az antifasiszta regényírót, az emberség harcosát tiszteli és közvetíti korunknak. Ezt írja: „Becsüljük, éljük valóva Heinrich Mann örökségét: az antifasizmust.” (A gondolat igaza.)

Fábry írásaiban Goethétől — a szemtől — Schilleren, Heinén és a Mann testvéreken keresztül egyre közelebb jut a jelenhez, a XX. század égető problémájához: az imperializmus és a fasizmus dokumentálásához, leleplezéséhez. A szellem, a gondolat óriásai egyre inkább a válság fenyegető veszélyét példázzák. Berthold Brecht, a német fasizmus üldözöttjének példája ezt kitűnően mutatja. „Brecht lírikus és drámaíró volt, tehát gondolkodó, de írásaival a kapitalizmus és fasizmus egyik legpotenciálisabb leplezője,” — írja Fábry Zoltán.

Brecht is, mint Thomas Mann, Fábry szerint az évek folyamán egyre jobban a változni és változtatni-muszáj tudatosítója lett . . . (Hidak és árkok.) Keserű szatírája a nyárspolgárt, a tőkést pellengérezzi ki. Mindez Brechtnél az ember, a béke, a kultúra védelme érdekében történik. Hirdeti: „Könyörüljünk meg a kultúrán, de előbb könyörüljünk meg az emberen. A kultúrát megmentjük, ha az embereket megmentjük.” (Hidak és árkok.) Brecht Galileije hisz az emberben, és Brechtrel együtt az emberi faj legnagyobb élvezetének a gondolkodást tartja. A gondolat igazáról és a gondolat erkölcsé való lényegüléséről már korábban szó volt.

Brechtnél a gondolat igaza békét jelent, a béke igazát közvetíti. Minden: a béke. Brechtet idézem: „Minden emberi tényekedésnek, minden teljesítménynek, minden művészetnek, sőt magának az élet művészetének is alfája és omegája a béke . . .” (Hidak és árkok.)

1948 után Fábry írást szentel Emerson, Ibsen és Shaw emlékének, mérlegre teszi Kisch, Weiskopf, Adolf Meschendörfer írásait, velük és általuk ismertet, oktat és tanít.

Emerson, Amerika nevelője, tanítója akart lenni, az igazságot kereste és hirdette, s így a társadalmi rendszert is támadta és vádolta. Fábry Emersonon keresztül, Emerson egyéni tragédiáján keresztül az amerikai kultúra tévútját, kudarcát bizonyítja, amely háborúhoz vezetett és figyelmeztet ma is. Ezt írja Fábry: „Hogy az igazságkeresők kikapcsolásával hová ért el, azt a dollár-imperializmus mai valósága mindennél világosabban mutatja. — Az atombomba a világ katasztrófa-lehetőségét vetíti.” (A gondolat igaza.)

Fábry szinte hihetetlenül a legelvontabb eszmei, szellemi fejtegetésekben is mindig reális, a helyzet adta társadalom valóság alapján mozog. Helyesen értékeli Ibsent, Bernard Shawt, Kraust stb.

Fábry világirodalmi értéket közvetítő írásaiban hidat épít nemzetek és népek között, emberséget hirdet.

Amikor E. Kisch vagy F. C. Weiskopf gondolatvilágával ismertet meg, népek találkoznak magasabb szinten, emberséget hirdető kultúrában. A kultúra: megismerés, humán-igenlés, találkozás nemzetek között, a népeket csak egymás kultúrájának megismerése segítheti ahhoz, hogy elkerüljék a pusztító háborút, és érvényben maradjon az élet egyik alaptörvénye: a szeretet. Fábry figyelmeztetően Tolsztoj szavait idézi, amelyeket Tolsztoj egy hónappal halála előtt Gandhinak üzent: „A szeretet az élet legmagasabb és egyetlen törvénye. Ha ez elértéktelenedik, akkor már csak egy törvény létezik: az erősebb joga.” (A gondolat igaza.) Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az előttünk porba-hullt német fasizmus barbársága.

A cseh és szlovák irodalom

A szlovákiai magyarság feladata és célja több volt, mintsem saját sorsának a viselése.

A szlovenszkói küldetés egyik legsajnálatosabb kifejezője Győry Dezső költő és publicista volt. Maga Fábry is gyakran alapoz és épít Győry költészetére.

„Sohasem magunkért, mindig másért
Hirdettünk többet, mint magunk:
Jobb lenni ösztönünknel, a másnál,
S tartani minden gátomlásnál
Élő gátnak szívünk és agyunk.
Gyűlölségre nevelt a sorsunk,
Mi szeretetre önmagunk.”

Fábry példaként, bizonyítékként idézi Győryt — mint emberi hangot —, aminthogy a költő az is. A szlovenszkói magyarság: a hidépítő, a közvetítő szerepét vállalta a világ felé, az emberség felé. A Dunatáj egységre, emberségre intő hangját újra a kisebbségi költő, Győry szólaltatja meg: — „Hidat verhetne s csak az árkot ássa”.

Fábry Kollárt is idézi: „Ha szlávot mondasz, ember feleljen neked.” A szlovenszkói magyarság embert mondott, társat keresett és nem volt, aki meghallja, aki kezet nyújtson: „Hiába hívom a szlávot, ember nem felel többé” — írja Fábry. Példaként olyan neveket emleget, mint: J. Hus, J. Á. Komensky, Hviezdoslav, Gorkij, Lenin, akik mind az emberiség egységét vallották. A szlovákiai magyar irodalom küldetése, emberséget tolmácsoló feladata ma is követendő célkitűzés.

A hídon, az emberségben ma is a népek kultúrája találkozik, emberek, népek közelednek egymás felé. Fábrynak a közös állam népeinek szellemi értékével foglalkozó műveit ezért éppen a szlovákiai magyar irodalmi részben kell tárgyalni.

A szlovákiai magyarság kevésbé ismerte a cseh és szlovák nép irodalmát, kultúráját. Az egymásbecsülés viszont csak kölcsönös ismeretek útján érhető el. Fábry írásainak célja ezeket az idegen irodalmi értékeket közvetítő munkáiban is az emberség, a béke, a testvériség továbbfejlesztése, fenntartása. Írásaiban elsősorban azokat tolmácsolja, akik a fentebb említett örök emberi problémát, legnemesebb írói szándékot tartják műveikben szem előtt.

Tompa Mihály: Békeszózatából idéz bevezetőjében — amely a magyar, oláh, szláv bánat-testvériközösségének legkorábbi megfogalmazása:

„Testvérkezet! Testvérkezet!
Magyar, szláv és oláh elem!
Az átkos külöszakadás
Örökre száműzött legyen!”

(Tompa Mihály: Békeszózat.)

Hviezdoslav sokaig ismeretlen volt a magyarok számára. Fábry az adósság, a hiányérzés hangján beszél erről. Hviezdoslav szonettjeit magasra értékeli. A népek békevágya, háború elleni tiltakozása mindig egyezett, mindig egy volt. Hviezdoslav, úgy amúgy, mint Ady, hallatta szavát a barbárság tetőfokát dokumentáló háború ellen — mondta Fábry. „Ady és Hviezdoslav, magyarul és szlovákul egyformán az embert — tehát az emberséget igenlik az embertelenség csúcspóján; a háborúban.” (Hidak és árkok.) Amikor Fábry Adyt és Hviezdoslavot említi, idézi, békét mond, emberséget, testvériséget hirdet. Fábry költők, írók szavaival már számos esetben elmondotta véleményét, hogy a háború testet öl, lelket, gondolatot, embert kisebbit, tipor és gyaláz. „Hviezdoslav véres szonettjei — írja Fábry — a vox humana szlovákul, a költőé, aki a háborúban és a háború ellenében ember maradt”. (Hidak és árkok.)

A cseh világirodalom világszerte ismert háborúellenes, háborút kifigurázó műve J. Hasek: Svejek című szatírája. Fábry több ízben visszatér ehhez a műhöz mint értékes dokumentumhoz. Először 1927-ben az Új Föld című lapban, majd A béke igazában. „A háború itt elvesztette értelmét: nevetségessé, semmivé, nullává lepleződött le: emberidegen értelmetlenségé” — írta Fábry.

A cseh nép erkölcsi elkötelezettségének jelenvalósága, példaképe J. Fucik. Fábry írásaiban sokszor visszatér a cseh nép e legelszántabb harcósához. Fábry Fucikban az igazságot, elvhűséget, erkölcsöt és emberséget emeli követendő, példaadó magasságra.

Fucikot megölték, de a gondolat, az eszme, melyet vallott és életcéljául tűzött ki, nem halt meg, győzött — a gondolatot nem lehet megölni — szögezi le Fábry. Fábry írja: „Fucik az igazság szerelmese, harcosa volt, toll embere, író, gondolatletteremtő, emberirányító. A fasizmus első számú ellensége, a szellem erkölccsel telített embere”. (A gondolat igaza.)

Fábry munkáiban a szlovák és cseh művek, írók egész sora szerepel. Foglalkozik régebbi és új művekkel, amelyek az emberségnek értéket jelentenek.

Fábry az igazra tanít és a tanúk tanúja, az igazság legilletékesebb szószólója ki más lehet, mint az igaz szó mártírja, Husz János: „Keressz az igazat, őrizd az igazat, mondd az igazat mindhalálig.” (Husz J.)

Peter Bezruc Sziléziai dalaiban a nép igaza, a munka hőse szólal meg, ezt üdvözli Fábry, majd Karel Capek humanizmusa előtt tisztteleg, költői igazságszolgáltatását csodálja, amely semmivé nézte, semmivé törpíti a „müncheni kupeckedést”. Mikszáth-tól, Jileznickyig nem a pilzeni sör a fontos, nem a zsendicés bacsa, nem a paprika, vagy a barackpálinka — írja Fábry — a korfelelős írónak a nemzetsajátság mai realizmusát kell megkeresni. Ezt megkeresni nem jelent mást, mint szociális valóságot vetíteni. (A gondolat igaza.)

Fábry írásai műveken, írókon keresztül a jövő érlelődését bizonyítják. Nála és általa a vox humana szólal meg. A szlovenszkoí küldetés így nyer Fábry írásain keresztül ma is igazolást és máig erő érvényességét.

Babits irodalmi és irodalompolitikai cikkei. II.

Babits irodalmi érdeklődése mindig a jelenből, a kor kulturális életéből indult ki. Még a klasszikusokról is az újrafölfedezés szándékával írt: azt akarta, hogy műveik ne kultúrtörténeti rekvizitumok, hanem művelt-ségünk élő részei legyenek, bennük is azt kereste, ami örök, tehát a jelenhez is szól.

A magyar irodalomnak aligha volt még egy művészileg olyan igényes alkotója, mint Babits. Ez a művészi igényesség nemcsak saját munkájával, hanem egész irodalmunkkal szemben is megnyilvánult. Később kötelezte is erre szerkesztői munkássága, majd kurátori tisztsége. Pályája kezdetétől írt kritikákat kortársainak alkotásairól, 1919 előtt ritkábban, majd szerkesztői munkája során mind gyakrabban. Írásai rövid, alkalom szülte recenziók voltak, és nem részletes, elmélyülő tanulmányok. Természetesen ez nem jelenti, hogy hiányzott belőlük a kritikai felelősségtudat, sőt: éppen ez vezette írásait, az irodalmilag értékes alkotásokat méltatta propagálta, és elítélte a sekélyes ízlést kiszolgáló fércműveket. Tollát mindig a jó szándék vezérelte, az egyéniségéhez közel álló írókat könyebben és hamarabb, másokat nehezebben értett meg, de elismerte azoknak a — művészileg értékes — műveknek a jelentőségét is, amelyekkel nem értett egyet. Senki sem vádolhatja, hogy akár személyes, akár elvi problémák miatt egyetlen jelentős író, vagy alkotást elmarasztalt volna, — nem kivétel itt József Attila esete sem. (Basch L.: Egy literális pör története c. cikkében a kortárs szerző részletesen és adatokkal bizonyítva ismerteti József Attila és Babits viszonyát, valamint a Baumgarten-díj odaítélésének körülményeit. Cáfolja azokat a vádak, melyekkel Babitsot illették: nem igaz, hogy Babits az őt ért támadás miatt megsértődött és ezért gáncsolta József Atilla költői pályáját.) A jelentősebb kortársak közül csak róla és az egykori munkatársáról, Móricz Zsigmondról nem írt kritikát.

Az élő irodalommal foglalkozó írásait az **Írók két háború közt** c. tanulmánykötetében gyűjtötte össze. Kritikái nemes célok érdekében íródtak. De ennek elismerése mellett tisztában kell lennünk azzal is, hogy véleményét, bírálatait elvei és világnézete determinálták. Nyilvánvaló, hogy ma már más szempontok alapján értékelünk, és értékelésünk nem egyezhet Babits értékelésével. Ez így is van rendjén. Nála az általános emberi érzések kifejezése jelentette a legfőbb mércét, és a társadalmi haladás elősegítése helyett valamilyen elvont, emberi haladás ügyének szolgálatát követelte. Mi tudjuk és valljuk, hogy társadalmi osztályoktól független emberi haladás nem létezhet, ezért állítjuk minden irodalmi alkotás elé követelményül a társadalmi haladás ügyének előmozdítását. De ez már a szo-

cialista esztétika követelménye. Nem marasztalhatjuk el Babitsot azért, hogy nem ezeknek az elveknek alapján bírált, s még kevésbé vádolhatjuk elmaradottságát. Egy kritikus sohasem lehet elmaradva a következő korszak esztétikájával szemben, mert nem azzal, hanem saját lehetőségeivel, feladataival van versenyben. Babitsról nyugodtan elmondhatjuk, hogy saját lehetőségeihez mérten kritikusként is kiváló műveket alkotott.

Mind alkotói, mind kritikusi munkásságával az irodalmi haladás szolgálatában állt, elvileg helyeselt és támogatott minden haladó törekvést. Azonban a gyakorlatban nem ismerte föl minden esetben és azonnal e törekvéseknek és irányzatoknak mindegyikét, s nehezebben oldódott benne az a bizalmatlanság is, melyet a társadalmi követeléseit nyíltan hangzó irányszatokkal szemben táplált.

A **Ma, holnap és irodalom** c. kiritkájában igen jól megfigyelhető az a kettősség, mely Babitsnak a haladó irodalommal kapcsolatos állásfoglalásában megnyilvánul: megnyilatkozásaiban úgy általánosságban, üdvözölte és sürgette a modern törekvéseket. viszont amikor konkrétan, bizonyos csoportokról és irányzatokról ír, előkerülnek a fenntartások is.

Az I. világháború után az izmusok a magyar irodalomban is kezdtek tért hódítani. Ezeknek az eszmei, ideológiai alapját próbálja megvilágítani Babits, problémájukat vizsgálja, alkotásaikat értékeli. Az elkülönülést, a hagyományok elutasítását tartja a futuristák legfőbb ismertetőjének, programjuk lényegének. Ennek az elkülönülésnek az okait a nemzedéki kérdésben véli megtalálni. A kritika, melyet a Tett c. folyóiratról és a köréje csoportosult írókról, költőkről ír, kétarcú munka: elvileg nem ért egyet a húszas évek irodalmának, az újító törekvéseknek az elítélésével, de gyakorlatilag ő is kissé értetlenül fogadja őket. Különösen azért furcsa ez, mert igen jól mutat rá arra a rendkívüli különbségre, mely elválasztja a mi futuristáinkat a fasizmus irodalmi előkészítőivé váló olasz és egyéb nyugati futuristák lázas tettekultuszától, a nyers erő megszállottainak pusztításimádatától. Egy lépés választja csak el a teljes különbség meglátásától: a nyugati futuristák a fizikai cselekvés, a rombolás és az erőszak apostolai voltak, a mieink az eszmék területére akarták vinni a harcot, ott utasítottak el mindenféle konzervatív, reakciós hagyományt és követelték az eszmék és gondolatok teljes szabadságát.

A részletekben most is — mint oly sokszor máskor — igaza van Babitsnak. Valóban: minden irodalmi irányzat fejlődés eredménye, minden írónak és minden irányzatnak megvannak az előzményei, és ezek ki is mutathatók. De egy író vagy egy irodalmi irányzatot sohasem annak alapján kell értékelnünk, hogy kik voltak az elődei, hanem azt kell vizsgálnunk, hogy mennyire tudott elszakadni azoktól, mennyire volt képes továbbfejlődni, milyen újat tudott adni. Kassákék pedig képesek voltak újat mondani, újat követelni: céljuk az volt, hogy szabadabbá tegyék az irodalmat és az életet, hogy szabaduljanak az osztálytársadalmak béklyóiból. S abban a korban kevesen követelték ezt olyan radikálisan, mint éppen ők. Babits kritikájának az a legnagyobb hiányossága, hogy konkrét, társadalmi célkért harcoló irodalmi irányzatot teljesen elvont, eszmei szempontok alapján próbál megítélni. Nem értékeli azt, hogy a Tett c. folyóirat és köre

az irodalmi szabadságon túl a társadalmi szabadságot is követeli. Babits kritikájában nem az a hiba, amit leírt: soraiban elmélyülő filológiai és formai elemzéseket találunk; a hiba ott van, hogy hiányos ez a kritika: Kaszákék irányzatának társadalmi jelentőségét nem vette észre és nem ismer-te el. Véleményünk szerint egy irodalmi iskola kritikája nem lehet első-sorban a formai eszközök kritikája, mindenekelőtt a mondanivalót, a tár-sadalmi szerepet, a társadalmi haladással kapcsolatos állásfoglalást kell értékelnie, csak azután kerülhet sor a formai eszközök kritikájára.

A kortársakról és a kor irodalmi és kulturális életéről írt rövid kriti-káknak adott teret hosszú időn keresztül a Nyugat **Könyvről-könyvre** ro-vata. Vitacikkek, recenziók, kommentárok ezek az írások, van köztük sok időt álló megállapítás, és van amelynek csak pillanatnyi aktualitása volt. A Könyvről-könyvre rovatban megjelent legjelentősebb írásait később ta-nulmánykötetébe is bevette Babits. Ezek az írások érintették a kor irodal-mi életének szinte valamennyi problémáját: szó volt a regény jövőjéről, az irodalmi dilettantizmus veszélyeiről, a giccsről és sok más aktuális kér-désről. Birálja az Akadémiát, mert az akadémiai nagydíjat Herczeg Ferenc kapta, és azért is, mert tagjai közé választotta Csathó Kálmánt. Itt emel szót a cenzúra ellen. Elítéli a berlini könyvégetést. Ez a rovat nemcsak Ba-bits széleskörű érdeklődésének bizonyítéka, hanem meggyőz bennünket arról is, hogy sosem vált az uralkodó osztályok kultúrpolitikájának kiszol-gálójává, szembeszállt minden reakciós törekvéssel és elítélte a hivatalos irodalmat. Haladó hagyományaink egyik leghatározottabb őrzője volt, az irodalom tisztaságának és szabadságának szószólója.

A kortársak közül Karinthyval, Tóth Árpáddal, Kosztolányival és Ju-hász Gyulával foglalkozott a legtöbbször. Összefoglaló tanulmányt, érté-kelest egyik kortársáról sem írt, egy-egy kötet megjelenése alkalmából rö-vid ismertetések, kritikák vagy későbbi megemlékezések ezek az írások.

A kortársakról szóló kritikák az **Írók két háború közt** c. kötetében je-lentek meg. Ez Babits utolsó tanulmánykötete. Régebbi írásait gyűjti össze, melyek az Ady utáni nemzedék íróiról és költőiről szólnak. Nem lép föl a teljesség igényével sem mennyiségi sem minőségi tekintetben, nem az összes kritikáját adja közre, csupán azokat, melyekről úgy érzi, hogy nem cáfolt rájuk az idő. Előszavában elmondja, hogy ezért is várt néhány évet a kötetbe gyűjtéssel: várta, hogy egy minimális távlat kialakuljon, hiszen érezte azt a nagy felelősséget, mely a kortárs irodalommal foglalkozó kri-tikust terheli. Ez a magyarázata annak, hogy írásaiban inkább ismerteti mint értékeli az alkotókat.

A kötetben többé-kevésbé az időrend szerint csoportosította írásait. Elsőnek Laczkó Géza: Német maszlag török áfium c. regényét ismerteti **Egy történelmi regény 1920-ból** címmel. „Tudós író”-nak nevezi a szerzőt, írói módszerét a mozaik-művészet módszeréhez hasonlítja, hiszen nemcsak a történelmi hűségre törekedett, hanem stílusában a kor nyelvének rekon-struálását is megkísérelte. Mindez nehéz olvasmánnyá teszi a regényt — állapítja meg Babits. Mint a modern magyar történelmi regény megalko-tásának kísérletét üdvözli a művet és sajnálja, hogy ez a jelentős alkotás nem talált megfelelő visszhangra sem az olvasók, sem a kritikusok kö-rében.

A kötet kritikáinak többsége vagy az alkotó kötetének megjelenése alkalmából, vagy az író halála után, mint megemlékezés íródott. Szabó Lőrincről és Sárközi Györgyről is első köteteik megjelenése alkalmából írt. (Egy fiatal költő; Másik fiatal költő c. kritikák) Szabó Lőrincnél az értelemhez szóló költészetet, a fegyelmezett, gondolati lírát tartja a legjellemzőbb tulajdonságának. Sárközínél a hagyományokhoz való ragaszkodást, „a magyar líra legrégebb művészeihez fűződő szerves és belső kapcsolatokat” hangsúlyozza. Észreveszi, hogy Sárközi elfordul a jelentől, a valóságtól, és valami magasabb szépségideált keres. De ennek a magatartásnak az okait nem keresi, pedig ezek az okok, nemcsak Sárközi költői magatartására adnak magyarázatot. A világháború és a fehér terror után a passzívabb költőegyeniségek — akiknek az erejéből nem futotta harcra — kiábrándultak a korból és a társadalomból, a természet szépségeihez, vagy más — egyéni, sőt néha képzelt — szépségekhez menekültek. Nem veszi észre, hogy ezeket a költőket — köztük a legnagyobbat, Tóth Árpádot is — nagyon reális társadalmi okok kényszerítették az irracionális szépségideálokhoz való menekülésre, s azt, hogy ez a menekülés egy bizonyos fajta tiltakozás is a kor embertelenségével és kultúraellenességével szemben.

Babits ekkori kritikáinak egyik legjellegzetesebb vonása az, hogy az írókat, költőket elfogadja olyanoknak amilyenek, nem keresi az okokat, amelyek alakították őket, nem vizsgálja egyéni fejlődésük társadalmi mozgatóerőit. A költői fejlődést öntörvényűnek tartja, s ha nem is tagadja kategorikusan a társadalmi hatások jelentőségét, az elemzésben alig veszi figyelembe azokat. A Babits-kritikáknak nincs fókuszuk, nincsenek egységes szempontjai az elemzésben és értékelésben, ezért igazi portréknak még azok az írásai sem nevezhetők, melyekben egy egész költői pályáról ír, egy egész életművet mutat be, s ezek is inkább megemlékezésnek, szubjektív emlékek sorozatának foghatók föl.

Ilyen megemlékezés az **Egy nagy költő halála** c. írása is, melyet Tóth Árpád halála alkalmából írt. Kitűnően látja meg és mutatja be a költő sorsának, tragédiájának lényegét: „Küzdelem nem volt ez, de fájdalom volt, s talán azért volt fájdalom, mert nem volt küzdelem.”

Tóth Árpád — épp úgy, mint Sárközi és még sokan mások is — magányos költő volt, de életművük — különösen Tóth Árpádé — mégis sokkal gazdagabb annál az egysíkú szépségkultusznál, melyet Babits méltat. Elég itt, ha csak az Új isten, az Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz, a Körüti hajnal c. versekre gondolunk, s máris látunk kell, hogy a maga szerény és csöndes módján társadalmi problémák is érdekelték a költőt, sőt olyan osztályok képviselőinek a sorsa is foglalkoztatta, akiknek a helyzete nem keltette föl Babits figyelmét, akiknek a sorsa nem ébresztett együttérzést benne.

Tóth Árpád utolsó költői korszakát a sok hangulati rokonvonás kapcsán Arany Öszikéihez hasonlítja. Sok tartalmas, érdekes gondolata van Babitsnak erről a költészetéről, igen nagy kár, hogy e gondolatok az apróbb írásokban szétszórtnan maradtak, és nem ötvöződtek egy egységes költői pályaképpé.

A kritikák másik hiányossága az, hogy Babits az alkotói szabadság túlzott tiszteletének elve miatt meg sem kísérel, hogy a költői mondanivalókról véleményt mondjon. Ha egy költői alkotás esztétikailag kifogástalan és a mondanivaló nem kifejezetten káros és reakciós, akkor a kritikáiban ennyivel meg is elégszik, és sohasem veli föl a társadalmi hasznosság követelményét. Tudatosan figyelmen kívül hagyja azt, hogy az irodalomnak van olyan feladata is, hogy egy-egy társadalmi osztály, réteg helyzetét bemutassa, azok fölemelkedéséért küzdjön. Mint előszava tanúskodik róla: meglátta, hogy az irodalom jellegzetes képviselői nem a halk, gyöngéd lírikusok, ezek amíg éltek, rendesen a háttérben maradtak. A színpadot a harcos temperamentumok foglalták el, akik úgy érezték, hogy a mai forrongó világban az írónak is ki kell vennie a részét a küzdelemből. Ezek sokszor egészen ki is sodródtak az irodalomból, valami műkedvelő politika vagy szociológia felé.” — Két fontos következtetés vonható le Babits véleményéből: a közvetlen politikai harcot nem tartotta az író feladatának, és nem is értett egyet azzal, hogy az irodalomnak ilyen feladata is van, a két világháború közti időszakban sarjadó szociológiai irodalom jelentőségét pedig nem érti meg, és ezért nem is értékeli. Ez utóbbi megállapításra azért is föl kell figyelnünk, mert Illyés könyvéről, a Puszták népéről más volt a véleménye: akkor azt írta, hogy saját személyes tapasztalataiból sem ismerte meg úgy szülőföldjét, mint abból a könyvből, mint valami útleírást, úgy olvasta azt. Vagyis Babits a szociológiai irodalomból is csak azt vette észre, ami irodalom. — azt a fontos feladatot, melyet azáltal töltött be, hogy felhívja a figyelmet a nép elmaradott és nyomorúságos helyzetére, már alig tudta értékelni.

A politikai és szociális küzdelem helyett más harcot hirdetett: „Mások viszont magát az irodalmat, a szellem tisztaságát és szabadságát védelmezték a politika ellen, mely soha erőszakosabb, szellem-ellenesebb nem volt, mint ebben a két világháború közti időben. Ez is harcot jelentett. Az elfántesontornyokon lőrések nyíltak és ágyúcsövek kandikáltak ki.” — Babits e táborba tartozónak érezte magát, és ezt a küzdelmet tartotta az irodalom igazi feladatának. Tragikus tévedése volt, hogy nem vette észre a két tábor egymásrautaltságát: a szellem tisztaságának védelmezése és a kultúra szabadságáért való küzdelem csak a politikai és szociális küzdelemmel egybefonódva lehetett volna eredményes a fasiszmus egyre fokozódó és erőszakosabbá váló diktatórikus törekvéseivel szemben.

A határokon túli magyar irodalom jelentőségét is fölismerte. Nem fertőzte meg a nacionalizmus és irredentizmus. Igaz, ő is igazságtalannak tartotta a trianoni határokat, de sosem csatlakozott a „hongyarapítók” hangoskodó, sovíniszta gyülekezetéhez.

Több cikkében foglalkozik az erdélyi irodalommal. A román fennhatóság alá került területeken a magyar irodalom nagyobb lehetőségeket kapott a monarchia és a Horthy-rendszer bírálatára, mint az itthoni irodalom. E pozitív lehetőségeken túl volt néhány kétarcú jellemzője is ennek az irodalomnak. Az anyaországtól elszakadt írók közt sokkal nagyobb öszszetartás alakult ki, mint itthon. Ez részben hasznos, de másrészt káros is volt. Babits mindkét relációt fölismerte: értékelt és bátorította a tehetsé-

geket, sokuknak fölfedezője volt (pl.: Tamási Áron), de a kritika hiányának veszélyeire is fölhívta a figyelmet. Elismeri, hogy az erdélyi irodalom speciális helyzetben van, itt még a kisebb tehetségek is küldetést töltenek be, de ez a tény nem adhat okot arra, hogy kritikátlanul tömjénezenek mindent, ami erdélyi. Az **Erdély és az Európaiság és regionalizmus** c. cikkeiben igyekszik tisztázni az erdélyi irodalom helyét a magyar irodalomban, és felszólítja a magyar írókat, kritikusokat, hogy figyeljenek föl erre az irodalomra, bírálatukkal segítsék elő fejlődését. Azt hangoztatta, hogy az erdélyi irodalomnak nem szabad a magyarországitól elkülönülnie, hanem „vissza kell térnie az egységes magyar irodalom vérkeringésébe.”

Tamási Áronról két alkalommal is ír. A **Népmese és regény** c. kritikájában a Jégtörő Mátyás c. regényről ír recenziót. Észreveszi Tamási panteisztikus világnézetét és epikájának népmesei gyökereit. Különösen a terméshatás és az egyszerű emberek életének leírását tartja rendkívül szépnek. Utal arra, hogy Tamási az „erdélyi helyi színekkel” az egész magyar irodalom palettáját gazdagítja. A regény líraiságát és a stílus ízes népiességét, valamint a — szinte népmeseszerű — segítő, javító szándékot méltatja Babits.

Kuncz Aladáról a Fekete kolostor c. regény megjelenése alkalmából ír. „Magasan kiemelkedik a háborús riportkönyvek dokumentum sorából”. — írja. Szép elemzést olvashatunk arról, hogy a könyv írója a személyes élmények naplószerű adatait hogyan dolgozza föl magas művészi igényű szépirodalmi alkotássá. Babits kiváló műelemző készségének szép példája ez a kritika. A szerkezet vizsgálatánál fölfigyel arra, hogy az eseményrajz csak a regény külső vázát adja, de a szerkezet igazi meghatározója a kiváló jellemrajz, melynek sikerült néhány mondattal is teljes képet adnia a korról, melyet szinte az egyes szereplők jellemrajzába építve mutat be. Igen elismerésre méltónak tartja, hogy a szerző az őt ért személyes sérelmek ellenére sem válik a nemzeti gyűlölködés érzésének rabjává.

Az erdélyi írók közül még Reményik Sándor költészetét mutatja be, a költő 50. születésnapja alkalmából. Írásának címe: **Az erdélyi költő**, de soraiban éppen azt bizonyítja, hogy nem lehet Reményiket csak erdélyi költőnek tekinteni, mondanivalójának jelentősége messze túlnő Erdély határain. Verseit „elmélkedő költeményeknek” nevezi, a hazához való őszinte ragaszkodást, a mély hazaszeretetet méltatja.

Babits a nemzeti irodalom egységének volt híve és harcosa. Véleménye szerint egy nép irodalmát nem szabadhatják részekre országhatárok, egy nyelvnek csak egy irodalom lehet. De e tényből nem szabad azt a vulgáris következtetést levonnunk, hogy Babits egyetértett volna a Horthy-rendszer sovíniszta, irredenta politikájával.

A Nyugat szűkebb körével is foglalkozik tanulmánykötetében. A lelkiismeretes filológus szólal meg Babitsban, amikor Osváth aforizmáiról ír. Elmondja, hogy az aforizmák utolsó részlete kimaradt a megjelent Osváth-kötetből, ezért a kimaradt részt teljes egészében közli írásában, nehogy az irodalomtörténeti jelentőségű anyag feledésbe merüljön.

Szerkesztőtársát, Gellért Osztkárt a Nyugat költőjének tartja, és a kor szüklátókörű közizlését látja a hibásnak abban, hogy Gellért költészete nem tudott kellő módon közismertté válni. Babits különösen nagyra értékelte azt a hűséget, mellyel a költő kitartott a Nyugat mellett, annak egyik legrégebb és legmegbízhatóbb munkatársa volt.

Szól a kor irodalmi életének jellegzetes alakjáról, az **Írók patrónusáról**, Mikes Lajosról is. Megkísérli tisztázni Mikes szerepét a kor irodalmi életében. Nagyra becsüli azt a rendkívüli jószándékot és segítőkészséget, mellyel a fiatal írókat támogatta, viszont nem hallgatta el azt sem, hogy ez a támogatás néha nem a legjobb irányba terelte az irodalmat. Mikes Lajos sokszor formaságok alapján és személyes jellemvonások figyelembe vételével ítélte meg az alkotókat, ahelyett, hogy alkotásaik alapján mérlegelte volna őket. S ha a műveiket vizsgálta, szempontjai túlzottan szubjektívek, néha pedig elavultak, voltak, — állapítja meg Babits. Itt szól a szerkesztői munka nagy fontosságáról és felelősségéről, a kritikusi és szerkesztői munka közti különbségről is.

A két fiatalkori barátáról, Juhász Gyuláról és Kosztolányi Dezsőről is írt néhány kritikát. Megérzi, hogy Juhász Gyula jelentőségét nem néhány kimagaslóan szép költeménye biztosítja, hanem költészetének egésze. Véleménye szerint a vidéki életmód determinálta költészetét, hiányzott az az élményvilág, mely gazdagíthatta volna színeit. Azt már nem vette észre, hogy a Juhász Gyula-versek szépségét nem a harsogó színek, hanem a gazdag és finom árnyalatok alkotják, s a nosztalgikus stílus hamuja alatt nem érezte meg a gazdag érzelmvilág izzó parazsának melegét.

Több, apró kritikát írt Kosztolányiról, különböző művei megjelenése alkalmából. Az Ady-vita mellett ezek a kritikák is közrejátszottak a két költő fokozatos elhidegülésében. Babits rendkívül őszinte kritikus volt, kifogásait és fenntartásait kertelés nélkül közölte, s minden személyi kapcsolathoz fontosabb volt számára a művészi érték. Elvi nézeteltérés is volt köztük: az azonos eszmei alapról — az elefántcsonttoronyból — induló két költő közül Babits volt az, aki hamarabb belátta az öncélú művészet zsákutca voltát. Kosztolányi ebben a fiatalkori érzék elárulását látta, pedig csak az történt, hogy Babitsot felelősségteljesebb irodalom- és társadalomszemlélete elvezette a kor nagy problémáival való viaskodáshoz, Kosztolányi pedig épp e viaskodás elől igyekezett a tiszta művészet bástyái mögé menekülni. Babits nagyszerű észrevétele, hogy Kosztolányi a legmaradandóbbat akkor alkotta, amikor neki sem sikerült ez a menekülés, amikor az ő művei is megteltek súlyos, emberi problémákkal.

Kosztolányi halála alkalmából írt megemlékezésében vall kettőjük viszonyáról. Elmondja, mit jelentett számára ez a barátság, hogyan él benne ennek emléke, meghatottan emlékezik közös terveikre, irodalmi ideáljaikra, kapcsolatuk inspiráló hatására. Őszinte szavakat ejt az elhidegülésről is, nem ítéli el Kosztolányit, de nem is fogadja el 1919 utáni elveit. Nem vállalkozik arra, hogy kijelölje Kosztolányi helyét a XX. századi magyar irodalom történetében, csupán szubjektív visszaemlékezéseit írja le meghatott, szuggesztív sorokban.

A kortársak közül legtöbbször Karinthyról írt. Nem is kísérel meg, hogy fejlődésében mutassa be az író, csupán néhány műről szól, illetve azok kapcsán — mintegy közvetve — Karinthyról. A Holnap reggel c. színmű bemutatása alkalmából írt recenziójában Ibsennel hozza párhuzamba az író, és a különbséget hangsúlyozza Karinthy és Ibsen között, rámutat arra, hogy mennyire fontos eleme a logikum Karinthy műveinek. Másutt azt hangsúlyozza, hogy íróink közül ő a leginternacionálisabb alkotó, mondanivalója az egész emberiséghez szól. Humoráról szólva Swifttel hasonlítja össze; a sok rokonvonás közt fölismeri a lényeges különbséget is: Karinthy mély humanizmusát.

Babits már az irodalmi paródiákban is meglátta a kritikai magot, fölfigyel a bennük rejlő értékkiteletekre. Foglalkozik a Ki kérdezett? c. tanulmánykötettel, eszmei fegyvertársat lát Karinthy írásaiban, hiszen mindketten a kultúra, a humanitás és az igazság szószólói voltak.

Hosszan, összefoglaló jelleggel ír Karinthy költeményeiről. Kevés verset írt, mégis jelentős költő — állapítja meg Babits. Nem hajtotta a — korában oly divatos — eredetiség-vágy, nem akart mindenáron különbözni az elődöktől és a kortársaktól. Gondolati költészet ez: „mely az igazság és a logika nevében ítélkezik.” Hibásnak tartja azt az egyoldalú szemléletet, mely Karinthyt csak humoristának ismeri, észreveszi, hogy nála a humor nem cél, hanem csak eszköz, mellyel ábrázolja az életet és véleményt mond róla; meglátja, hogy humora mögött igen sokszor társadalombírálat rejtőzik.

A népi írók közül szinte csak Illyéssel foglalkozik, az ő munkásságának vizsgálatán keresztül kerül közelebb hozzájuk. A Három öreg és a Puszták népe megjelenésekor ír kritikát. Illyés verselésében a friss népiességet, a tisztá egyszerűséget dicséri. Arany és Petőfi példáját említi, az ő stílusukhoz való visszatérésként, költészetük folytatójaként méltatja őt. Hallgatólagos megértője Illyés pártosságának is, recenziójában ugyan nem emeli ki azt a tényt, hogy Illyés következetesen a szegény nép pártján áll, a sorok olvasása közben mégis úgy érezzük: Babits egyetért vele. Illyés a Puszták népében olyan drámaian és olyan leleplezően ábrázolja a cselédsorsot, hogy ez még a gyakorlati étellel való kapcsolatban meglehetősen passzív Babitsot is állásfoglalásra kényszerítette.

Minden kor problematikájának csontvázát a társadalmi kérdések alkotják. Babits kritikáinak nagy többsége azért olyan megfoghatatlan, mert a művekben és az alkotókban nem ezeknek a problémáknak a kifejeződését kereste, hanem a sokkal kevésbé konkrét, úgynevezett örök és általános emberi problémákat. Nem tudta belátni, hogy az — általa is fokozatosan fölismerett — osztályellentéteket csak az osztályharc oldhatja meg, ezért nem értette és nem is tudta értékelni azokat a műveket, melyek az osztályharc szellemében íródtak. Ez az egyik magyarázata annak is, hogy nem tudta teljes egészében fölismerni József Attila jelentőségét.

Ha az osztályharc szükségességének fölismeréséig nem is jutott el, az ideológiai harc, a fasiszta ideológia és annak hatása elleni védekezés fontosságának a fölismeréséig eljutott, sőt ennek a harcnak aktív részese lett.

A kortársakról szóló kritikák és a kultúrpolitikai vitacikkek közt képvisel átmenetet a **Pajzzsal és dárdával** c. cikke. Németh László *Kisebbségben* c. könyvének tételeivel száll vitába ebben a szokatlanul erélyes hangú vitáiratában. Határozottan elítéli kultúránk „hígmagyar” és „mélymagyar” kultúrára történő fölosztását. Fölismeri és bírálja Babits a szerző fajelméleten alapuló koncepcióját; tudja, hogy Németh László fényes intellektus, nagy írói tehetség, — éppen ezért tartja rendkívül veszélyesnek művét. A tradicionális nemzeti kultúránk megcsönkítésének tartja a *Kisebbségben* irodalmi értékítéleteit. Babits — aki egész életében igyekezett megőrizni és ápolni kulturális örökségünket és haladó hagyományainkat — saját munkásságának teljes tagadását látja Németh László művében, — ezért is válik hangja olyan szenvedélyessé.

Ma már nem az a fő kérdés, hogy kinek volt igaza ebben a vitában. Azt már rég eldöntötte az idő és az irodalomtörténet. Inkább az a kérdés, hogy a téves ideológiai beállítottság, a fajelméleten alapuló tételek miatt az egész művet el kell-e vetnünk, vagy egyes gondolataival mégis foglalkoznunk kell. Mert a fő tévedések nem a *Kisebbségben* tételeiben és értékítéleteiben vannak, hanem az egész mű szemléletében. Az még megbocsátható lenne, hogy Kazinczy jelentőségét nem ismeri föl és nem értékeli, de az, hogy egész életművét: a nyelvújítást, az irodalmi kultúra emeléséért folytatott harcát, a fejlettebb nemzetek követésére való felszólítását, kultúrtörténetünk legfőbb rákfénjének tartja, már nem csupán egy téves irodalmi értékítélet. Ez egy merőben téves szemlélet eredménye, melyet bírálni kell.

Az helyes törekvés, hogy kultúránkat megóvjuk a káros, idegen behatásoktól, de az nem igaz, hogy minden idegen hatás káros. Babits kiválóan látta meg, hogy nem is lehetséges egyetlen nemzeti irodalom számára sem olyan fejlődés, mely nem reagálna a világirodalmi hatásokra. Egy olyan elmaradott társadalmi rendszerű ország számára, mint a történelem során hazánk volt, csak hasznos lehet, ha átveszi a fejlettebb társadalmi rendszerek haladó irodalmának vívmányait.

Babits kritikájának másik kiváló meglátása, hogy egy alkotás bírálatakor azt is figyelembe kell venni, hogy az adott műnek milyen hatása volt a kor kulturális életében. Németh László tanulmánya egy olyan korban íródott, amikor a legfontosabb feladat a nemzeti kultúra egységének fönntartása lett volna, a faszizmus fokozódó kultúraellenességével szemben. A *Kisebbségben* pedig éppen nemzeti kultúránk megosztásán, megrostálásán fáradozott, s nem a jót választotta el a rossztól, a haladót a maradítól, hanem a „hígmagyart” a „mélymagyartól”; ahelyett, hogy kultúránk és a haladó egyetemes kultúra összhangját hirdette volna, faji alapokon mereven elkülönítette a magyart a nem magyartól, és ezzel megfosztotta a lehetséges szövetségesektől, és lefegyverezte irodalmunkat a faszizmus elleni harc legsúlyosabb perceiben.

Babits utolsó kritikáinak egyike ez az írás. Amikor nemzeti irodalmunk egységét és az egyetemes kultúrával való kapcsolatát védi, egyben saját életművét is védi, s ezért válik különösen jelentőssé ez az írás.

A **Keresztül-kasul az életemben** c. önéletrajzi jellegű kötetében is helyt kapnak irodalmi kérdések. Ebben a kötetben közli Kőlcsey halálának 100. évfordulója alkalmából írott megemlékezését is. Bírálólág állapítja meg, hogy a költő halála óta eltelt 100 év alatt összesen nem foglalkoztak Kőlcseyvel annyit, mint most az évfordulón. Pedig Kőlcsey nem halott, hanem élő klasszikus, és életműve nemcsak annyi, amennyit a beszűkítő iskolás méltatások hangoztatnak. A „Himnusz költője” — és egyéb ilyen értetlen hivatalos dicsőítések és jelzők csak arra jók, hogy elfedjék előlünk a költő igazi arcát, sokoldalú munkásságát. Babits röviden, de igen találoán mutatja be Kőlcsey életművének lényegét: kitűnő és harcos szónok, politikus, kritikus és „falukutató” is; a nép nyomorúságos helyzetének észrevevője és bemutatója, s mindezekon túl, mint költő is a legnagyobbak közé tartozik. Közkinccsé akarja tenni költőnk tanításait, példává életművét. Érzi eszméinek aktualitását. Látja, hogy az uralkodó osztályok és az érdekeiket kiszolgáló hivatalos irodalom azért akarja Kőlcseyt a múlt dicsőségébe temetni, mert fél eszméinek hatásától — leplezi le Babits a kétes értékű hivatalos megemlékezéseket.

Az irodalomhoz közvetlenül kapcsolódó tanulmányok és kritikák végéhez értünk vizsgálódásainkban. Fő céлом Babits irodalomtudományi és kritikai munkáinak összegyűjtése, rendszerezése és ismertetése volt. Természetszerűleg nem törekedtem e munkásság összefoglaló jellegű értékelésére és megítélésére. Ezt a feladatot, csak egy teljes Babits monográfia oldhatja meg. Ha tanulmányommal csak annyit érek el, hogy Babits munkásságának e legkevésbé ismert, feldolgozott részére sikerült felhívnom a figyelmet, — úgy érzem, munkám nem volt hiábavaló.

Tanulmányai és kritikái megítélésében ma már nem lehet az a döntő szempont, hogy jelenleg milyen mértékben érthetünk egyet tétéleivel. Babits célja nem az volt, hogy egy-egy alkotóról monografikus igényvel készítsen elemzést, értékelést; írásai az aktualitás jegyében készültek, ez erőnyeiket és hibáikat egyaránt magyarázza. Nagy hiba volna, ha írásai értékelésénél ezt a tényét figyelmen kívül hagynánk. Legfőbb kritikusi erőnye a türelmesség és a megértő szándék volt; életművének igazi megértői is csak azok lehetnek, akiket hasonló szándékok vezérnelnek. Véleményem szerint igaz, hogy Babits saját korában ezekkel az írásokkal szolgálta leghasznosabban a magyar kultúra érdekeit.

Bakó Ferenc

A palóckutatás célja és mai feladatai

Az ország északkeleti részén lakó magyarság, a palócok, tekintélyes számuk, sajátosnak megismert kultúrájuk és társadalmi jellemzőik, továbbá az ismeretek mögött meghúzódó számtalan kérdőjel és bizonytalanság ösztönzött bennünket arra, hogy négy évvel ezelőtt megindítsuk a palócság megismerését célzó tervszerű és módszeres kutatásokat. Mindig hasznos és célszerű időnkint összefoglalni a munkában elért eredményeket, meghatározni a legközelebbi feladatokat és felmérni a munka folytatásának lehetőségeit. Ezt teszem itt most, a Palócföld szerkesztőségének felkérésére, minthogy a kutatás jelentékenyen érinti Nógrádot, az ország legteljesebben palócoknak ismert és tekintett megyéjét.

A gondolat nem új, mert mintegy százötven éve jelent meg egy pályázati felhívás annak érdekében, hogy hazánk „minden . . . nevezetesebb népeit egyenként” szemügyre vegyünk és „azoknak valamennyi különösségeit” feljegyezzük. A felhívást megjelentető folyóirat, a Tudományos Gyűjtemény rövidesen az eredményekről is számot tud adni, mert a különböző népek között a palócokról is megjelenik hasábjain egy dolgozat. Szeder Fábán írja azt a számunkra alig felbecsülhető értékű tanulmányt, amelynek bevezetőjében így vall magáról és a palócokról: „Ami engem illet, . . . szívesen kinyilatkoztatom tapasztalásaimat és a Palócz magyaroknak, a kik közt születtem és nevelkedtem, és a kik eránt, tőlük távullétemben is szüntelen való figyelemmel voltam, nyelveket és szokásaikat híven ábrázolom.” — Módszertani megjegyzéseiben Szeder a kutatómunka két jelentős nehézségére mutat még rá, először arra, hogy egyesek az irodalmi nyelvtől eltérő tájszólást komikusnak tartják: talán gúnyolódni is rajta, másodsor arra, hogy emiatt maguk az adatközlők sem akarnak vallani. Szégyellik éppen azokat a különös kulturális vonásokat, hagyományokat, amelyek rájuk jellemzők és amelyeket elsősorban keres a kutató. „Ismertetni, nem pedig kinevetetni akartam ezen becses, jószívű földünket; és a józan olvasónak eszébe se jusson csúfot úzni valakiből azért, hogy másutt lett a világra és honnvi szokásait, akár milyenek legyenek azok, követi: sem a derék Palócz nem nehezelt, midőn róla mások tudományos czélből tudakolóznak” — írja.

A kutatás tárgya, a nyelv, kultúra és életmód, sőt talán annak akadályozó körülményei sem sokat változtak az elmúlt másfél évszázad alatt. Sokszor felvetődött azóta a kérdés: Kik a palócok és merre laknak? — a válasz azonban sohasem volt megnyugtató elsősorban azért, mert a kérdés nem könnyű és a választ igen sok, alapos, ezért hosszan tartó kutatás eredményeként lehet csak megadni.

Ilyen eredményekre egyetlen tudomány kutatói önmagukban nem juthatnak, ezért a palóckutatás eleve a komplexitás igényével indult. Az elvi és módszertani kérdéseket megvitató értekezéslet (1967) résztvevőinek legnagyobb része néprajzos

volt, de képviseltették magukat a történészek, régészek és nyelvészek is, az antropológusok közreműködése pedig mindig igényként merült fel. Az első fogalmazásban Észak-magyarország lakosságának anyagi, szellemi kultúrája, társadalmi élete és azok történeti előzményei szerepelnek, mint a kutatás végső célja. Észak-magyarország alatt (Palócföld) Heves és Pest megye északi, Borsod megye északnyugati része és Nógrád megye egész területe értendő, de ezt a célkitűzések csak szűkebb palóc pátriának tekintik és ide csatlakozó további régiókat jelölnék meg. Ilyen Szolnok megye északi része, ahová a török hódoltság után a telepések tízezrei vándoroltak le és ilyen a Tiszántúl, a Duna-Tisza köze számos települése, ahová ugyanakkor többekévesbé szervezett csoportokban rajzott ki az északi megyék lakossága. Végezetül ide kapcsolódik néprajzilag a Szlovákia déli részein lakó magyarság is, de az ő területük kutatása csak a szlovák tudósok és szervezetek közreműködésével képzelhető el. Az elvi célkitűzések nem hagyták figyelmen kívül e terület egyéb nemzetiségi lakosságát sem, mert a több évszázados együttélés intenzív kulturális kölcsönhatást tett lehetővé.

Részben az eddig elmondottakat összefoglalva, a palóckutatás célját a következőkben jelölhetjük meg. A néprajzi szakirodalomban palócnak nevezeti, Észak-magyarországon élő néprajzi csoport jelenkori kultúrájának, életmódjának megismerése, továbbá ennek és magának a lakosságnak történeti kialakulása.

Ilyen nagy területen a kultúra szerkezete és összetevői nem lehetnek egységesek, ennél fogva eleve kizárt, hogy a kutatás eredményeként egységes palóc etnikum és társadalom rajzolódik majd ki. A korábbi ismeretek alapján is kitűnik, hogy palóc területen kulturális alközpontok, kisebb régiók vannak és ezek körzete, határai adják majd ki a palóc népi kultúra elterjedési területét. A célkitűzések megkövetelik a gyűjtendő adatok földrajzi pontosságát, hogy a jelenségek elterjedésének feltérképezése lehetővé váljék. A palócnak nevezett nagytáji kultúra földrajzi körülhatárolása mellett kívánatos a kultúra kialakulásának, változásának vizsgálata is.

A kutatás anyagi bázisa úgy alakult ki, hogy az érdekelt öt megye (Borsod, Heves, Nógrád, Pest, Szolnok) évi rendszeres hozzájárulást ígért; ugyanakkor a Művelődésügyi Minisztérium is támogatást helyezett kilátásba. A megajánlások évi összege két év során maximálisan 90 000 forintot tett ki.

A tervek kialakításakor a kutató kapacitás úgy látszott biztosítottnak, hogy részt vesznek az érdekelt megyék néprajzi, régészeti, történeti kutatói, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi és Népzenei Kutató Csoportja, a budapesti, debreceni, szegedi egyetem néprajzi tanszékeinek kutatói, végül a Néprajzi és a Mezőgazdasági Múzeum múzeológusai. A szervező bizottság számított ezen felül a megyék levéltárosainak és nem múzeumokban dolgozó történészeinek közreműködésére, és semmiképp sem hagyta figyelmen kívül a társadalmi gyűjtők, kutatók, a különböző szintű és jellegű honismereti, néprajzi szakkörök szerepét.

A kutatási tervek megvalósítása a munkaközösségek feladata. Az 1968-ban Salgótarjánban tartott tanácskozáson tíz munkaközösség alakult meg, s ezek egy kivételével néprajzi témákkal foglalkoznak. A témák a következők: földművelés, állattartás, település-építkezés, viselet, társadalom, néphit, szokás, zene-tánc-játék és prózai műfajú népköltészet. Mellettük megalakult még egy, a történeti és ezen belül régészeti, névkutató, továbbá társadalomtörténeti kérdéseket vizsgáló munkacsoport is.

A munka módszereit illetően a munkaközösségeknek kardinális feladataik vannak. Nekik kell a kutató-, gyűjtőmunkát tudományosan előkészíteniük, vagyis gondoskodni a téma kérdőívének, gyűjtési útmutatójának, lényegében a tudományos programnak összeállításáról, majd a szükséges irodalmi, levéltári és gyakorlati terepmunka megszervezéséről, elvégzéséről. A többfelé ágazó kutató és feldolgozó munka eredménye a palócnak tekintett terület egy-egy részének, esetleg egészének tematikus monográfiája lesz. Tekintve a terület földrajzi kiterjedését, a monográfiák kutatói nem gyűjthetnek minden településben, ezért célszerű kijelölni a földrajzilag és történetileg erre a célra legalkalmasabb helyeket, hogy azokat minden téma gyűjtői később elsőrendű kutatópontként kezeljék.

Ezt a célt szolgálja az általános vagy felderítő kérdőív, ami 57 kérdésben, ill. az ezekre adandó válaszokban összefoglalja a palóc néprajzi csoportra mai tudásunk

alapján jellemzőnek tartott ismereteket. A kérdőívet a palóc népi kultúra legjobb ismerői állították össze, több megbeszélésen szakértők vitatták meg, amíg végző formája kialakult. A tervek szerint mintegy 650 észak-magyarországi településben kell a kérdőíveket felgyűjteni, hogy az így összegyűlt adatok segítségével a kutatópontok kijelölhetőek legyenek. A gyűjtést a lehetőség szerint ki kell terjeszteni a kirajzásokra és Szlovákiára is.

A tervek és módszerek ismertetése után rátérve az eddig végzett munkára, annak eredményeire, elsősorban a kutatás módszertani alapvetését rögzítő kiadványról kell szólnunk. A kötet az 1967-ben Egerben szervezett tanácskozás előadásait és korreferátumait tartalmazza, foglalkozva a népi kultúra szinte egész területével, a kutatási feladatokkal és módszerekkel. Úgy véljük, hogy a kötet számottevő hozzájárulás a néprajzi csoport- és etnikumkutatás módszereinek kialakításához, de egyben a palóc néprajzi csoportról eddig nyert ismeretanyag szinte teljes kritikai összefoglalása is.

A terepen végzendő gyakorlati munka előfeltétele a gyűjtési útmutatók, szempontok gondos összeállítása és sokszorosítása. A munkaközösségek első tevékenységének eredményeként meg is indult a kérdőívek megszerkesztése, megírása, kiválasztottuk a megfelelő szerzőket, majd a kéziratok elkészülte után gondoskodtunk az anyag sokszorosításáról. Eddig nyolc kérdőív jelent meg, közöttük a felderítő kérdőív, öt kézirat kiadásra vár vagy éppen nyomdában van, nyolc kézirat beérkezése pedig ebben az évben várható. A gyűjtés rendszerezéséhez és a földrajzi áttekinthetőség érdekében az öt megyének a gyűjtőterülethez tartozó részéről térképet rajzoltattunk, amelyek sokszorosítása ugyancsak folyamatban van.

A terepen végzett néprajzi gyűjtőmunka nagyobb eredményei a felderítő kérdőív felhasználásában mutatkoznak. A gyűjtés szervezését ez év elején az egész területen megindítottuk, és eddig a munka valamivel több mint egyharmada tekinthető elvégzettnek. A 650 településből 281 kérdőívet töltöttek ki, az alábbi megyéi megoszlás szerint: Nógrád 85, Borsod 139, Heves 57 település. Vannak összevont települések, amelyekben két, esetleg három kérdőívet gyűjtenek fel, minthogy sok esetben a hajdan önálló részek nemzetiségileg, vallásilag vagy jogilag különböznek egymástól, és ennek ma is következményei vannak. Pest és Szolnok megyében a felderítő kérdőív gyűjtését a nyáron kezdik meg és remélhető, hogy ez évben be is fejezik, épp úgy, mint az egész területen. A gyűjtések a gyűjtők személyétől, képzettségétől, ill. kiképzési fokától függően változó minőségűek. Azokon a területeken, ahol jó néprajzi, honismereti szakkörök működnek, ezek tagjai végzik a munkát, természetesen a vezető tanár irányításával. Ahová ezeknek a szakköröknek a tevékenysége már nem ér el, vagy egyáltalán nincs efféle közösség, ott egyetemi hallgatók és szakképzett kutatók gyűjtenek. A beérkezett anyagot mindig ellenőrizzük, és a nem egyértelmű, vagy rosszul kitöltött kérdőíveket, esetleg azok egyes részeit újra gyűjtjük.

Az egyes témákra szabott kérdőívek felhasználásával megindult a különböző témák gyűjtése is. Ezt a munkát többnyire szakképzett gyűjtők, vagy instruált egyetemi hallgatók végezték, a minőség tekintetében tehát itt nincsenek nagy eltérések. Eddig mintegy hetven község, település területén végzett gyűjtőmunkáról adhatunk számot a népi társadalom, néphit, építkezés, táplálkozás, népzene, népköltészet, szokások, kenderfeldolgozás és a szénamunka témáit illetően. A falvak területileg úgy oszlanak meg, hogy nagyobb részük Nógrádra és Borsod északi részére, kisebb részük Hevesre és Borsod megye déli részére esik.

A néprajzi gyűjtőmunka mellett más tudományok kutatóinak tevékenységét is segítettük, vagy legalábbis figyelemmel kísértük. Megbízásunk alapján magyar nyelvű kivonatokat készülték Heves és Külső-Szolnok megye 1746. és 1766–67. évi egyházlátogatási jegyzőkönyveiből. Támogattuk az egeri járásban folyó földrajzinév-gyűjtőmunkát, amelynek eredménye 1970-ben könyv formájában meg is jelent. A palócok történetére vonatkozó ismereteinket gazdagítani fogják azok a régészeti ásatások, amelyek az elmúlt évek alatt — és jórészt a palóckutatás célkitűzéseinek hatására — indultak meg. Ilyen a gyöngyöspatai és a siroki vár feltárása és az abasári kőr alaprajzú templom (?) maradványainak és környezetének megkutatása. Hasonló

eredmények várhatók még több temetőásatástól, mint a sirok-csörgői, a gyöngyöspatai, vagy a kisebb méretű, de a jelenhez annál közelebb álló egerfarmosi feltárástól.

Visszatekintve a palóckutatás megindulás óta eltelt idejére, összevetve a kezdeti lépések lelkesedéstől fűtött gyorsaságát és a sokat ígérő felajánlásokat a később bekövetkezett helyzettel és eredményekkel, nem lehetünk maradéktalanul elégedettek. A tervezettnél lassúbb volt a munka üteme, gyengébb volt intenzitása. Ennek természetesen számos okát lehetne felsorolni, de most csak a legfontosabbakat említjük meg. Ilyen volt az ígért anyagi támogatás rendszertelensége a megyék és a Művelődésügyi Minisztérium részéről, ami lényegében csak a folyó esztendőben érezhető, mert a felderítő kérdőív gyűjtésével járó költségek most jelentkeznek. Hivatkozhatunk egyes kutatók visszalépésére vagy elmaradására többnyire azért, mert nem az érdekelt megyékben élnek, saját munkahelyükön pedig annyira leterheltek, hogy a palóckutatást legfeljebb tanácsaikkal tudják segíteni. És ebből következik a munkaerőhiány nemcsak itt, hanem az öt megyei múzeumnál is, és az állandó fluktuáció, ami közismerten nehezíti a tervszerű, folyamatos munkát.

Az eddig elért eredmények birtokában és felmérve a jelenlegi helyzetből következő lehetőségeket, a palóckutatás során következő feladatait az alábbiakban látjuk. Ebben az évben be kell fejezni a felderítő kérdőívek gyűjtését, majd ezek adatait rendszerezni, értékelni szükséges a további kutatópontok kijelölése érdekében. Feladatni kell a tematikus kérdőívek elkészült kéziratainak sokszorosítását, és ezek felhasználásával intenzívebbé szervezni a gyűjtőmunkát. A munkaközösségek számát csökkentve, a reális lehetőségekhez viszonyítva le kell szűkíteni a munkát témában és személyekben egyaránt. Szervezettebbé kell tenni a palóc történeti és régészeti kutatást levéltáros szakemberek bevonásával, a régészek vonalán pedig el kell érni, hogy meginduljon legalább egy, a palóc területen fekvő középkori falu teljes feltárása.

Tekintetbe véve a fentebb felsorolt akadályokat, nehézségeket, kézenfekvő, hogy a palóckutatásban a legnagyobb palóc népességű megye, Nógrád hatékonyabb közreműködése a jövőben nemcsak kívánatos, hanem szükségszerű is. A nagy sikerű megyei történeti monográfia munkálatainak befejezésével felszabaduló történész, régész és néprajzos kutatói kapacitás ebben az irányban is hasznosítható lenne, de most már nemcsak a szűkebb pátria, Nógrád, hanem egész Észak-magyarország palóc népessége múltjának és jelenének megismerése érdekében.

Palóc népköltészet I.

Minden régi keletű fogalom — így a palóc népcsoport elnevezése — lassanként telik meg tartalommal, sőt e folyamat voltaképpen nem fejeződik be sohasem, hiszen az alapszemlélet állandóan telítődik új és újabb tényezőkkel, meglepő mozzanatok bukkanak föl. A palóc elnevezés és a népcsoport eredetének kérdésköre időnként módosult, szűkült vagy bővült aszerint, ahogy a nézőpont szintje emelkedett avagy süllyedt. A mindenkori álláspont azonban egyetlen vonatkozásban megegyezett és pedig abban, hogy a palóc népcsoport értékes eleme a magyarságnak, s eme rendkívüli értékességét a legkülönbözőbb módon és mindenkor megmutatta, bizonyította. Emiatt folyton fokozta az iránta való érdeklődést.

A palóc fogalom tüzetes meghatározása — s ezt a kérdés eddigi alakulása igazolja — csaknem lehetetlen vállalkozás (hasonlóan tisztázatlan a székelység), mivel igen sűrű homály veszi körül származásuk, elnevezésük, elterjedésük, nyelvük ágas-bogas kérdéseit; legnyíltabb kérdés a nyelvi jelleg. Összegezve a vonatkozó eredményeket, megállapíthatjuk a következőket: a palóc elnevezés szláv eredetű, a népcsoport keleti fajtájú, és mai lakott területére Könyves Kálmán király korában és közvetlen azután telepedett le, anyanyelvét azonban hamarosan elveszítette, teljesen megmagyarosodott. A palóc elnevezés tehát semmilyen támpontot nem nyújt egykori, eredendő fajiságuk meghatározására. Az embertani vizsgálatok, etnológiai egyeztetések is mindössze 20—25%-os mongoloid vonásokat állapíthatnak meg; ez az arány nem elegendő a rassz-jelleg általánosítására. Elsődleges ismertetőjegyük tájnyelvüknek nyelvjárási egysége, valamint népművészetük tárgyas szépsége, népköltészetük sokrétű változatossága, mindkettőnek tarkázó színessége és nemes egyszerűsége. Ennek a népművészetnek és népköltészetnek belső rokonsága, párhuzama nyilvánvaló és mindkettőnek fejlődésmenete azonos arányokban jelentkezett az utóbbi százötven évtizedben; egyiknek virágkora követte a másikat, szakaszos hanyatlásuk, átmeneti kifáradásuk csaknem egyező mértékű-idejű volt.

A palóc népköltészet kifejező eszköze, a magánhangzókat egyedi módon ejtegető tájnyelv, nyomon kísérheti emennek tárgyasulását, egyszerűsödését, s emez átalakulásnak megfelelő ütemben közeledik az általános, egységesülő köznyelvhez, vagyis, ahogy a népművészet mindegyre kevesebb díszítő elemet alkalmaz, ennek megfelelő arányban szűnnek meg a palócos nyelvjárási sajátosságok, továbbá a népköltészet hivatkozó cifrázatai, tetszelgős todalékai szórványosodnak mind a lírai, mind pedig az epikai műfajokban. Elemző egybevetések tükrözik ezt a folyamatot: például e század elején följegyzett népmese vagy népdal szövegének legújabb változata — tehát mostani följegyzése — éppen a díszítő elemeket hagyja el; s jelképesen azt lehet mondani, hogy a bővítettől áttértek az egyszerű mondatra, miközben a sajátosan meghatározó stíluslemek megmaradtak, nagyjából hasonlóan változtak népzenei mondatok is. Mindezek alapján, előjáróban, megállapíthatjuk: a palócság, a palóc jelleg összetett, történelmi fogalom, s mint ilyen térben, időben állandóan változott, módosult s mindenkor értékeket teremtett, sőt pusztá létezése önmagában egy érték-többséget, tisztes ráadás az egykorú, népi átlagérték szintjéhez képest, ami az egyes népcsoportot bármilyen vonatkozásban meghatározhatja, minősítheti, természetesen egyes, más magyar népcsoportok hasonló önérzettel, indokolt öntudattal vallhatják elsőbbségüket, mindjárt és elsősorban a székelység: a maga módján igaza van, és ez az önérzeten, öntudaton alapozott különbség szint azt jelenti, hogy bármelyik szükségképpen valóban kiváló lehet bármiben; a főbbi népcsoport érték-többsége eredményezheti az egész nemzet egyetemes értékállományát, amihez egy becsülhető, tekintélyes részt a palócság adott, teremtett eleve meglévő vagy később fejlesztett adottságai, képességei révén. A kölcsönös hatások ebben az értelmezésben elhanyagolható

tényezők, mivel azok többnyire kiegyenlítődnek. Az adom-kapom aránya egyébként is nehezen mutatható ki, különösen a népművészet vagy a népköltészet terén, hiszen az átadás-átvétel ténye meg időpontja ugyan többnyire ismeretlen vagy vitatott, de fáradságos és hosszas kutatással, összehasonlítással nyomon követhető, az értékcsere kora hozzávetőlegesen szintén kifürkészhető.

A népköltészet-népművészeti alkotó egységek elmondhatják magukról, hogy egyikük sem alacsonyabb rendű a másikhoz képest: a megmaradt emlékek vagy a följegyzett szövegek változó számaránya mindössze sejteti, de nem határozza meg a különbségeket, az eltűnt vagy megsemmisült előzmény — ama bizonyos népi hagyomány — fejlődésmenete visszafelé ható érvénnyel nem állítható föl: ezért lehet akár csak egyetlen egy tárgy, népmese, népdal, népballada önmagában is remek, a közösség „egyedi” alkotása. Az ilyen megőrzött „egyedi” alkotás egy huzamosabb fejlődés eredménye, tehát egyedül is föltételezi elődeit, az eltűnt, ősi mintadarabokat. Kimondhatjuk a tételt: a szellemi és tárgyi néprajz, vagyis a népköltészet és a népművészet, egységes és arányos közösségi, népcsoportni megnyilatkozás, szellemi értékteremtés; külső-belső jegei, ismertető vonásai időben-térben megegyeznek, tartalmiságuk, műfaji jellegzetességük szerkezeti-alkotói rokonvonásokat mutatnak; fény vagy árnyoldaluk többé-kevésbé egyenletes, emelkedésük és hanyatlásuk egyező körülmények között szokott bekövetkezni. Az egyik mindenképpen utal a másikra. A megmaradt tárgyi emlékek vagy a megőrzött szövegek színvonalát tehát nem létszámuk, hanem általános minőségük, egyedi értékük méri s értékeli: a palóc népköltészet ebben a vonatkozásban viszonylagosan kedvező helyzetet, kielégítő állapotot tükröz. Igen sok népművészeti tárgya, emléke megmenekült a pusztulástól, továbbá magas számokkal lehet megjelölni följegyzett népköltészeti, népzenei termékeit; a szóhagyományozás illan — éppen belső, vonzó értékük alapján — a legjobbak óvó, féltő keze mentette meg a teljes feledéstől.

A palóc népköltészet rejtett igazsága, kivillanó értéke: a költészet lényegét, tartalmát, célját, formáját saját eszközeivel kifejezi; a fejlődés és hanyatlás fokozatait érzékelteti; lelki-szellemi állapotokat rögzít; egyéni-közösségi hangulatokat teremt vagy oszlat el; indulatokat gerjeszt, táplál, fokoz. Mindezek a tényezők az értékesség fogalmi körébe tartoznak, és határozójegyei egy magas színvonalú költészetnek. A palóc nép költészetének (ez pedig egyúttal kiemelkedő tárgyi néprajzának édesestvére). A palóc népköltészetnek, tehát a szóhagyományozó művészeknek, klasszikus jellemvonásai különíthetők el egyéb hasonlóktól: a közösség szellemi alkotásainak nagyszerű példái ez a táj — a palócföld — és ez a nép — a palócság — teremtette, alkotta, csiszolta, miközben egyre emelte színvonalát. Az alapvető tulajdonságok nem változnak, hanem cserélik, váltják egymást; ez a körülmény teremtette meg ennek a népköltészetnek tartalmi-műfaji sokrétűségét, palócos jellegét.

A palócok települése, eredeti szálláshelye — törzsterülete — a Mátra, Bükk, Cserhát, Karancs hegycsúcsvidéke. Ezen a térségen csoportosan, úgynevezett nagycsaládokban, egy ideig együttmaradtak, csak lassanként terjeszkedtek tovább. Egyébként a kisebb zárt települési egységekben a nagycsalád társadalmi alapegységként mindmáig megtalálható, erről a mai állapotról és főként az előzményekről 1956-ban megjelent társadalomrajz még beszámol Morvay Judit tollából. A palócok törzsszállása — az 1970-es közigazgatási beosztást véve alapul — Borsod, Gömör, Heves, Nógrád és Hont megyék területére esett, innen szórványosan tovább terjeszkedtek a szomszédos tájakra, s azt lehet mondani, hogy palóc elemek kisebb-nagyobb csoportokban felbukkannak Pozsony, Nyitra megye keleti részétől Hegyaljáig, északon Bars megye déli járásaiban, Pest és Szolnok megye északi részeiben Cegléd környékéig egyaránt, sőt a palóc nyelvi hatások még messzebbre is eljutottak: a palóc nép tehát igen széles és változatos területeken helyezkedett el. A térség domborzati viszonyai, felszíni tagoltsága — a folyók, hegyek, dombok, völgyek, lapályok — széttagolják, elkülönítik egymástól a telephelyeket: bizonyos központok mellett szét-szórtnak kisebb-nagyobb falvakban, sík legelők közelében mindössze néhány nagycsalád kényszerült hagyományos, patriarchatikus közösségben élni, lakni, foglalkozást űzni. Az ilyen megosztott településmód kedvezett az önálló népművészet, népköltészet kifejlődésének, megmaradásának; a hosszabb-rövidebb távolságok vonzása

viszont fölébresztette az érdeklődést irántuk, így a felbukkanó új elemek gyorsan terjedhettek; az újdonság után táplált vágy a kölcsönhatást élenkítette; az egységsülést siettetta a palócföldi település-rendszer.

A községek, helységek, szálláshelyek, nagycsaládok árnyalt művészete, önállósult költészete, különleges nyelvhasználata már kezdetben fölkeltette maga iránt az általános érdeklődést. A palóc sajtóságok kutatása, taglalása, értelmezése és értékelése a XVIII. század vége óta — egyéb hasonló kezdeményezéseket megelőzve — folyamatosan mindmáig elsőrendű tudományos feladat; a palóc kérdéskör szinte kimeríthetetlen. A palóc nyelvjárás alakulásának kutatása, anyaggyűjtése — jelentéktelen művek után — mindenkor meglepő eredményeket jelentett, elejétől fogva sarkallotta a többi magyar nyelvjárás „esmeretetés”-ét. A palóc mivolt meghatározása vetette fölszínre a hazai népfajok, tájnyelvek, majd a népművészet és a népköltészet tüzesebb megismerését. A palóc tájnyelv és népművészet annak idején annyira fölkeltette Vörösmarty Mihály érdeklődését, hogy odautazott, és a helyszínen győződött meg mindkettőnek kiemelkedő értékeiről. Később Gyulai Pál arra ösztönözte a palóc népköltészetet vázasa, hogy ő is elment é tájra folklór szöveget gyűjteni. A bőrárdású nyelvjárás, palócos jellegzetességeket most nem részletezve, a palóc népművészet, a tárgyi néprajz jelentőségét ismételten hangoztatva, figyelmünket ezután a palóc népköltészetre irányítjuk.

Az eddigiek során több ízben leírt palóc szót először — mai adataink szerint — a Debreceni Diáriumban vetették papírosra magyar szövegben, ez a tény pedig 1680—1685. közé esett. (A Magyar Tájiszótárban szereplő palóc mást jelent és más az eredete is, így nem tartozik ide.) A hegyes-völgyes, dímbes-dombos, erdős-ligetes területet — eme gúnyolt Görbeországot — játékos szóképzéssel nevezik Palóciának, Palocóniának, Matyóniának, ahogy a hangulat adja, használta az egyik játszi nevet Mikszáth Kálmán, a nagy palóc is, aki egy karcolatában azt írta, hogy „Palócia nem tündérország.” Egyébként a matyó, borkó név a palóc népnek kis hányadát illeti.

Hogy a palócföld valóban nem tündérország, arról társadalmi helyzetük, vagyoni viszonyuk bárkit meggyőzhet, aki e népcsoport történetét ismeri. A palócok egykori sorsa, történelmi helyzete, gyér műveltségük a múltban, mindenkor, az elmaradottság, kizártság állapotát mutatta, ebből a mostoha helyzetből amennyi általános nyomor, életgond, gyötrellem származott, ugyanannyi lendítő erőt, indítást jelentett a népköltészet kifejlődésére, kibontakoztatására vonatkozóan. Ha e nép lázadni forrongani nem tudott, mesékben, balladákban, dalokban keresett és talált feloldódást, enyhülést, vigaszt, feledést. (Otthonának, külső-belső eszközeinek, ruházatának, viseletének díszítése ugyanilyen kényszerből eredt, minden eszközzel elvonatkozni a sanyarú jelenlététől.) Az ősi foglalkozások, melyeknek lelki szükségéből a népköltészet kísérő jelenséggé vált, viszonylagosan hosszú ideig egyedül biztosították e nép létföltételeit tehát költészete sokáig virulhatott eme „megfelelő körülmények” között. Amint a társadalmi, gazdasági viszonyok módosultak, a palóc népköltészet — elsősorban a mesemondás — fokozatosan háttérbe szorult, ugyanis ez a természetes módja a nép ízlésváltásának. Legtovább a mondák, hiedelmek, szólások s főként a népdalok élnek. Félreeső, zárt településeken mindezeket ma is lehetne és kellene is gyűjteni, hiszen a legújabb népdalgyűjtések köteteket tölthetnek meg, tehát meglevő bőségről tanúskodnak.

A palóc valaha gúnynev volt, kellemetlen melléknévéje nem olyan régen nemult el. Gúnyra, neheztelésre e nép okot nem adott. Nyilván irodalmi eredetre vezethető vissza e felemáskodó, fitymáló közöny. Gvadányi József istenmezei palócától Lisznyai Kálmán és sok más epigon felszínes, sallangos palóckodásán keresztül egészen Göre Gáborig vonul végig egy fölényveskedés, hányaveti lekezelés a palóc paraszt átabota megaviseletének, furfangos észjárásának kicsúfolása érdekében. Lehetséges, hogy valaha a palócok maguk is rászolgáltak ilyesmire, néhány meséjünkben az öntudat, helyi önérték a palóc embert felülmúlhatatlannak állítja élenk, ez a vonás azonban nem az ő kizárólagos sajtóságuk, leleményük. Hogy ez mennyire nincsen így, azt az is mutatja, hogy dalaikban szinte elő sem fordul a palóc szó, ahogy a kunsági, jászsági és máshonnan való dalok ilyenfajta büszkélkedésekről minduntalan szólnak.

A palóc nem kérkedő, szerény, tűrő ember, szeret mókázni, szívesen ugratni, de senki önérzetét meg nem sérti. A szeszélyes megvetés magvát nyilvánvalóan Gaál György ifjúkori műve vetette el, amely „A tudós Palótz avagy Furkáts Tamásnak Mosonbélben lakó sógor-urához írt levelei” címen 1803—1804-ben, füzetes vállalkozásként jelent meg. A fővárosba, Pestre vetődött s ottan csetlő-botló, együgyű Tudós Palótz dédunokája, Göre Gábor módján levelekben bölcseleksedik, botránkozik, gúnyolódik, csúfondároskodik az újmódi városi élet hasztalan bohóságai miatt. Mondanok sem kell: Gaál „palótzá”-nak valamelyes, Göre Gábornak meg semmilyen köze nincsen az igazi „palóc”-hoz; kedély szülte mindkettőjük ártatlan alakját. Mindenesetre emlékezetük mélyen beivódott a köztudatba, s ott sokáig torzképet festett egy tiszta, emberi valóságról.

A múltnak tanúsága szerint a palóc ember mindenütt megállotta helyét, bárhová állította többnyire mostoha sorsa. Dolgozott jobbágyként látástól vakulásig; túrta a mezőn pásztorként az időjárás viszontagságait; leszállott a bányák mélyére; égette magát kohók tűzében; megtanulta a gépek kezelését; küzdött harctereken, büdösott saját hazájában; viaskodott a meddő, nehezen termő talajjal; fát vágott, szenet égett: mindezzel becsületet szerzett nevének. Erős, szívós, munkabíró nép a palóc, amelyiknek az élet minden területén a nehezebbik rész jutott, hogy saját szellemi műveltségének bizonyítékául az egyik legnemesebb magyar népköltészetet fejlessze ki sorsa jutalmául, egy kietlen szellemiség megtermékenyítéséül. A palócföld egyébként számtalan író, művész, tudóst adott a hazának, e nagyságok felsorolása hosszú névsort eredményezne, mindez jelzi, hogy a palócföld tehetségek szülőhelye. A népi sorban, névtelenül, megrekedt dalszerzők, nótafák, mesefák ismeretlen seregét ma már lehetetlen vállalkozás lenne összegyűjteni, az eltelt számos év véglegesen eltörölte legtöbbnek az emlékezetét.

Az igazi népköltészet történetesen a névtelen alkotók közös műve, s a dalok, mesék valóban akkor élnek virágkorukat, amikor minél több változatuk jegyezhető fel ugyanazon helyen és időben. A folytonos alakulás, alakítás megtartó eleme minden népköltészetnek, a változatok magas száma és emelkedő minősége jelzi a mű (dal, ballada, mese, monda) életerejét, ami egyúttal az illető népköltészetnek is állóképességét, edzettségét jelenti, továbbá közkeletűségét hosszabítja meg.

A palóc népköltészet utóéletét a vonatkozó kiadványok tükrözik. Kiadástörténetük mellé számos leíró, értékelő tanulmány sorakozik: az utóbbi néhány évtized folyamán a „palóc irodalom” tekintélyesre gyarapodott. A szellemi néprajz keretébe illő tanulmányok, szövegközlések többnyire szétszórtnak jelentek meg, a részletekérdesek elemzése sok-sok értekezést igényelt. A népi szövegek kötetkiadása ugyanakkor csekély a nagy bőséghez képest, ez különösen a népmesékre, mondákra vonatkozik; egészében más a helyzet a népzenei kiadványokban szereplő lírai népköltészetre vonatkozóan; minden tekintetben az alább következő példák majd többet mondanak. A népköltészeti antológiák, műfaji válogatások szerkesztői sohasem mellőzhetik a palóc szövegeket, sőt egyik-másik ilyen kiadványban magas százalékot foglal el ez a népköltészet, általában 15—25%-os — olykor magasabb — palóc részvételtől beszélhetünk. Mindenek előtt menjünk sorrendben, mivel a kiadványok időrendjét ezúttal sem hanyagolhatjuk el. Az érintett gyűjtemények szövegei mindenesetre elegendők a palóc népköltészet jellemzésére, különleges értékeinek megállapítására, területi elterjedésének jelzésére, a nyelvjárási sajátosságok adatgyűjtésére, továbbá a szövegközlések módszertani fejlődésének folyamatát végigvezetni. A műfaji jellegzetességeket, a palóc nyelv sajátosságait az egyes gyűjtemények ismertetése közben kell megjegyeztünk, mindazok egyszersmind az illető gyűjtéseredményeknek jellemző értékeiket tárgyalhatók.

Hazai népköltészetünk kezdeti kora nagyjából megegyezik a műköltészetével: följegyzett népi szövegek sórványosan már kódexirodalmunkban jelentkeztek, az újabb keletű kéziratos könyvek között pedig egy-egy önálló népies énekeskönyv található. Az anyagközlések mennyiségét és korszakolását mellőzve, komolyabb tudományos értékű közlemények első kora a váci magyar énekes gyűjtemény két darabjával kezdődik (1799. 1803), ezt a kiadványt egész sereg gyűjtemény követte, közöttük dallamokkal kísérték is akadnak: a valóban szakszerű szövegközlések kora a Magyar Népköltési

Gyűjtemény megindításával kezdődött. Erdélyi János Népdalok és mondák három kötetével (1846—1848). Természetesen ezúton is — még jó sokáig — föl-fölbukkant sok jószándékú műkedvelősködő színvonal és alkalmi gyűjtemény, hiszen az Erdélyi-fele népköltészeti kiadványok szövegközlési elve és módszere is következetlen, és csupán az előzményekhez jelent valamelyest fejlődést, de még mindig kezdetleges az egykorú, hasonló külföldi vállalkozásokhoz képest. Mindenesetre Erdélyi János anyagközlése, -kezelése tudományos igényű, és mindmáig történeti érdekű. Az ő közlésmódja már rögzíteni törekszik a tájnyelvi elemeket, olykor-olykor közli a följegyzések helyeit, de azoknak idejéről, körülményéről, továbbá az adatközlőkről — mese-mondókról, nótafakról — hallgat; ez utóbbi következményeket csak a múlt századvégi kiadványok kezdték rendszeresíteni. Az elméletileg kitűnően képzett Erdélyi János két másik népköltési kötetében, a Magyar népmesékben (1855) és a válogatott magyar népdalokban (1857) egyszerűen közli a megfelelő műfajokat s a névtelen gyűjtőkre is csupán a mesék előszavában hivatkozik. Gaál György: Magyar népmesegyűjteménye (1857) és Mailáth János: Magyar regék, mondák és népmesék (1864) egy-egy korábbi német kiadvány fordítása s mint ilyenek, irodalmi nyelven szólnak olvasóikhoz, jelentőségük csupán a mesék tartalmi jellege.

A népnyelvi elemek irodalmasítása meg a lelőhelyek mellőzése egyformásította a népköltészet szövegoránát e kezdetét, emiatt például a palócföldi jellemvonások — más hasonlókkal együttesen — beolvadnak egy-egy általánosításba, egyivású népköltészetbe. Az eddigiek közül Erdélyi János itt-ott palócföldi lelőhelyeket nevezett meg, ez a szórványosság azonban mindössze megközelíti a lényegét, s tájjellegét. Hogy a megnevezetteknél jóval több származhatott palócföldről, arra föltételesen abból a körülményből is lehet következtetni, hogy Erdélyi János, Gaál György és Mailáth János fogékonyságuk legszebb idején, fiatal éveikben, megfordultak palócföldön, tehát közvetlenül — élő valóságként — megismerhették és megszerezhették a palóc népet, költészetét és művészetét. Eme külső következtetést a későbbi kiadványok összehasonlító jegyzetei többnyire igazolják, ugyanis az újabb följegyzések között előfordulnak olyan változatok, melyek vagy Erdélyinél, vagy Gaálnál, vagy pedig Mailáthnál mint „alapszövegek” az első változatot jelentik. Ha az újabb szöveg palócföldi, akkor nyilvánvaló, hogy annak idején az első, lelőhely nélküli is az lehetett. Erdélyi, Gaál, Mailáth életrajzából tudjuk, hogy találkoztak a palóc néppel, az utóbbi kettőnek Bécsben szolgáló közkatonának mondhattak mesét, köztük bizonyára akadt egy-két palóc is, hiszen sokszázukat szolgáltatta behívó katonai parancsuk a császárvadásba. Nos, az ekként azonosított palóc népmese a kutatás számára a motívumok magját, első fölbukkanását csupán időzítik. Az érdeklődő, egykorú olvasó elfogadta ugyan népi eredetüket és tetszetős olvasmány nál többre nem értékelték; minden helyi érdek, színezet nélkül. Gaál Györgyöt egyébként Toldy Ferenc a magyar mesevilág első fölfedezőjének nevezte el — teljes joggal.

Az első olyan népköltési kiadvány, amelyik helyi érdekeket, tehát palóc színezetet szándékozott szolgálni a maga korában. Merényi László neve alatt jelent meg 1862-ben, **Sajóvölgyi eredeti népmesék** címen, két kötetben. Összesen tizennyolc mesét közölt. Merényi elsőként a hivalkodó „eredeti” jelzőt valamennyi gyűjteményének a címében szerepelteti; a stílusvizsgálat viszont hamarosan kiderítette, hogy éppen eredetiségükkel szemben emelhetők igen súlyos ellenérvek. Arany János enémű észleletei után Merényi följegyzéseinek körülményei, a folklór-követelmények elnémultak, a helyi színezetet sem lehetett rajta számon kérni; minden valószerűség mellett szól mégis, hogy meséit valahol a nép aikáról jegyezhetze le. Az így kapott szöveget ő azonban írói nyersanyagnak tekintette, a tájnyelvi elemeket irodalmiakkal helyettesítette, mindenhová szövegbevetéket töltött bele, ahol ízlése kívánta. Mindenesetre olvasmányos, előkelősködő szöveget teremtett, stílus hírkinek — a legtöbb frókortársának — becsületére válhatott volna; ez a készsége azonban fonákuul érvényesült „eredeti” meséiben. Ebben a vonatkozásban Arany János sokmindent elismert. Merényi stílus-teremtő készségét elfogadta egy másik mese-gyűjteményének hírlalata közben, de a népi szövegek és műfajok megmásítása címén élesen megírta, hiszen — bizvást mondhatjuk — éppen a hirdetett saióvölgyi (tehát palóc) jelleg tűnt el simogató keze nyomán, valamint az eredetiség hímporát rázta le róluk az első érintésre.

Merényi László semmiféle támpontot, útbaigazítást nem közöl meséire vonatkozóan, egyszerűen lenyomtatta őket tetszőleges sorrendben. Itt-ott egy-egy lapalji jegyzetben utal ugyan helyi vonatkozásokra, de azok oly merő általánosságok, hogy bárhonnán eredő szöveget ugyanúgy megvilágíthatnak velük. Tájszavakat néhol meghagyott, egyet mindenesetre nézzük meg közelebről: az ördög szörös nyelvéről azt írja zamatos palóccosság reményében, hogy az „nem hallgatott, hanem egyre, handrikált, öltögette magát...” (A mészároslegény I. k. 208. l.). Nos, ezt a handrikál igét tájjszótáraink ismerik, de nem tartják palócföldi népnyelvi elemnek, hanem Békés. Mezőtúr, Nagykovács vidékéről származónak közlik. A nép — különösen a múlt század derekán — nem mondotta el az egyszerű gyűjtogatást ekként: „a mészároslegény a vörös kakast felültette a boszorkánytanyára s az porrá égett” (u. o. 209. l.). Az ólombarát című igen nehézkesen gördülő mesében afféle „frói” közhelyes kifejezéseket olvashatunk, mindegyik ismeretlen az egyidejű népnyelvben: „mert közbe legyen mondva” (I. k. 8.); „ezért ez szóm s mondásom hozzád” (I. k. 18.); „halló, kengyelfutó, jobb, ha nem is kéréd” (I. k. 21.); — elmosódott az értelem az effélékben s gyakori ismétlődésüket észlelhetjük egymáshoz közeledő előfordulásaikból: „nagy-iható” (I. 22.); „nagy-ehető” (I. 23.); „nagy-fázó” (I. 24.); „messze-látó” (I. 25.); „messze-hajító” (I. 25.); — továbbá így fontoskodik: „pokolban Plutónál” (I. 28.); „olyan telhetetlen volt, mint a papzsák” (I. 36.); — a helyi színezetet aztán ilyen furcsán teremti meg: „seregély-szórú paripa” (I. 38.). A paripa jelentését aztán megmagyarázza egy lapalji jegyzetben: „A sajóvölgyi paripának nevezi a herélt lovat.” Merényi nyilván nem tudta, vagy tudóskodni akart, hogy országszerte így nevezik a mesterségesen semlegesített nemű lovakat, mind a köz-, mind pedig a népnyelvben. Nem kell folytatni az effajta stílusbárgyúságok, nyelvi-értelmi ficamok fölsorolását, mert csak súlyosabbakat írhatnék ide. Merényi maga öntötte gyertya pislogó fényében látott, nem gyűjtött meg mindig csak egyet. Az előbbi bántó jelenségek Merényi „frói” leleményei, az átlagolvasót egyáltalán nem zavarják, mivel nagyobbreszt eleven, pergő az előadásmódja, ritmkusan hullámzanak mondatai, párbeszédei egybekapcsolódnak és gyorsan peregnek. Kár, hogy nem törekedett a népnyelv hűségese megőrzésére, így tökéletesebbet adhatott volna, így azonban a felemás értékű olvasmányosság szintjén megrekedt; a népi jellegzetességet nem tarthatta meg azáltal, hogy királykisasszonyát sóvár piros alma magjába bújtatja el, avagy Pest felé küldi hőseit és a szolgabíróval korholtatja őket, esetleg a Sajó partján vagy máshol, az egyik „rossz fát rakott a tűzre, a tilosban járt” (I. 66.) és ugyancsak „fafaragó fejszével hajigálták egymást” (I. 84.) stb., stb. A népmese, ahogy a mesélő elmondja, kész remekmű, azt nem lehet tovább hígítani vagy széjjelhúzni vagy meghosszabítani: mindenkor világosan kiderül arról, hogy aki ilvemivel kísérletezik, az műkedvelő: Merényi Lászlót a mesemondás-közvetítés műkedvelőjeként tarthatjuk nyilván. Egész tevékenysége — stilisztikai egyveleg. Büntetlenül nem lehet beleavatkozni a nép szellemi tevékenységébe, alkotó, teremtő munkásságát másíthatni.

A soron következő kiadványok egy-egy fokozattal megközelítették a népi szövegek közlések általánosított követelményeit, természetesen amennyit előrehaladtak a helyszíni adottságok elérésének útján, ugyanannyit megtartottak az előző kísérletek tévedéseivel. Közös érdemük az elfogadható szövegmentés. Mindegyik kiadványt ezután palócföldi, helyszíni gyűjtés előzött meg, a nyelvjárási sajátosságokat úgy-ahogy megóvták a torzulásoktól; akárcsak Erdélyi János, ők is hangoztatták a szöveg és dallam kiegyenlítő egységét, valamint a hangtani írásmód hiányát, az eredeti hangértékek hűségesebb rögzítését, tehát a népi szövegek minél tökéletesebb megőrzését. Az első palócföldi gyűjtések ezek szerint az akkori folklór-tudomány alakuló szabályait, rendszeresítő törvényeit igyekeztek követni, hogy e század elején már mintaszerű gyűjtemények, pontos adatközlések jelenhettek meg, ezáltal már szakképzett gyűjtők szorgos munkásságának eredményeként.

(Folytatjuk)

A zoboraljai magyar etnikum

A nyitrai völgyi szlovák nyelvtengerben fekvő palóc falvak összességét a köztudat általában palóc szigetnek nevezi. Ez az elnevezés felületes és téves, mert a palóc nyelvterület nem sziget, hanem félszigetet alkot, melynek közvetlen kapcsolata van a Léva vidék magyar falvaival, dél felé Fajkúrt mellett érinti a magyar nyelvhatárt, északon Vicsápapátnál torkollik a szlovák nyelvtengerbe, míg kelet felé Lédec alkotja határát. Etnográfiai szempontból tehát jelentőséggel bír annak megállapítása, hogy nem lemorzsolódásra ítélt nyelvszigetről, hanem a magyar nyelvterülettel összefüggő félszigetről van szó.

A lakosság számárányát illetően a palóc nyelvterület túlnyomóan magyar többséget számlál. A falvak eredetével kapcsolatban a különféle kútforrások (Vályi (1799). Fényes (1837), Cornig (1955) stb.) eltérő magyarázatokkal szolgálnak, feltevésekkel, melyek magukon viselik a meggyőző erő hiányát. A legtöbb kútforrás megegyezik abban, hogy a betelepített lengyel és sziléziai lakosok nagy száma és erős asszimiláló hatása következtében elszlávosodás következett be. Ezzel szemben azonban utalnak arra is, hogy vannak szláv települések is, melyek elmagyarosodnak. Az újabb keletű forrásmunkák óvatosan kezelik a kérdést, leszögezve, hogy nehéz ítéletet mondani. Petrov tanulmánya (1927) a falvak múltját kutatva leszögezi, hogy: „ha e falvakban az elmúlt évszázadokban szlávosítás volt, úgy a szláv asszimiláló erőnek tudható be, ami eredményként könyvelhető el.” Más forrásmunkák pedig egyszerűen megelégszenek annak megállapításával, hogy „meghajolunk Petrov véleménye előtt.” A. Granatier, a Szlovák Liga főtitkárának tanulmánya (1930) megállapítása szerint: „éppen azokban a falvakban állunk magyarizálás előtt, melyek még ma is megőrizték eredeti szlovák nyelvüket. Ezek a legtermékenyebb vidéken, a Zobor alján vannak. Ezzel szemben azok a falvak, melyek neve magyar hangzású, tizennyolcadik századbeli szlovák települések.” Ezután felveti a kérdést, vajon miképpen lehet ezt megmagyarázni, de a kérdésre nem ad feleletet.

Komoly etnográfusok alapos kutatások nyomán készült, felkészültséggel írt munkái a falvak eredetével kapcsolatban nem merték kimondani a döntő szót, a végleges megállapítást. Vannak nézetek, melyek szerint erdélyi, székely településről van szó. Ezt a feltevést alátámasztja Zsére és környékének nyelve, erdélyi tájszólások hasonlósága, hasonló nevű helységnevek, dűlők nevei, bibliai keresztnemek, vén palócok visszaemlékezései az őszülöktől hallott elbeszélésekre, legendák, hagyományok, mind-az azonban távolról sem bír meggyőző erővel.

A ködbevesző múlt mindmáig megőrizte a valóság titkát.

Megmaradunk tehát annál a megállapításnál, hogy a Zobor lankáin, a kanyargó Nyitra mentén a szlovák nyelvtengerben nagykiterjedésű magyar etnikum van, melynek népe a palóc nyelvjárást beszéli, melyek nagyrészt napjainkig megőrizték palóc nyelvük tisztaságát, régi népszokásaikat, népviseletüket, a babonás szokásokat, az egvházi ünnepek szertartásos népszokásait, az évszázados tradíciókat, tiszteli a múlt hagyományait, melyeket ősei hagytak rá örökségképpen. Oserejének forrásából táplálja nyelvét, mely dacol a lemorzsolódás és idegen hatások viharfelhőivel. Elkerülhetetlen természetesen a beszédében megmutatkozó szlovák hatás és főleg az újkeletű szlovák szavak meghonosulása beszédében. Ez a jelenség főleg a fiatalok nyelvében, a városok közelében és a nyelvhatár falvaiban szembetűnő. Az idősebb nemzedék, főleg, akik nem igen jutnak túl a falu határán, nem keverik a nyelveket és ma is azt a régi kifejezésmódot használják, mely jellegzetessége a palóc nyelvjárásnak.

A palóc nyelvjárás fészke Béd, Csitár, Gerencsér, Ghymes, Kolon, Lajosfalv, Menyhe, Nagycétény, Kiscétény, Pográny, Zsére, Lédec, Egerszeg, Vicsápapáti, Geszte, Alsóbodok, Bábindal, Nagyhind, Csehi, Kalász, Berencs, Nagyszalonta, de a távolabbi Nemespann, Tild, a nyelvhatáron fekvő Aha, Csiffár falvakban is erősen kiérezhető a palóc hatás. Egy-egy faluban az évszázadok során külön kis nyelvzigetek alakultak ki, melyek érdekesen színezik a palócok nyelvét. Az etnikum déli határán fekvő Nagycétény palóc nyelve pl. éppen a zoboraljai palóc falvakkal való érintkezés révén őrizte meg nyelvének sajátosságait. Nyelve közel áll a mátyusföldi nyelvjáráshoz, de sokkal több benne a zoboraljai palóc vonás.

A zoboraljai palóc nyelvjárás lényegesen különbözik más tájegységek nyelvétől. Olyan hangtani, alaktani és mondattani sajátosságokkal bír, melyeket a köznyelv nem ismer. A nyílt és zárt hangok változásai, a szóképzés és ragozás jellegzetességei, a mondatok szerkezete merőben ellenkezik a köznyelv szabályaival. A szavakban előforduló magas és mély mgh.-k keveredése, az illeszkedési szabállyal ellenkező szóképzések, a hangzók palatizálása, mássalhangzóváltozások és a depalatizáció, a hangzoeltűnések, a hangátvetés, sajátos szóképzései a népetimológiának a nyelvjárás jellegzetes tulajdonságait képezik, melyekhez hozzájárulnak a köznyelvben ismeretlen tájszavak és sajátos mondatképzések. A nyelvjárás az e-ző, í-ző tájnyelvek közé tartozik. A szavak kiejtése mind a nyílt, mind a zárt hangoknál elütő, és éppen ez adja meg a palóc kiejtés zamatát. A beszéd érdekesen dallamos, néhol elhúzott. A gyökeres palóc hatás legerősebb a Zobor alján fekvő falvakban. Itt éppen a kiegyenlítő hatás hiánya folytán, az elszigetelődés természetes következményeként maradtak meg a nyelvjárási típusok, melyek tisztán őrizték meg sajátosságait.

A csavaros ésjárású palóc beszédmodorában és mondatfűzésében is hű maradt természetéhez. Bármilyen egyszerű dologról van szó, kedveli a körülírást. Hosszú mondatokba süllyesztí a lényegét. Ez a beszédmodor talán arra vezethető vissza, hogy csak lélektanilag magyarázható óvatossággal párosult elővigyázatosság, bizalmatlansággal kapcsolatos agyfúrtság fejlődött ki ésjárásában az elszigeteltség évszázadai során. Jellemző a zoboraljai palóc bizalmatlansága az idegennel szemben.

Templomjáró, vallásos, de hisz a régen meggyökerezett babonákban. Szorgalmas, megfontolt, önértés és makacs. Általában konzervatív gondolkodás jellemzi, de a hasznosnak vélt újításokat előszeretettel fogadja. A palóc falvak, mint a kisebbségi magyarság kultúrtörökvéseinek végvárzerű bástyái jelentős szerephez jutottak a nemzeti öntudat, a nyelv és a nyomtatott betű, a falukultúra, évszázados népszokások, népdalok, hagyományok, népviselet ápolása terén.

Történelmi tény, hogy az ősi települések népeit pusztító háborúskodások, a tatárjárás, a törökvilág, a különféle ragályok, mint a kolera és pestis okozta emberanyag-pusztítás alaposan megritkította a falvak népének sorait, és olyan nagyarányú telepítésekre volt szükség e termékeny vidéken, mely a maga nemében szinte egyedülálló volt. Települések tűntek el nyomtalanul, új települések keletkeztek, és az évszázadok kódbevezető homályában tanácstalanul topognak a történészek, etnográfusok, kutatók.

Palóc népszokások a Zoboralján

A zoboraljai palóc félsziget, a Vicsápapáti—Lédec—Nagycétény—Berencs határolta nagy kiterjedésű tájegység jellegzetes falvaiban a népviselet, hagyományok, népszokások ápolása napjainkban se megy ritkaságszámba, és a palóc népdalkincs gyöngyszemei felcsendülnek a dalos ajkakon a pogánykor hiedelmeinek bűvkörében keletkezett ősi népszokások alkalmával.

A Nyitra-vidéki magyar etnikum palóc falvaiban a falusi élethez szorosan hozzátartoztak az elmaradhatatlan népszokások, de a századforduló idejétől fokozatosan csökkent az ősi népszokások száma. A régi falu élete elképzelhetetlen volt a fonó, kukoricafosztás, tollfosztás, aratóünnep, májusfaállítás, szerelemfaégetés, szegényfa ültetés, betlehemjárás, halotti tor, lakásköledálás és sok más szertartásos népszokás nélkül, melyek közül sok csupán emlék maradt, illetve szerényebb keretek közé szorult.

A fonóban napnyugtával indult meg az élet. Vig énekszó és harmonika hangjai mellett folyt a munka és a szórakozás. A fonó volt az a hely ahol esténként hosszabb időt tölthettek a fiatalok, és a munka mellett egyengette a fiatal szívek egymásra találásának útját. Itt szövődtek az ábrándos álmok, melyek szerelemmé értek és tűzhelyalapítással végződtek, hasonlóan a kukoricafosztáshoz, tollfosztáshoz, ahol a munka melletti tréfás enyelgés, vig hancúrozás szintén a házasságkötés előjele volt.

Az újonnan épült ház avatási ünnepségén a rokonok és jóbarátok gyűlnek össze. Rignusokban és tréfás köszöntőkben nincs hiány. Sok helyütt még ma is szokás macskát eresztetni a szobába és rácsukni az ajtót. A nyitott ablakon át csalogatják ki a szobából. A néphit szerint, ha a macska nem az ablakon keresztül jutna ki a szabadba, a ház asszonya egy éven belül meghalna. A vendégeskedés imádsággal és fohászkodással kezdődik, hogy tűzvész, árvíz ne érje a házat. A háziasszony szenteltvízzel hinti meg minden helyiség sarkait, nehogy a gonosz szellem rejtekhelyet találjon a házban.

A temetési szertartást megelőzően a felravatalozott halotthoz siratóasszonyok jöttek, akik éjjel-nappal rózsafüzért morzsolva fennhangon imádkoztak, siránkoztak. Szerepük a koporsó leszögezésével ért véget. A temetésen részt vett a falu aprajánagyja. Ez a részvétel nem olcsó szórakozást jelentett, hanem lelki kényszer kielégítése volt, melyet az erkölcsi kötelesség diktált. A hosszadalmas temetési szertartáson az elhunytat hosszú strófákban búcsúztatták a szülőktől, testvérektől, rokonoktól, barátoktól, szomszédoktól, lovaitól, kedvelt tárgyaitól. A temetést követő halotti torósi szokása az utóbbi évtizedekben már nem tivornyát jelentett, hanem a gyászoló család közeli rokonainak egyszerű megvendéglését. A késő esti órákba nyúló, borongós hangulatú halotti tor, evés és mértékletes ivás közben az örökre eltávozottira történő visszaemlékezések, gyermekkori emlékeinek, élete epizódjainak felidézése, jó tulajdonságainak felsorolása jegyében megy végbe.

A májusfaállítás legendás múlttal bír. Április utolsó éjszakáján a legények csoportokba verődve vágtak neki az erdőnek, és döntögették ki a szálfákat, meglisztogattva szekerekre rakták, és május elsejének hajnalán már ott díszlett a melyre ássott gödrében a szalagokkal feldíszített májusfa a legény szíve választottjának ablaka alatt. A múlt században a májusfaültetés még szertartásos énekszóval, hajnali vendégeskedéssel, fánksütéssel, borozással zajlott le. A századforduló után azonban már csak nagy titokban ültették a májfat a szerelmes szívű legények a kedvesük udvarába. A fokozott erdővédelem, tilalom, szigorú büntetések elejét vették a tömeges fairtásnak. Az áristom veszélyére a legényvirtus alábbhagyott, és az évek múlásával egyre ritkább lett a díszes májfa a lányos házak udvarán.

A májusfa a napéjgyenlőség dátumáig hirdette a szerelem élni akarását. A Szentivánéj misztikus sötétjében megelevenedett a határ. A leányok kezükben a májusfa gondosan összegyűjtött elszáradt gallyaival surrantak ki a mezőre, ahol a legények rakták a tüzeket, szalmakötegeket hányva a parázsra. A leányok a lángokba vetették a szerelemfa elszáradt gallyait, majd vígan dalolva szaladtak a tűznek és átugrálták. Ha a legény a parászat széttaposta, sebet ütött a szerelmes szívű leány lelkén, mert ez azt jelentette, hogy más választ élettársul. Ha azonban nem nyúlt a parázshoz, a leány újabb gallyakat szórt a tűzre, hogy ismét fellángoljon a Szentiván tüze, mert rövidesen várható a kézfogó. Számatalan kisebb-nagyobb máglya lobogott az éjszakai határban. Hajnaltájt szakadt vége a pogány szertartásnak, és az egymásratalálást fiatalok a szentivánéji tűz melegével a szívükben egymást átölelve, vígan dalolva vonultak a faluba.

A szentivánéji máglyarakásoknak a tűzrendészeti előírások szigorúbb alkalmazása vetett véget. Egyes falvakban a tilalom ellenére összegyűlő fiatalokat szétkergették, megbotozták. A feljegyzések szerint egyre szigorúbban büntették a máglyagyújtást. Csupán Zsérén hódolnak még ma is ennek a régi népszokásnak, és a zsérei hegyoldalon fellobognak a szentivánéji tüzek.

Egy régi verstöredék arra vall, hogy Kolonban a falu öregasszonyai is részt vettek a szerelmes szívű fiatalok szentivánéji ünnepén, de örök rejtély marad, hogy mi volt a szerepük.

Tüzeit megrakájjuk, négyszögre rakájjuk,
Egyik szögin ülnek szép öreg asszonyok,
A másikon ülnek szép hajadon lányok,
A negyedik szögin szép ifjú legények.

Egy másik verstöredék szerint távozás előtt gondosan eloltották a tüzeket, s így a tűzrendészeti tilalmak, melyek kiirtották ezt az ősi népszokást, nyilván indokolatlanok voltak, és kézenfekvőbb az a feltevés, hogy a falvak papjainak beavatkozása eredményezte a szigorú beavatkozást, mert nem nézték jó szemmel a pogány eredetű népszokást.

Csak addig velágoj,
Míg én veled leszek,
Ha én töled elmék,
Már te is aludjál.

A zoboraljai szerelemafégetés volt a legősibb pogány eredetű népszokás, mely népdalgyűjtő körútján Kodály Zoltán figyelmét is megragadta, amikor fonográfjával járva a zoboraljai falvakat, mentette meg a feledéstől a palóc népdalköltészet értékeit és a szentivánéji szerelemafégetés néhány rigmusát.

A búcsú, aratóünnepség, szüreti mulatság vonzóereje nem csökkent. Az aratóünnepségek e vidéken különösen nagy jelentőséggel bírtak, hiszen a Zobor vidéke egyike a megye legtermékenyebb területeinek. A cséplés befejezésével vette kezdetét az aratóünnepség, az ünneplőbe öltözött asszonyok, leányok, legények, aratók festői felvonulásával. Felköszöntötték a gazdát — sok helyütt verses rigmusokban —, majd művészi kivitelű, virágokkal és szalagokkal dúsan díszített búzakoszorút nyújtottak át a vendéglátó gazdának, akinek karjára színes szalagot kötött a legfiatalabb marokszedő leány. Ezt követték a jókívánságok, felköszöntők versben és prózában. Víg lakoma és ártatlan tréfák hosszú sora következett, mindez persze az elmaradhatatlan muzsikaszó és tánc mellett. Sertés és számtalan szárnyas halála, nagy mennyiségű mákos, diós kalács, túrós lepény tarkították az étrendet. Csapra ütött boroshordók, mézespálinka, szilvórium emelték a hangulatot. Nem ment ritkaságszámba az ökörsületes sem. A vigalmat sok helyütt tarkította a zsákbaftás, lepényevés, póznára mászás és egyéb bohóságok, melyeknek a serdülő ifjúság hódolt. A vigadó aratók és a vendégek a hajnali órákig ropták a táncot.

A zoboraljai palócföld gazdasági jelentőségére mutat, hogy évek óta napjainkban is a tájegység peremén. Nyitran rendezik meg az Országos Aratóünnepélyt, melyen az ország minden részéből százezernél több látogató vesz részt. Az 1969-es kétnapos aratóünnepség keretében országos mezőgazdasági és élelmiszeripari kiállítás, sportesemények: falusi sportegyesületek röplabda, asztalitenisz, kézilabdatorna, sakkvillámszereny, futball II. ligamérkőzés került lebonyolításra. Zene- és táncgyűttesek szerepeltek, az Ifjú Szívek, Lúcsnica és más népi együttesek három órás kulturális, szórakoztató műsort mutattak be. Jelképes kocsik felvonulása, tűzijáték, zene és tánc a város utcáin, népmulatság a Szigeten. Ez alkalommal ünnepi gyűlést rendeztek az állami gazdaságok, országos békegyűlést a Földművevesszövetség, ünnepi aktívát a földművevesszövetség tagjai. Az aratási vásárvároska kiállítási pavilonjai és sátrai. köztük a falusi földművevesszövezetek sátrai óriási forgalmat bonyolítottak le. Az utóbbiakban disznótoros falatok, a burcsák és az újbó örvendett nagy kelendőségnek. Színompás képet mutatott a falusi csoportok festői népviseletű felvonulása.

Az egykor megyeszerte híres palóc szüreti mulatságok vonzóereje és jelentősége változatlanul megmaradt. A zobori borok, a csermányi gyógybor, — melyet az első világháború előtt a budapesti gyógyszerárakban apró palackokban árusítottak — csakúgy, mint a pogrányi, cétényi, koloni borok és a palócföld többi falvának termése kiállításokon vitte el a pálmát.

A szüreti multság népszokásai nem sokban különböznek a más vidéken dívó szokásoktól, és a szüreti népszokások kis eltéréssel olyanok, mint az általában ismert falusi szüret.

A nyitraszegi eredetű parázsolás évszázados karácsonyi népszokása még néhány évtizeddel ezelőtt a legtöbb palóc faluban ismert volt. Verses köszöntő ez, melyet karácsony táján mondtak el, a rokonok, szomszédok látogatása alkalmával is. Ez a szokás még abból az időből származik, amikor a falu papja és a kántor járta végig a falut karácsonyi jókívánattal. Parázsra hintett tömjén illata szállt a levegőben, a ministráns egész úton szorgalmasan csilingelt. A portára érve hangzott el a parázsolás köszöntője:

Szerencsés ünnepeket kívánok kéteknek,
S hogy tiszta szívből ünnepeljünk,
Krisztus urunk születése napján,
Adjon Isten a gazdának bort, búzát,
Gazdasszonynak tyúkot, lúdat,
A legénynek egy szép mátkát,
A lányoknak azonszerint,
Országunkban rendet, békességet,
Holtunk után örök üdvösséget.

Ezt követte az ostyahordás. A falu kántora nagy mennyiségben sütötte a karácsonyi ostyát, melyet apró diákjaival hordatott szét a faluba. Az ajándék-ostyáért pénzt, gabonát vagy egyéb termékeket kapott ellenértékként, főleg babot, mákot, lencsét, aszalt gombát, szárított gyümölcsöt. A gyerekek is a parázsolás-köszöntővel állítottak be a gazdákhöz. Az idők folyamán aztán a parázsolás-köszöntő általánossá vált a többi faluban is.

A családapa és a legkisebb fia karácsonyeste parázsra hintett tömjénnel füstölte ki a házat és a gazdasági épületeket, hogy kiűzze a gonosz szellemet. Az ajtófélfára krétával jegyezte fel a tömjénes füstölés megtörténtét, hogy távol tartsa a gonosz szellemet a visszatéréstől. A karácsonyi vacsora előtt a család a parázsolás-köszöntővel üdvözli az ünnepet. Ezután következhet a karácsonyi vacsora, melynek fő kellékei a morvány, a karácsonyi fonott kalács, mézespálinka, ostya, méz, dió, alma, aszaltszilva-leves, hal és mákos guba.

A palóc kézfogás és lakodalom fényes külsőségek között megy végbe. A lakodalom kiadásaira nagy összegeket áldoznak. Ma sem ritkaság a napokig tartó lakodalmi vigadozás. Az ősrégi leánykérési és lakodalmi szokások pontosan a réges-régen megállapított szertartás szerint zajlanak le.

Ha a szülők ellenzik a házasságot, úgy a régi szokás szerint, — mely Nyitragerecséren keletkezett és elterjedt a többi faluban is — a leány körül legyeskedő legényt beinvítálgják a szobába és egy padra ültetik, melyen a házigazda is helyet foglal. Beszélgetés közben a leány apja egyre közelebb húzódik a legényhez, míg le nem szorítja a padról. Így adják tudtára, hogy udvarlását nem veszik szívesen, és más lány után kell néznie. Ha a legényt kásával kínálják meg, ez ugyanazt jelenti, és ezért ezt az ételt kitoló kásának hívják.

A Nógrád megyei falvak kortörténetének feldolgozásáról

A Palócföld korábbi számaiban több alkalommal foglalkoztunk azzal a kérdéssel, hogy a megyebeli falvak ill. városok történetének feldolgozása milyen nehézségekkel jár. Aki próbálkozott ilyen jellegű munka elkészítésével, az személyesen is tapasztalhatta, de nyilván minden érdeklődő előtt egyébként is világos, hogy az elmúlt korok felidézését, a lezajlott események és azok mozgató rugóinak rekonstruálását nagyban hátráltatja az a tény, hogy a meglévő forrásanyag sok vonatkozásban nem világít rá a történetekre. Olyan fehér foltok jelentkeznek, melyeket az eseményekben résztvevő, illetve azokat irányító személyek emlékezetében tárolt ismeretanyag segítségével lehetne csak eltüntetni.

A felszabadulás 25. évfordulójára készített munkák viszont, melyek nagy része egy-egy falu vagy város huszonöt éves fejlődését kívánta bemutatni, olyan tanulsággal szolgáltak, hogy ennek a korszaknak a vizsgálatánál nem válnak be azok a módszerek, melyeket a régebbi korok történeti feldolgozásánál alkalmazhatunk.

Mindezekből a jelekből arra következtethetünk, hogy a későbbi korok történeti kutatásának elősegítésére és eredményességének fokozása céljából mindent meg kell tennünk közelmúltunk és jelenünk tényanyagainak és összefüggéseinek rögzítésére, a szemtanú, a közreműködő, az érdekelt fél minden forrásanyagnál elevebb ismereteinek megörökítésére. Nyilvánvaló az is, hogy ez a tevékenység csak részben egyezik a történeti feldolgozással, és hogy a közelmúlt és a jelen rögzítése más, a történeti kutatásától eltérő módszereket kíván.

A közelmúltnak és a jelennek — vagyis annak a kornak, melyben élünk — a feldolgozását kortörténetírásnak nevezzük.

Ennek a tudományágnak a fontosságát tulajdonképpen csak ma látjuk igazán, bár a kortörténet iránti érdeklődés éppenséggel nem újkeletű, hiszen az embert elsődlegesen mindig is a jelen eseményei érdekelték, s csak az előzmények iránti kíváncsiság fordíthatta érdeklődését a közeli, majd a távolabbi múltba.

A kortörténeti vizsgálódások rendkívüli fontossága indította a Magyar Történelmi Társulatot arra, hogy 1969. évi vándorgyűlésének programjára a kortörténet legfőbb elvi és módszertani problémáinak megvitatását tűzze ki. A vándorgyűlés előadója és hozzászólói elmondták többek között, hogy szemben a jelenkor kutatásának tudományos voltát kétségbevonó egyes, elsősorban nyugati nézetekkel, a kortörténet művelésétől nem lehet eltekinteni. A jelen ugyanis része a múltnak, a társadalom általános mozgástörvényei a múltból a jelenen át vezetnek a jövőbe. Az azonban kétségtelen, hogy a probléma megfelelően elemző módon és tudományos módszerekkel végzett megoldása sajátos feladat elé állítja a kutatót. Az előadó és valamennyi hozzászóló sokat foglalkozott a kortörténet forrásproblematikájával, megállapítva, hogy a fő nehézséget nem annyira a forrásanyag hiányossága okozza — mint a régebbi korok történeti feldolgozásánál —, hanem inkább a döntő forrásanyag nehezen vagy egyáltalán nem hozzáférhető volta, továbbá egyes új forrástípusok (amilyen pl. a hangfelvétel, filmhíradó, stb.) felhasználási módszereinek, kritikai értékelésének kidolgozatlanlansága, és nem utolsósorban okoz nehézséget még az események gyorsuló ütemét követő ún. „információrobbanás”, az írásbeliség, illetve az ezt kiegészítő dokumentáció (hang-, képfelvételek, lyukszalagok és -kártyák) szinte mérhetetlen kiterjedélyesedése.

Foglalkozott a vándorgyűlés továbbá annak a meghatározásával, hogy hazai viszonylatban valójában mely időponttól beszélhetünk kortörténetről. Egyesek szerint mivel a jelenlegi kortörténet világviszonylatban 1945, a második világháború lezárulása után kezdődik (ekkor indult ugyanis a legújabb, napjainkban is folyamatban lévő, még le nem zárult történeti periódus), hazai vonatkozásban is az 1945 utáni időszak vehető a kortörténet tárgyának. Mások inkább az 1948/49-es periódushatár elfogadását javasolták, az alapelvekben azonban mindenki megegyezett: a kortörténet a legújabb kornak a mindenkori legújabb szakasza, az az időszak, melynek a feldolgozásával a történelemtudomány előkészíti a legújabbkori történet mindenkori folytatásának a feldolgozását.

A vándorgyűlésen elhangzott valamennyi elgondolás, javaslat és hozzászólás ismertetésére nem kívánunk kitérni. Egyébként is a kortörténet kérdése sokkal összetettebb annál, semhogy egy rövid eszmecsere keretében minden fontos részletre kiterjedő összefoglalót lehessen adni róla. Ezúttal inkább arra próbálunk feleletet kapni, hogy a kortörténeti kutatás milyen feladatok elé állítja azokat, akik a helytörténeti tevékenység szervezésével, irányításával és művelésével foglalkoznak, mégpedig elsősorban a megye helységeinek, városainak és falvainak vonatkozásában. Az nyilván kétségtelen valamennyiünk számára, hogy a helységek kortörténeti vizsgálata elmulaszthatatlan kötelességünk. Különösen, ha figyelembe vesszük a falvak életében napjainkban lezajló gazdasági-politikai-társadalmi, de nem utolsósorban közigazgatási változásokat, melyek a falu közelmúltjában és jelenében fellelhető jellegzetességeik rögzítését és a az utókor számára való megőrkítését követelik.

Sch. M.: Vázlatos helyzetfelmérésünk során, melyben beszélgetést folytatunk a kérdés egyes vonatkozásait legjobban ismerő szakemberekkel, mindenekelőtt arról kell szót ejtenünk, hogy a közigazgatás ésszerűsítése, az erők jobb őszpontosítása, az irányítás gazdaságosabbá tétele céljából az a törekvés, hogy a kis lélekszámú, önálló igazgatásra kevésbé alkalmas falvak közös tanácsot kapjanak, sőt nem egy esetben egyesítés révén egymással, vagy egy szomszédos várossal kapcsolják össze őket. **Dr. Kigyósi Istvántól**, a Nógrád megyei Tanács VB. jogtanácsosától arra vonatkozóan kérünk tájékoztatást, hogy eddig milyen átszervezések történtek és mi várható még a közeljövőben.

Dr. K. I.: Az első tanácsok megválasztásakor, 1950-ben a megyében 136 község volt található, és 123 önálló, valamint 6 közös tanács működött. Ez utóbbiakhoz 13 község tartozott. Az ezt követő években következett be néhány egyesítés (Zagyvapálfalva Salgótarjannal, Benczúrfalva Szécsénnyel, Maconka Nagybáttonnyal) továbbá újabb közös tanácsok kialakítása. Ennek következtében 1971. év elején a megye 133 községe 79 tanács irányítása alatt állott. Az elképzelések szerint a most folyó terv-időszak végére 130 község marad, összesen 55 tanáccsal.

Sch. M.: Ezek szerint tehát több száz év óta fenálló települések vesztek el önálló jogállásukat. Így felmerülhet az a kérdés, hogy vajon a kortörténeti vizsgáldások során érdemes-e a történetileg kialakult tagközségekkel foglalkozni.

Dr. K. I.: Úgy gondolom, hogy feltétlenül érdemes, hiszen a közös tanácsi irányítás alá vont községek csak igazgatási önállóságukat veszítik el, de létjogosultságuk nem szűnik meg. Igaz, hogy központi szerepkörük nem lesz, de az alapellátást nyújtó intézményekről (tanácsi kirendeltség, pártalapszervezet, általános iskola 1-4. osztály, orvosi rendelőszoba, klubok, üzletek, járda, stb.) ezeken a településeken is gondoskodni kell.

Sch. M.: Az mindenesetre bizonyos, hogy az előbb említett átszervezések sok problémát fognak még a jövőben is felvetni. A közigazgatási jellegű változásoknál azonban sokkal jelentősebbek a gazdasági természetű változások. **Dr. Szabó Bélának**, a Nógrád megyei Munkásmozgalmi Múzeum tud. főmunkatársának véleménye szerint melyek azok a legfőbb kérdéscsoportok, melyeknek a vizsgálata elsőrendű fontosságú a falvak életében végbemenő gazdasági jellegű mozgások rögzítése során?

Dr. Sz. B.: Mindenekelőtt azt kell vizsgálni, hogy hogyan vált és válik lehetővé a falu népességének csökkenése részben a mezőgazdaság gépesítése, részben a falusi ipartelepítés következtében. Fontos továbbá egy-egy terület gyáriparának a fejlődését is figyelemmel kísérni, elsősorban a létszám, a termelés, a termelékenység mu-

tatóinak, a technológiának a vonatkozásában. Nem közömbös továbbá a faluból városba áramlás szempontjából a szocialista ipar vezetési adminisztrációjának bemutatása sem, és látni kell a városokban nyíló társadalmi-politikai-kulturális elhelyezkedési lehetőségeket is. A falu lakosságának mozgását vizsgálva ki kell térni az életkoronkénti arányokra és a kétlaki népesség arányának alakulására is.

Sch. M.: Nyilvánvaló, hogy a falu életében bekövetkező változások egyik legjelentősebb mozzanata az előbb említett mozgás. Nem szabad azonban megfélemlenünk arról sem, hogy a falvak életét számottevő mértékben meghatározó mezőgazdasági tevékenység közelmúltban még élő és a jelenben már egyre kevésbé fellelhető jellegzetességeit is szem előtt kell tartanunk. A megye falvaiban is a legnagyobb százalékot kitevő parasztlakosság élet- és munkakörülményeinek a megőrzése fontos feladatunk. **Dr. Zólyomi József**, a balassagyarmati Palóc Múzeum igazgatója szerint elsősorban milyen munkát kell ezen a területen elvégezni?

Dr. Z. J.: Az új gazdasági és társadalmi viszonyok következtében gyors ütemben alakul a nógrádi falvak arculata. A néhány helyiséges, földes, kis ablakú házak helyén három- négyszobás, parkettázott, fürdőszobával ellátott házak épülnek. A gyors átalakulással háttérbe szorulnak azok a munka- és használati eszközök, amelyeket a parasztság több évszázados tapasztalat és igény alapján készített vagy készített magának. Az eddig nagyrabecsült és hasznosnak tartott bútorok, eszközök a padlásra, a személtébe kerülnek, a gazdag színekben pompázó népviselet is megszűnik lassan. Úgy gondolom tehát, hogy ezeknek a begyűjtése jelentheti fő feladatunkat.

Sch. M.: Milyen stádiumban van jelenleg az ilyen jellegű tárgyi emlékeknek a begyűjtése? Van-e remény arra, hogy a nógrádi népelet e legjellemzőbb tárgyi forrásanyagát át tudjuk menteni a jövő néprajzi és helytörténeti kutatása számára?

Dr. Z. J.: A falusi népelet értékeinek megmentése már a századforduló táján megindult megyénkben. A gondosan kiválasztott, már akkor is ritkaságnak számító tárgyak azonban a második világháború idején úgyszólván teljesen elpusztultak. A felszabadulás után megindult néprajzi kutatás sajnos csak a népi kultúra néhány részletére terjedt ki (népi díszítőművészet, népzene, stb.). Az utóbbi években aztán sikerült anyagunkat kiegészíteni a földművelés, az állattartás, az építkezés, a lakásbelső valamint a népviselet tárgyi emlékeivel. Ez a munka ma is folyik, és így minden remény megvan arra, hogy az utókor pontos képet rajzolhat majd a közelmúlt nógrádi falujáról.

Sch. M.: A nógrádi falvakban azonban — elsősorban a salgótarjáni iparmedence területén — a parasztlakosság mellett nagyszámú munkásság is él. Az ő életmódjuk természetesen több vonatkozásban eltér a mezőgazdasági népességétől. **Dr. Molnár Pál**, a megyei múzeumi szervezet és egyben a Nógrád megyei Munkásmozgalmi Múzeum igazgatója miben látja a legfontosabb teendőt a falusi munkásélet megrajzolásában, illetve mit szándékozik tenni ezen a területen a megyei múzeumi szervezet, azon belül is elsősorban a Nógrád megyei Munkásmozgalmi Múzeum?

Dr. M. P.: Mi is jól látjuk, hogy a munkáséletmód változásának a rögzítése fontos feladatunk. Új múzeumaink szervezési és berendezési munkálatai mellett ezért figyelmet kell szentelnünk ennek a munkának is. Az az elképzelésünk, hogy reprezentatív módszer alkalmazása a legcélszerűbb, vagyis néhány kiválasztott munkásalád néhány nemzedékének (a századfordulótól napjainkig terjedő) vizsgálatát végezzük el minden vonatkozásban. Hogy az így nyert kép minél inkább általánosítható legyen, különböző családtypusokat választunk ki (helybenlakó és kétlaki, bányász- és acélgyári stb. családokat), melyeknek minden életmegnyilvánulását igyekszünk megragadni és szinte teljes hossz- és keresztmetszetben felvázolni: munka- és életkörülményeiket, lakásvizonyaikat, családi kapcsolataikat, táplálkozásukat, szokásaikat, szórakozásaikat, stb.

Sch. M.: Így valóban remélhető, hogy a jövő számára érzékletesen, szinte kézzelfoghatóan tudjuk megőrkíteni a falusi és városi munkáslakosság viszonyait.

Kortörténeti vizsgálódásaink alapvető feltétele azonban az is, hogy a közelmúltban és napjainkban termelődő írásos forrásanyagok a megfelelő mértékben és színvonalon álljanak rendelkezésre.

Mivel közismert tény, hogy a falvak mai arculatának alakulásában nagy szerepe van a helyi párt- és tömegszervezeteknek (ez utóbbin belül különösen az ifjúsági és népmozgalomnak), **Nádházi Lajostól** az MSZMP megyei bizottsága Oktatási Igazgatóságának h. igazgatójától azt kérdezzük meg, hogy vajon e szervezetek írásos anyagai valóban alkalmasak-e a közelmúlt legfőbb mozzanatainak felidőzésére, és az Oktatási Igazgatóság mennyiben tud hozzájárulni a megyebeli községek kortörténetének műveléséhez, elsősorban természetesen a párt- és tömegszervezetek szerepének vizsgálata révén?

N. L.: A kérdés első részét illetően tulajdonképpen a megyei pártarchívum vezetője volna hivatott a válaszadásra. Saját tapasztalatom alapján azonban annyit tudok mondani, hogy az ifjúsági mozgalom elmúlt negyedszázada jól értékelhető a pártarchívumban található forrásanyagok felhasználásával.

Ami a kérdés második részét illeti, az Oktatási Igazgatóság fő funkciója mellett — kéaderképzés, továbbképzés — lehetőségeihez mérten természetesen igyekszik részt vállalni a kortörténeti kutatásból. E tevékenységünk során elsősorban a pártbizottságok döntéseihez szükséges előzményeket, állapotokat kívánjuk feltárni, értékelni. Ilyen elemzéseket már eddig is végeztünk és a jövőben is tervezünk. Ezenkívül több tanárunk egyéni programján is fontos helyet kap a párt- ill. tömegszervezetek történetének feldolgozása, értékelése.

Sch. M.: Ezek alapján tehát biztosítva látszik, hogy a közelmúlt és a jelen pártirányításának főbb kérdései rögzíthetők legyenek. Ami viszont a falvak életének legfőbb mozzanatait illeti, az államigazgatási szervek iratanyagának megfelelő mérvű összegyűjtése és feldolgozása a legfontosabb teendő. Az erre hivatott megyei levéltár már eddig is nagy lépéseket tett ebben az irányban. Így begyűjtötte a megye és a községek életének irányításában döntő fontosságú megyei tanács valamint a járási tanácsok 1950—1956. közötti iratanyagát. Ennek feldolgozása most folyik. Kormányutasításra átveszi továbbá a volt járási tanácsok 1950—1971. közötti valamennyi tanácsi és végrehajtóbizottsági jegyzőkönyvét, melyek szintén sok fontos adalékkal járulhatnak majd hozzá a megyebeli falvak kortörténetének vizsgálatához.

Köztudott azonban a szakemberek előtt, hogy a levéltári források a legfontosabb adatszerzéseket sok esetben hiányosan rögzítik. Márpedig kortörténeti vizsgálódásokat korszerűen az eddig elsősorban természettudományos területen alkalmazott mérési módszerek és technikák felhasználásával lehet végezni. Ehhez viszont adatok megbízható tömegére van szükség, hiszen képletekben, mutatókban, táblázatokban foglalt összehasonlításokat — az úgynevezett kvantifikációt — csak számszerűségek minél nagyobb mérvű segítségül vételével lehet végrehajtani. Az állami statisztikai szervek milyen segítséget tudnak nyújtani a kutatóknak ezen a területen? Kérdésünkre **Jessze Károly**, a Központi Statisztikai Hivatal megyei igazgatóságának vezetője válaszol.

J. K.: Mindenekelőtt abban tudunk segítséget nyújtani a kortörténeti kutatóknak, hogy — betekintésre — minden hivatalos jelentésben, helyi vagy központi kiadványban szereplő adatot rendelkezésre bocsátunk, illetve felvilágosítást adunk, hogy egyes részletesebb adatokat mely szervnél lehet beszerezni. Szükség esetén — ha ilyen igény felmerülne — előadót is tudnánk biztosítani, aki a problémával foglalkozók részére megvilágítaná az anyag rendszerezésével, feldolgozásával kapcsolatos legszükségesebb módszereket. Fel kell hívnunk végül az érdekeltek figyelmét arra az ún. községi törzskönyvre, melyet évente tovább vezetünk, s melyben az adatok a köztölt bőséges tényanyag az egész társadalmi-gazdasági mozgást átfogja. Ez a törzskönyv egyenként az egyes községekben található.

Sch. M.: Miután vázlatosan áttekintettünk néhány problémát a kortörténet kapcsán, arra kérjük **Dr. Molnár József** kandidátust, az Eötvös Loránt Tudományegyetem adjunktusát, hogy foglalja össze röviden, amit a falvak kortörténetének kutatásával kapcsolatban a legfontosabbnak tart.

Dr. M. J.: Mint arról a vándorgyűlésen is szó volt, a múlt vizsgálatának és így a közelmúlt kutatásának is az az értelme, hogy jelenünket jobban megismerhessük, megérthessük. A kutatás egyik fő célja, hogy segítséget nyújtson a politikának mint tudománynak. Ami pedig a módszertani vonatkozásokat illeti, azokról elmondhatjuk,

hogy a már említett „információrobbanás”, a források hallatlan mérvű elszaporodása rendkívüli mértékben való, gondos forrásszelektiót tesz szükségessé. Ebből nyilvánvaló, hogy a kortörténeti kutatás szilárd ismereteket, jól megalapozott felkészültséget követel meg. Annál is inkább, mivel a források elemzésénél, értékelésénél nagy szerepe van a személyes tapasztalatoknak, megérzéseknek, ismereteknek is.

Sch. M.: Úgy gondolom, hogy az itt elhangzott vélemények és észrevételek jól sejtetik: mennyire fontos és ugyanakkor nehéz feladat a falvak kortörténetének feldolgozása. Éppen ezért a probléma minden részletére nem tudunk, de nem is kívántunk kitérni. Miután köszönetet mondunk a résztvevőknek hozzászólásaikért, abban a reményben zárhatjuk ankétunkat, hogy az érdekelt intézmények és szakemberek a továbbiakban is mindent megtesznek annak érdekében, hogy a politikailag is nagyfontosságú tevékenység, a kortörténetírás problémáinak kidolgozása, de maga a kortörténeti kutatás is, elsősorban megyénk falvainak vonatkozásában, eredményesen haladhasson előre.

Schneider Miklós

Antológiák margójára

A magunk kenyerén

Divatba jöttek az **antológia-sorozatok**: az év novellái, az év legjobb drámái, az év legszebb versei rendszeresen megkapják a maguk reprezentatív kötetét. Hasznosak ezek a gyűjtemények, főleg a közműveltség gyarapítása, orientálása szempontjából. Nagy számuk azonban lassan, az antológiának mint évszázadok alatt kialakult műfajnak a pusztulásához vezet. Immár az antológia nem egy nemzedék, egy kor, egy műfaj reprezentánsa, hanem megszokottá váló éves számvetés: pontos-pontatlan kulturális leltár. Részben talán ennek a fölismerése is vezethette a Magvető Kiadót, hogy az induló novellistákat, a Szépirodalmit, hogy a kezdő költőket szárnya alá vegye. — Most az utóbbiakról lesz szó.

★

A magunk kenyerén előzménye, a **Költők egymás között** 1969-ben jelent meg. Ebből a tényből rögtön adódik néhány kérdés. Elképzelhető-e, hogy két év után ismét zászlót bontott egy új nemzedék? Jogosan követelnek vajon helyet és közlési lehetőséget a nap alatt? Vagy csupán arról van szó, hogy a kiadó két éve elhatározta és most emberbaráti szándékból folytatja az „induló költők antológiájának sorozatát?” A tervgazdaság az iparban és a mezőgazdaságban jól bevált. Beválik-e vajon itt is? — Ezek persze szónoki kérdések. Önmagukban hordják válaszukat.

★

Haldoklik az antológia. Már nem is robbantással egyjelentésű, mint volt pl. a **Holnap** esetében. Nem zászlóbontás, mint ahogy a **Tűztánc** az volt. Sebtében összeverődök, egymást alig vagy egyáltalán nem ismerők versei préseltetnek egy kötetlába. Nem vállalnak egymásért felelősséget. Első megdöbbenésünket az életkoruknak köszönhetjük. Egyetlen egy van közöttük, aki 25 évnél fiatalabb. Hatuk életkora 25 és 35 közötti. A többieké (7) 35 fölött. A korelnök 45 éves. „Old boy-csapat”; és mégis mindannyian induló, azaz fiatal költők...

Jól tudom, hogy a művészetben minden kivételes, egyedi, szabályhoz köthetetlen. Csoda, Lehet, hogy e kötet szerzői közül is bekerül majd valaki gyermekeink tankönyvébe. Mégis eltűnésre készlet ilyen korú költők csoportos indulása a Parnasz-zus felé.

Csak az átlagos életkorra (33 év) figyelve, Petőfi ekkor már hét éve halott, sőt már folyik Arany és Gyulai harca az örökségét sárban végighúzgálók, a „petőfieskedők” ellen... Csokonai és József Attila már 32 éves korában meghalt... Radnótinak még két éve van hátra... A régebbiek közül: Janus Pannonius e korban költői csúcsára, Balassi ilyen tájban kezdi el írni a Júlia-verseket, Zrínyi nádorrá választásán serénykedik (szinte elfeledve már a hét éve megírt Szigeti veszedelmet...). Arany viszonylag későn indult, de azért ekkorra már a háta mögött van a Toldi és a Toldi estéje java. Ady is publikált már öt igazi „Ady-kötetet”. Sőt, tudomásom szerint legtovább, 95 évig élő magyar költő, Lévay József is egyetlen maradandó versét, a **Mikest** 23 éves fejjel írta...

Líratörténelmünk adatai tehát nem **A magunk kenyerén** szerzői mellett valla-nak. Még egyszer hangsúlyozom, hogy nem akarok senkit személyében megbántani. (Kivétel bármelyikük lehet.) És különben is: „Genus irritabile vatum” — A költői nép ingerlékeny. — Általában nem hiszem azt, hogy kamaszkoruktól mindenüket föltették arra, hogy költők, csak költők legyenek. S ha mégis, és csak most sikerült bemutatkozni, akkor már nem nagyon érdemes.

Ama bizonyos lángjegy nem látszik fényleni a homlokukon. Indulatuk közömbö-sen hagy. Robbanásuk vaktöltés. A versek is erről győznek meg. — Általában nem helyeslem a művészeti alkotások mennyiségi irányból való megközelítését. Halha-tallan lehet valaki két-három verssel is. A nagy verset nem az határozza meg, hogy hány magánhangzó van benne. Most más a helyzet. Az antológia több, mint a benne szereplő költők egyszerű összege. Valami általános. Itt pedig a minőségnek vannak mennyiségi mutatói is, és viszont: az arányok is jellemezhetik a minőséget.

A könyvben 283 vers olvasható. Ebből mindössze 87-nek (31%) pozitív a hangsu-lata, témája, minősége. A derűs, optimista hangulat, a jövőbe vetett hit, fiatalosan érdes dac, valamilyen erkölcsi vagy politikai elvért való kiállás, a történelem vagy a jelen eseményeinek helyes történelmi tudattal való átvilágítása, a játékoság, önfeléd-t kitérülkezés, belefelejtkezés a dallamba, a primér örömök megvallása — nem a jellemző vonulata ennek a lírának.

A meghatározó a többi 196 vers (69%). Témájukat és a lírai hős helyzetét te-kintve a többségük önjellemzés, saját sorsuk mérlegelése — lesújtó tanulságokkal. Másik uralkodó motívum a pusztulás szennye, a rettenet, a művészileg hiteltelen szorongás, magányérzet. Fintor, legyintés a „nagy kérdések” fölött. Rezignáció. A szerelem nem igazi kommunikáció, társtalálás. Csak kapaszkodó, utolsó lehetőség... A lírában minden témának, hangulatnak helye van. De csak akkor, ha — frázist mondok — esztétikailag igazolt, általánosan emberi. Művészi és humanus. Juhász Ferenc fogalmaz pontosan, szinte mindenkire vonatkoztathatóan az ízes Mihályt be-mutató soraiban: „Versei érzelmek inkább még, nem valóságok... Az igazi líra mindig alanyi indíttatású. De az a költészet, amelyben csak alany van (méghozzá egyes szám első személy) és tárgy soha: az nem líra, hanem magánügy. Nem szük-ségszerű, hogy X. Y. olvasót N. N. költő sorsa, érzelmei, lelke érdekeljen csak azért, mert N. N. költő számára az egyetlen érdekes téma N. N. költő sorsa, érzel-meit, lelke...

A könyv hangulatát kimerítő elemzés helyett egy kanásból válogatott tetszés szerint bővíthető kisedes idézetgyűjteménnyel jellemezhetjük: „kihalt úrhajó-létünk küldi/vak jeleit még”, „Kozmikus huzatban”, „párákban vacogó lány/semmibe öl-tözik”, „egyetlen fény, a pusztaságban/eleven arcom”, „elpusztulok a magánytól”(?) konok barmai a hiábavalóságnak/ólom közönyükkel körülállnak”, „eszmeim lassan szétszakadnak/állok a pőre ég alatt”, Felhődarabok:/pesties halottak/hamvasztás előtt”, „Hiszem, hogy végül/nincs remény”(?) „vicsorgó angyalok mutatják utam” „Egyre távolabban/óbégnak elhagyott örömeim”. stb., stb. (Idézetekkel ugyan nem tisztességes bizonyítani, de a helyhiány erre kötelez. Jellemző voltukról a teljes versek elolvasása bárkit meggyőzhet.)

★

A három és félszáz oldalon akad elfogadható, sőt jó vers is — ez természetes. Többnyire a fiatalabbaktól. (**Izes Mihály**: Alkalmi vers..., **Verbóczy Antal**: Igazság szerint pl. (A szürke egyhangúságtól még nem túl álmos olvasó olykor merész képekre, váratlan szöfűzésekre is fölfigyelhet: „Kopjával tetovált mohácsi freskó” (Nádor Tamás), „az emlékek géppuskatüze bevérez” (Bertók Lajos), „a nap hímes tojását / az est most recesenti / a látóhatár pereméhez” (Horváth Lajos), „A kiscicák élve / roppannak föld alatt, / hogy halálig már / csak követ szopjanak,” (Szuhai Pál). stb.

★

A fiatalokról sem mondható sok pozitívum. Maradandó lírai értéket még keveset teremtettek. Néha hangosak, agresszívek, meghökkentésre pályázóak. De igazit lehet hangosan is mondani, az agresszivitás, ha rossz ellen irányul, akkor pozitív indulat. **Dobai Péter** a legkarakterisztikusabb közöttük, bár gondolatait még nem támasztja alá igazán jó versekkel.

Fiatal költők: igazságaik még nagy véres darabokban buknak ki belőlük. De vannak igazságaik. Van esélyük. Van perspektívájuk.

★

Horváth Lajos az egyetlen, aki már nemcsak lehetőség, hanem érett költő. A kötet egyetlen igazi fölfedezése. Csak nála sajnálhatjuk a viszonylag kései bemutatkozást. Az egyetlen, aki mer és tud költőileg vallani, szubjektív érvénnyel az elmúlt negyedszázad magyar történelméről. Közös sorsunkról. Nem minden gondolatával érték egyet, de az tagadhatatlan, hogy legnagyobb verse, az **Új Déva vára** a javából való közösségi líra. A kötet messze kimagasló darabja. Van látomása és van hite. — Itt publikált versei egy nagy líra névjegye lehet.

★

A technikai felkészültség nem jellemzi a kötet szerzőit. Nem divat fitogtatni manapság a rímet, a ritmust, a formát. Gyanúm, hogy sok esetben nem is volna mivel büszkélkedni. Többnyire — jó esetben — a képi szerkesztésre törekcsenek, minden más versépítő tényezőt mellőzve, esetleg a gondolatok szándékoltan puritán összefűzésére. Ez pedig ilyen mennyiségben és ilyen kizárólagosan, ha nem is lehangoló, de egysíkú és unalmas. Szürke uniformis, megbéklyozza az egyéniséget. Kötőtebb — noha egyszerű — formákkal egyedül **Szabó Sándor** tud bánni. Verseit kedvtelve olvashattuk, üdítőek ebben a „líraiatlan” lírai állagban. Dallamossága (nem tartalmatlan üres játékról van szó) néha egészen megejtő. **A Behunyát szemmel** egyike az antológia legjobb darabjainak. (Bár ez — sajnos — egyáltalán nem mérce...)

★

Befejezésül, de nem mentegetőzéstként. — A hang, ahogyan erről a különben szép kiállítású könyvről beszéltem, talán kemény. Nem illdomos manapság. De nem elfogultság szülte, s nem irányul se személynék, se a kiadó ellen. Szándékom objektívítása a kötet segítségével leellenőrizhető. Summázva: kritikámban több volt az ironia és indulat, mint amennyit a szerzők külön-külön megérdemeltek, de kevesebb mint amennyire a kötet egésze -- egy szimptoma — rászolgált.

(Szépirodalmi Kiadó, 1971.)

Körkép 71

Hozzáférhető áron magas példányszámban jelenik meg évről évre a **Körkép**, s lassan a könyvhét jelképévé kezd válni az év liráját bemutató **Szép versek** mellett. Ezen esztendő költészetét egy kötetben még úgy ahogy lehet reprezentálni, de ugyanilyen terjedelemben a prózát már reménytelen vállalkozás. Nem beszélve arról,

hogyan a próza szintjét elsősorban a regényirodalom színvonala mutatja. A legbravúrosabban megírt novella sem versenyezhet egy közepes regény totalitás igényével, totalitás lehetőségével. Már csak a nyilvánvaló terjedelmi meghatározottságok miatt sem.

A **Körkép**től sem kell várnunk ezen megfontolások — és több éves tapasztalat alapján, hogy eligazít a jelenkori magyar próza útvesztőjében, feltárva erővonalait, megmutatva hangsúlyait. Elég, ha kapunk huszonöt novellát, lehetőleg a javából válogatva. Könnyű olvasmányul a nyaralás esősebb napjaira. Sajnos a **Körkép** ez idén ezt a lecsavart lángú igényünket sem teljesíti. Több okból.

1. A minőség helyett az etikett vezette a válogató kezét. Az aggodalom, hogy a koszorúsok közül nehogy valaki véletlenül kimaradjon. (Vagy elessen egy kis plusz honoráriumtól...) A Kossuth- és József Attila-díjak viselői ez évben nem jeleskedtek túlzottan.

2. A fentebbi ok következménye, hogy akinek bent kellett lennie e kötetben, és valamilyen oknál fogva nem publikált novellát, attól más prózai dolgozatot (riportot, regényrészletet) is elfogadtak. **Kamondy** — egyébként mulatságos, sőt néhol elgondolkodtató — eszmefuttatása egyenesen ezt a műfaji eligazítást viseli homlokán: „cikk, tanulmány, novella, feljegyzés és dialóg”.

3. A szerkesztő feltehetőleg idő- és energiahány miatt (szeretnék másra nem gondolni) nem böngészte át a vidéki folyóiratokat, s így a tehetséges fiatalok mellett a tehetséges, de nem budapesti illetőségű írók is kimaradtak.

A **Körkép** tehát nem az év prózájának szintjét, nem is a novella állapotát tükrözi, hanem egészen más jelenségeket, amelyek a fentebbiekből levonhatók, amelyek többé-kevésbé ismert betegségei irodalmi életünknek.

Az következne most, hogy novelláról novellára, szerzőről szerzőre haladva véleményt mondjuk a könyv minden darabjáról. Recenzióknak terjedelmi lehetőségei szerencsére egybeesnek ösztönös illedelmességünkkel, s így ezúttal megelégszünk az értékek felvillantásával, a salakot az olvasói értékítélet könyörtelen szemétkosarára bízva.

Követvén a kötet beosztását, amely ABC-rendben — az írói féltékenység fellobbanását kerüldendő, a demokratizmus látszatát táplálandó — rendezte el anyagát, **Déry Tibor** nevével kell megállnunk. (**Egy gyáva ember arcképe.**) Ideje már észrevenni és ideje volna már kritikailag méltatni azt a tényt, hogy Déry egy új, irodalmunkban egészen különleges alkotói periódus delelőjére jutott. Folyóiratokban, napilapokban, képes hetilapokban felbukkanó pár lapos írásai egyediségében alkalmi rögtönzésnek tűnhet. Lassanként azonban egy új opus körvonalazódik belőlük, ami műfaját tekintve lehet, hogy írói önarcképpé válik, lehet, hogy napló lesz belőlük, vagy talán olyanfajta útravaló a ma figyelmetlen és felületes emberének, mint Kölcsey Parainesisé. Témájuk szinte alig van: beszélgetés a szomszédokkal, kutyájának egy napja, egy séta keresetlen benyomásai. Nem is az impressziók az érdekesekek, hanem azok a gondolatok, amelyeket kicsiholnak, meg az a bensőséges figyelem, amely mély írói reflexiók szülőjévé avatja őket. A tónus mindig intellektuális, majd mindig ironikus, azt a hangot folytatja, amely az **Ítélet nincs** című kötetben felhangzott. Ott a múltat értékelték, most a jelenre figyel, a jelen öröklérvényűségeire: az emberi jellem furcsaságaira, az állatokra, egy kőre... Nem keresi az élményt, csak elfogadja. Itt olvasható novellájának cselekménye, kutyája megsérülése és megoperálása, s ez — ha igaz is — nem feltétlenül közérdekű: de ahogy átvált a gondolat síkjára, az élmény elrendezésének közegére, az mindenkinek tanulmányos lehet. Illyés „Őszikéit” már észrevette az irodalmi köztudat, Déryé még várat magára. Az első lépés ehhez a kötetbe gyűjtés volna.

Mándy Iván, noha életkora még ezt nem indokolja, már évek óta a múlttal birkózik. Múltjával, múltunkkal. Legutolsó köteteinek írásai egy nagyszabású írói pályaképpé — a lélek síkján játszódó fejlődésrajzzá — s egyben körképpé látszanak összeállni. Novellái önmagukban is zártak, teljes értéket adók (1. az **Előadók, társ-szerzők** darabjait), máskor különös füzérékké, sajátos regénytípusú rendeződnek. (**Mi van Verával?. Egy ember álma.**) A siker fényében kulcsnovella Mándy világképének megértéséhez. Képes mindent besűríteni néhány látomássá finomodó képbe: a múltat — apjával, anyjával együtt, a félmúlt eseménytelen eseményeit, a jelenre vonatkozó költői tanulságokkal. Mándy újabb novellisztikájának minden darabja ars poetica része is (központban talán ezzel az írással), s így etikai tartalmaikat is hordoznak. Sokan túl szűknek vélik Mándy világát, hibásnak realitás-ellenesnek görcsös ragaszkodását egy témához, egy környezethez. Pedig ő befelé építkezve mondja el azt, amit sokan mások mozgalmas eseménysorokkal, színes tablókkal senki tudnak kifejezni. A szem vagy a hagyományos látcső helyett ő elektromikroszkópot használ, s amikor minket is odaenged hozzá, megejtő írói világ tárul elénk.

A kötet beosztásánál maradván, az ABC hátralévő betűi közül az SZ-nél, **Szántó Erika** nevével kell elidőznünk. Nevét nem sokan ismerik, s ha a kötet elején lévő fényképet nézzük, nem az írói pálya jut először eszünkbe. Ha nem mutatná a tehetség kétségtelen jeleit, óvó — bár nyilván teljesen hatástalan — szavakkal próbálnánk rábeszélni, hogy térjen le e rögzös, inkább tövissel, mint borostyánnal jelölt útról. Fiatal és ismeretlen lévén, neki nagyon jól kellett írnia ahhoz, hogy ide bekerüljön. Novellája (**A nagy hal**) ezt az előzetes várakozást is messze túlteljesíti. A kiszolgáltatottságról beszél, a kiszolgáltatottság lehetőségéről napjainkban. Olyan társadalmi-emberi fogalomról, amely mágnesként vonzza az olesó, hatásvadászó, érzékeny, gicces fogásokat. Az ő hangja meglepően puritán, nemesak a közvetlen írói kommentároktól tartózkodik, hanem — s ebben látom meglepő írói érettségét — a hős belső reflexióitól is. Szikár tényközlés, morális tisztaság: időt álló novella. Ha pályája tovább lombosítja már meglévő erényeit, hamarosan jelentős író — és nem „népszerű írónót” — köszönthetünk.

E három, inkább csak kiemelt, mint elemzett novellán kívül természetesen vannak még a könyvben értékesebbnek mondható darabok, amelyek talán majd egy regény részeként vagy egy novelláskötet többi írásától meglátogatva most még rejtőzö érdekeit is kitarják. Mindenesetre Déry Tibor, Mándy Iván és Szántó Erika elbeszélései adják az idei „körkép” esztétikai pilléreit. Sajnos a kötet készítői hiányos, járás-kelésre alkalmatlan hidat építettek rájuk. Reméljük a jövő felé mozgó irodalmi fogalom nem ezen fog lezajlani. (Magvető Kiadó, 1971.)

Szép szó

A **Népszava** szombati számainak kulturális anyagából állt össze ez a kötet, az idei év antológiái közül — a fiatal prózairók könyve mellett — az egyetlen örömteli meglepetés. Pedig nem sok reménnyel nyúltam hozzá. Napilapjaink kulturális rovataiból sok esetben az az ember benyomása, hogy a szerkesztőségekben szó szerint veszik a „kulturális melléklet” fogalmát, ami egyszerű szórendcserével és képző-változtatással a lélek mélyén könnyen „mellékes kultúrává” alakítható. A novelláknak sokszor izzadtságzaguk van az erőlködéstől, hogy sikerüljön beleszorítani mindent 6—7 oldalba, vagy sikerüljön ilyen terjedelemre földuzzasztani az esetleg csak egy szó, egy aforizma, egy anekdota terjedelmű mondanivalót. A verseknél gyakran csak arra vigváznak, hogy a lapszéli hasáb szépen kiteljék. A kritikák pedig... — bizonyára nem véletlen, hogy a párt olyan nagy apparátussal fogott hozzá kritikai életünk fölméréséhez. Másrészt a napilapok anyagát egy alapvető ellentmondás

is feszíti. Az újság már nevével is, az aktualitást jelenti, a má, a pillanatot, amit holnapra elfelejtünk, mert az új benyomások, események, információk kiölik belőlünk. A mű, az alkotás viszont az egyediség, az állandóság, az örökkévalóságra szegezett szem...

A **Népszava** kulturális rovatának esetenkénti — esetleges — átolvasása sem cáfolhatja ezeket a benyomásaimat. Most mégis meglepetéssel tapasztalom — s feltehetőleg hasonló lesz az érzése azoknak is, akik a **Népszavát** járattják —, hogy milyen következetes, koncepciózus kulturális munka folyik ennél a lapnál. Mai líránk, prózánk, közgondolkodásunk teljes spektrumát képes érzékeltetni az a szerkesztői szemlélet, amely nem rabja speciális „szakszervezeti szempontoknak”, amely mindig a műre és a színvonalra figyel, nem az írók esetleges világnézeti korlátaira vagy műltbéli hibáira. Íme a tanulság, hogy milyen jól megfér egymás mellett Garai Gábor és Erdélyi József, Benjámin László és Weöres Sándor. Az a meglepő, hogy ez a lát szerkesztői koncepció nyomokban sem mutatja a politikai szempontok feladását, a dezideologizálást egy steril esztétikum jegyében. A kötet bármely elméleti írása tanú erre, de a novellákban, versekben sem találunk bántó „felhangokat”.

A könyv két nagy egységre oszlik. Az első a szépirodalmi anyag, arányos mennyiségben tartalmazva novellát és verset. A második rész már sokkal bizonytalanabb műfajú írások gyűjteménye. Ez is két részre oszlik: egy történelmi-szociográfiai és egy kultúrpolitikai tömbre. Sok írás azonban bizvást fölcserélhető lenne, s még több az olyan, amelyek nem illik egyik fejezetcím alá sem. Ez viszont legfőképpen a címek fogyatékossága, nem a beválogatott daraboké.

A szerzők között klasszikusaink szinte hiánytalanul szerepelnek Dérytól Szabó Pálig, Illyéstől Tamásiig. Veres Pétertől Tersánszkyig. A **Népszavára** sem jellemző — többi napilapunkhoz hasonlóan — a törekvés fiatal tehetségek fölfedezésére, elindítására, de az éppen indulók, a nevesedni kezdők több ízben helyet kaptak. Mindenkitől egy írást közölnek (műfajonként) s így a fiatalok és a beérkezettek, a tehetségre kisebbek és a már klasszikusok egyenlő eséllyel indulhatnak az olvasó megnyeréséért. A fiatalok nem is mindig maradnak alul ebben a versenyben. Amilyen öröm a nevükkel való találkozás, olyan megrendítő azok olvasása, akiket már fekete keretbe fogott a halál. Nagy az ő számuk, egy-két éve rendre temetünk és éppen a legnagyobbakat. Mégis, ahogy az ő történelmivé ércesült hangjuk mellett a fiatalok néha bátortalan, néha naív dadogását halljuk, a folytonosság érzetének nyugalma szállja meg az olvasót. A biztonság, hogy lesznek majd helyükbe lépők...

A szépprózai részben arányosan — ha nem hangzanék demagógiának, azt mondanám: a társadalmi szükségletnek megfelelő arányban — szerepelnek az általános erkölcsi témákat feldolgozó és a fokozottabb közéleti érdeklődést mutató írások. Az utóbbi típushoz tartozó novellák mai, társadalmilag különösen jellemző figurákat szerepeltetnek, nap mint nap előtérbe kerülő morális problémákat boncolgatnak. A „káderképzés” pl. három novellának is témája, s mindegyik más irányból közelíti meg. **Csák Gyula** egy parasztból lett vezető arcképét festi meg, aki lépést tud tartani az idővel. **Földeák János** a munkásból lett igazgató erkölcsi züllését ábrázolja. **Szeberényi Lehel** egy olyan figurát állít középpontba, aki nem tudott gazdálkodni a történelem adta lehetőségekkel. **Bertha Bulcsy** novellája saját erkölcsi normáit kontrollálja azáltal, hogy ütközteti a fiatalok egyik rétegének morális beállítottságával. **Galambos Lajos** az „újjgazdagok” erkölcséről ad figyelmeztető jelzéseket. **Gerő János** arról ír, hogy a régi „erkölcs” egyes kövületei még a ma életét is megmérgezhetik. **Rákossy Gergely** a fővárosi „aljnövényzet” életvitelével ad szociológiai-lag is hiteles képet. **Thiery Árpád** elbeszélésének fiatal tanítónője erkölcsi példává tud emelkedni a munka és a korszerű humánium jegyében. A háború s az azt követő évek még ma is aktív élményforrást jelentenek elsősorban személyes, emberi konzekvenciáik révén. (Cseres Tibor, Fábrián Zoltán, F. Rácz Kálmán, Molnár Géza, Urbán Ernő írásai.)

A közvetlen társadalmi mondanivaló helyett inkább általános emberi tanulságokat nyújtó írások közül **Sánta Ferencé** emelkedik ki. Az **Oththon** a legszigorúbb mércével mérve is kiemelkedő alkotás: klaszikus nyugalmú pillanatkép, bámulatosan biztos jellemrajz. **Déry Tibor** „öregkori önarcképének” itt is találkozunk egyik vázlatával. **Mándy Iván** a Vera-történetekből emelt ki egyet, talán a legtöbbit mondót.

Tamási Aron, **Szabó Pál** és **Tersánszky Józsi Jenő** utoljára tettek tanúságot írói karakterükről: az idill megejtő lírájáról, a csendes humorú mesélőkedvről, a jókedvű anekdotázásról...

Az utóbbi évek irodalmi termése alapján az a meggyőződés kezd kialakulni bennem, hogy az irodalmi műfajok közötti hagyományos értékrend megváltozóban van. Ma már nem lehetne egyértelműen a líra primátusáról beszélni. Még eldöntetlen, hogy ennek az oka a próza beérésében, nagykorúvá válásában, vagy inkább a líra hanyatlásában keresendő. Tény az, hogy a regény és a novella egyre több izgalmat, élményt ad, s egyre ritkábban keltenek szenzációt verseskötetnek. Így van ez a **Szép Szóban** is. Félresikerült, pongyola, fésületlen verssel nem találkozunk ugyan, de reveláló élménnyel sem. Csak **Bella István** (**Csillag gomboztatott**) és **Niklai Adám** Arany János-i ihletésű kis versforgácsa (**Folk-beat-szöveg köllőknek**) tűnik átlagon felülinek.

És **Váci Mihály** Legendája:

„Akit a nép ajkára vesz, vállára veszi azt,
Akit a nép vállára vesz, szívébe zárja azt,
akit a nép szívébe zár, nem hal meg soha az.”

Jelentős pozitívuma viszont ennek a versgyűjteménynek az erős közeletiség, jóval erősebb mint mai líránk egészében. **Baranyi**, **Bede Anna**, **Bella István**, **Benjámin**, **Csepeli Szabó**, **Garai**, **Nyerges András**, **Székely Dezső** versei sorolódnak ide. Kár, hogy igazságaikat nem mindig védik elég erős esztétikai vértetek.

A kötet második, mennyiségileg a szépirodalmi résszel megegyező fele tartalmukat, céljukat tekintve igen széles skálán mozgó írásokat tartalmaz. Műfaji szempontból az esszéhez állnak a legközelebb. Írói szociográfiák, memoártörödékek, valamilyen közéleti aktualitáson való tündödések, irodalmi, zenei, képzőművészeti eseményekhez kapcsolódó általánosabb érvényű reflexiók, íróportrék, útleírásrészletek adták anyagát. A napilap-terjedelem szigorú kötöttségeit, s az ebből eredő gondolkodásbeli ökonómiát ezek a cikkek éppúgy tükrözik, mint az elbeszélések. A szociográfiák nem élhetnek a statisztikai táblázatok biztonságával, jelzőket kell találniuk, típusokat; metaforát a definíciók helyett. **Bertha Bulesú** az egykori és mai Komlót hasonlítja össze, **Fábián Zoltán** az ingázó nőkről ír, **Váci Mihály** egy szabóesi faluról — hogy a legteljesebbeket, a legtöbb társadalmi-emberi tanulságok nyújtókat említsük. Az írói megformálás szintje és a szinte antik harmónia, amit sugároz, emeli ki **Szalatnai Rezső** írását. **Veres Péter** bulgáriai úti jegyzetei újra bizossággal szolgálnak arra, amit már úgylis régen tudunk, hogy ő, aki magamagát is macskakörmök között „paraszt”-nak nevezte, az egyik legintellektuálisabb írónk volt. A „Modern művészet — modern társadalom” című fejezet cikkeit olvasva világosodik meg előttünk, hogy a lap lehetőségeihez mérten milyen sokat tett a munkáskultúra érdekében. **Maróthy János** Bartók és a munkások kapcsolatáról közöl fegyelemre méltó adalékokat, **Fukász György** a szociológus szemével vizsgálja a szabad idő megnövekedése és a munkások kulturális élete között viszonyt, **Vitányi Iván** tanulságos okfejtése a munkásosztály strukturális változását és ennek a ténynek kulturális kihatásait elemzi.

Társadalmunk problémái, a mindennapok gondjai iránti érdeklődés, a kérdések helyes ideológiai alapon való megtárgyalása, a kimunkált, szépírói erőnyeket is bősséggel fölvonultató stílus teszi az elméleti írásokat értékessé, művészi szempontból

olykor a novellákkal is egyenrangúvá. Két cikk van, amelynek közlésétől (újra-közlésétől!) szívesen eltekintettünk volna. Főlölesleges volt és hibás. Az egyik **Illés Endréc**. „A kritika védelmében” cím ellenére írása dühös kirohanás a kritika ellen, neveket nem említve, csak sejtve, olyan tónusban, amilyent éppen ő kifogásol. Pártatlannak tűnő ítései magatartása, találónak tűnő kulturális példaanyaga ellenére sem menthetjük föl az elfogultság, a helytelen orientáció és az igazságtalanság vádjai alól. Túlzott fölényessége ellenére sem. A másik cikk e kötet szerkesztőjének **Szalontay Mihálynak** „kritikája” Németh László életműsorozatáról. Németh László nagyságát ésszerű érvekkel — tudtommal — még senki nem vonta kétségbe. Rangját, megbecsülését ez a klasszikusoknak is csak ritkán kijáró életműkiadás is eléggé bizonyítja. De a nagyságnak kijáró tisztelet nem jelenti hibáinak erényként való nyugtázását, vagy elhallgatását. Az üres tömjenezést a Németh László-i igényesség utasítaná el leghevesebben.

*

A **Szép Szó** 499 szövegoldalából 11-et kifogásoltunk. A könyv erényeinek újra summázása helyett elégedjünk meg ennek leszögezésével. Nagyobb dicséretet úgysem mondhatnánk. (Táncsics Könyvkiadó, 1971.)

Alexa Károly

Szép versek 1970.

Milyen volt a magyar költészet színe 1970-ben? Megfigyelhetünk-e valami változást az előző évekhez képest, vagy a hatvanas évek lírájának szerves folytatását észlelhetjük? Erre keressék választ a legújabb **Szép Versek** antológiát forgatva.

Nyolcadszor jelent meg az év legszebbnek ítélt verseit összegyűjtő kötet. Ez idén 66 költő majd háromszáz versét válogatták ki a hatalmas verstermésből. Figyelmesen olvasva a kötetet, az első, ami szembetűnik, az egyenletesen jó színvonal. Tudtuk, a magyar költészetben magas a mérce, az „olimpiai szintet” nálunk igen sokan teljesítik. Megszoktuk, el is várjuk már költőink seregétől az alkotói igényességet. A kötet zömét a jó, a szép versek alkotják. Ertérés ettől viszonylag keveseknél található. Egyrészt sajnos az igénytelenség felé. Néhányan mostani teljesítményük alapján nem érdemelték meg, hogy e reprezentatív antológiában szerepelhessenek. Valamiféle merev értékhierarchia alakult ki az utóbbi évtizedek irodalmi életében. Fölfelé lépni — vitathatatlan teljesítményük alapján — még csak-csak könnyű, s ez nagyon jó, de a visszafelé, a korábbi szintjüket tartani nem tudó költőket egy rosszul értelmezett kritikusi szelídség a „ne bántuk szegényt, régen milyen jó verseket írt!” felkiáltással intézi el szóban, írásban pedig a semmitmondó mellébeszélés kellemetlenül nehéz módszeréhez folyamodik. E 66 költő harmadából-negyedéből azt kell mondanom, hogy jobb lett volna, ha a mostani antológiában nem szerepel. Inkább ne publikáljon valaki egy-két évig, de ha szól, annak súlya legyen. Juhász Ferenc, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes sem lesz kisebb költő, amiért most, közlött versek híján, a **Szép Versek**-ben nem találkozhatunk nevükkel.

A két esztendővel ezelőtti antológiáról írva, azt állapítottam meg, hogy kiemelkedően legnagyobb élő költőnk **Illyés Gyula**. Ezt most csak ismételhetem. Illyés legújabb verseiben a **Dől vitorla** és a **Fekete-fehér** kötetek hangvételét folytatja. Sokan beszélnek Illyés „Őszikéi”-ről. Nem hiszem, hogy túl szerencsés lenne ez a hasonlítás. Bár igaz, hogy a tragikusan rövid életű nagy magyar költők sorában Illyés csupán a harmadik-negyedik kivétel, akinek megadatott az öregkor. Öregkor?

Beszélhetünk-e erről egy alkotó művészete csúcspontjairól széttekintő, érzékenységgel és modernségével fiatalabbakat megszegyenyítő költő esetében? Illyés utolsó évtizedbeli lírája a magyar költészet egyik legnagyobb teljesítménye. A **Szép Versek**-ben közölt Illyés-versekről — e keretekben — csak a hódolat hangján lehet szólni, mindegyik elemző tanulmányt érdemelne.

Illyés mellett **Nagy Lászlóé, Váci Mihályé** a legrangosabb teljesítmény. Szegény jó Váci Mihály a néphez konok hűséggel kötődő költő önmaga sírfeliratát alkotta meg utolsó verseinek egyikében: „Én úgy szeretnék népem / mesélő emlékezetében / pár szóban megmaradni, / ahogy ma a beszédben / példa s bölcsesség-képpen / közmondást szoktak bólogatni.” S mi nem mondhatjuk már meg neki, hogy szava mindig hiteles volt, még megbicsaklásaiban is, s hogy a nép megőrzi „kelet felől” jött fiának örökségét. S mily természetesen rimel e sorokkal Illyés verse, a Hosszú tél: „Munkám: mit sóváran egy életen / behordtam, az — bár nélkülöm — / tovább él s élte? — fagyban, szélben, hóban?!” — majd alább: „Fogadj be, kas: örök-melegű Holnap!”

Az előbb említettem a megmerevedett költői rangsorolásokat. Számomra a **Szép Versek** újabb bizonyítéka a nemzedékváltásnak, a fiatalabb költők beérkezésének. **Ágh István, Bella István, Buda Feerné, Ratkó József** verseinek java mai költészetünk élvonalához tartozik. S nyomukban ott vannak a legfiatalabbak, a harmincon aluliak. Hozzájuk most is elég szigorúak voltak a szerkesztők, neveket elsősorban e rajból hiányolok. De **Kiss Benedek, Kovács István, Mezey Katalin, Veress Miklós** jelenlétének minden veresserető örülhet.

A másik, amire fel kell figyelniünk, az irodalmi élet periferiájára szorult, a névsorokból többnyire kimaradó, de egyre jelentősebb életművet építő költők sora. **Csanádi Imre, Kalász Márton, Takács Imre, Tornai József** nevét említeném mindegyiknél. A költők között is kialakult egy elég népes „meszesgödör”-nemzedék, s közülük többen most törnek ki. A **Szép Versek**-ből az említettekén túl is kiemelkedő még **Jánosy István, Kormos István, Marschall László** néhány verse.

Úgy tűnik, a legújabb magyar költészet a hatvanas években megkezdett úton jár. A költői nyelv, a költői eszközök megújulása, a didaktikusság kerülése, a magyar valóság lényeges tartalmainak megjelenítésére, a költői személyiség minél teljesebb kibontakoztatására való törekvés a **Szép Versek 1970**-ben is észlelhető. Igaz, a valóság-tükör olykor sokszorosán áttételes, a közvetlen, „józan” érzékelés számára alig befogadható, de (József Attilával szólva) „a valóság nehéz nyomait követve” az állandó egyszerűség együgyűségé válna. A bonyolultat egyszerűen kifejezni a legnagyobbaknak is ritkán sikerült.

S az alig áttekinthető, testvérharcok dúlta, értelmellenségekben dúskáló, fanatizmus és cinizmus veszélyével ijesztő világunkban tisztán cseng, értelmes cselekvésre serkent költőink szava. Mint Benjámín László írja: „Emberek vagyunk: énekelni tudunk. / Közös anyanyelvünk: énekeink. / Énekeltünk... dalainkban / a kiolt-hatatlan reménnyel, / hogy egyszer majd vidámabb ütemre kering / az éneklő csillag, a föld.” (Magvető Kiadó, 1971.)

Vasy Géza

Erdei Ferenc

Város és vidéke

Szomorú feladatnak kell eleget tenni a recenzensnek, amikor Erdei Ferenc érdekes könyvéről szól. A szerző halott, a bíráló vagy méltatás már csak az utódoknak szól. A kritikus tolla megbicsaklik, visszafogja a gyász és a tisztelet, amelyet a már nem élő szerző, az eltávozott tudós, politikus, szervező iránt érez. Az írástudók ilyenkor nekrológgal tisztelegnek, a méltató mondatok koszorúját helyezik az emlékezet koporsójára.

Nehéz erről a könyvről szólnunk, mert ez a szerző — korán befejezett pályájának — főműve, amely izgalmas folytatást ígért. A szűkebb szülőföldjéről: Csongrád megyéről szól, rögzítve az 1969-70-ben látottakat, tapasztaltakat. A bennszülött, a társadalomtudós és a gyakorló politikus szemével vizsgálja a tájat, de úgy, hogy visszapillant az eredethez, a múltba, és felvázolja a jövő kirajzolódó perspektíváit is. Már korábban foglalkozott ezzel a vidékkel. Több tanulmányában kutatta az Alföld elmaradottságának egyik okát, fejlődésének sajátosságait. Jelesül a tanyákról van szó, a sajátosan alföldi településformáról. Izgalmas probléma ez, amelyről máig sem ülték el a viták. (Lásd. Mocsár Gábor riportjait, tanulmányait, a Magyar Ifjúság vitáit).

A tanya — mondhatnánk — a legprimitívebb településforma, ami sajnálatos történelmi jelenség (ti. a török hódoltság utáni talpraállás), a gazdasági fejlődés velejárója volt. Lakóhely, gazdasági egység, előretolt erőd. A török által kipusztított Alföldön a külterjes, a mezővárosokból, falvakból szervezett parasztgazdaságok bázisai voltak ezek, ahol éltek és dolgoztak az emberek immár három évszázadon keresztül. Azért emeljük ki éppen ezt a problémát Erdei Ferenc könyvéből, mert a tanya volt sokáig a mezőgazdaság szocialista átszervezésének az egyik neuralgikus pontja. A tanya ugyanis a kisárutermelés gazdasági egysége volt, amelyben a legtovább tudott konzerválódni a magyar paraszt életrealitásának, de elmaradottságának is minden jellegzetes erénye és fogyatékosága. Két kérdést vetett fel ugyanis a történelmi fejlődés: a gazdaságit és az emberit, a civilizációért. Helyes-e, fenntartható-e, gazdaságos-e továbbra is ez a kül-, később belterjessé váló (a Szeged környéki gyümölcsstermelésre gondolunk itt) gazdálkodás? Erdei is felteszi ezt a kérdést, de a tények ismeretében nem adhat még egyértelmű választ. Két alternatíva van: 1. felszámolni a tanyákat (ezt szorgalmaztuk az ötvenes-hatvanas években), 2. modernizálni, lakó- és pihenőhellyé fejleszteni, kertvárosokká átalakítani. Csongrád megyében mindkét változatra találhatunk példát. Erdei azonban figyelmeztet, hogy, egyik változatot sem a voluntarista gazdaság- és telepítéspolitika hozta létre, hanem a történelmi, gazdasági szükségyszerűség. Ott szűnnek meg a tanyák „maguktól”, ahol a civilizációtól, kultúrától való távolságot, elzártságot nem ellensúlyozza a kecs egetető gazdasági előny. Ez a sors vár a Hódmezővásárhely, Szentes, Makó körüli tanyákra. A megerősödő, ténylegesen korszerű, nagyüzemi gazdálkodást folytató termelőszövetkezeteknek már nincs szükségük erre az elavult településhálózatra. Más a helyzet Szeged és Csongrád környékén. A szegedi tanyák (pl. Szatymaz mellett) a gazdálkodás jeleit hordozzák magukon. Ez a jellegzetesen külterjes gazdasági egység a belterjes gyümölcsstermelés bázisává vált. Megint mások a körülmények Csongrád mellett, ahol a nagyüzemi gazdálkodás gyengeségének a jelei mutatkoznak. Arról van szó, hogy a csongrádi tsz-ek nem szilárdultak meg eléggé, s a tagok a boldogulás útját az állattenyésztésben látják, amelyet a régi tanyákon mindmáig szép sikerrel folytatnak.

Mindezekből is kiderül, hogy Erdei figyelmét elsősorban a parasztság problémái kötötték le. Joggal, hiszen a táj arculatát még ma is a mezőgazdaság: a szatymazi őszibarack, a makói hagyma, a szentesi zöldség, a csongrádi állatvásár határozza meg. Ez az ősi, hagyományos elem amelyet motivál, gazdagít a megye egy évtizede települt s azóta egyre fejlődő ipara. Az egyik ilyen markáns vonás a Mocsár Gábor könyvében kitűnően bemutatott olajbányászat. Ezt a minőségileg új iparágat nem

tudja felülmúlni sem termelési értékben, sem lendületében a szegedi, hódmezővásárhelyi, szentesi, makói, csongrádi, meglehetősen heterogén, sokszínű ipartelepítés: a mezőgazdasági feldolgozóipar (paprika, zöldség, kender), az építő-, a gép- és a textilipar sem. Erdei elemzéséből kiderül, hogy sokáig mostohán bántak ezzel a vidékkel, ami az ipartelepítést illeti. Hogy ez mennyire helytelen volt, azt mutatja a jellegzetesen alföldi mezővárosok viszonylagos elmaradottsága és az elvándorlás nagy mértéke is. A régi, külterjes, tanyás gazdálkodás felszámolásával óriási munkaerőfeleslegnek támadtak ezekben a városokban, amelyeket — ipar nem lévén — a városok, falvak nem tudtak eltartani, foglalkoztatni. A jelenség megszüntetése egyszerre gazdasági érdek humánus szempontból (ingázás, bejárás) is kötelesség. A fejlődés üteme fel is gyorsult az elmúlt tíz évben. Ez a táj fokozatos átalakulását hozta magával. A mezővárosokból ipari mezővárosok lettek, ahol a lakosság jelentős hányada már nem a földből él meg, hanem az ipari termelésben dolgozik. Erdei azonban figyelmeztet a fejlődésbeli egyenetlenségekre is. Többek között éppen a szülővárosa Makó és Csongrád viszonylagos lemaradása miatt aggódik.

A könyv egyik erénye: a sokoldalúság. A harmincas évek falukutató mozgalmának jó hagyományait folytatja tovább, amikor a tényfeltáró, elemző leírásokban a jövő felé tendáló fejlődés erővonalait és buktatóit vázolja fel. Az egyik ilyen buktató — többek között — a sznob Budapest-központú szemlélet, amely még ma sem értékeli eléggé a vidéki értelmiség tevékenységét, eredményeit. A vidékiség elemzésekor rámutatott a többszörös alá- és fölérendeltség hátrányaira is. Budapest irányítja Szegedet, — Szeged Hódmezővásárhelyt, a kisváros a falut, a tanyát. Szót ejt a tanácsok önállóságáról is, a döntések és a felelősség viszonyáról. Ezt a kérdést azóta rendezte a törvény. De nem rendezte a vidéki értelmiség helyzetét (ami nem is oldható meg egyetlen rendelettel). Szeged, Hódmezővásárhely és más települések értelmisége helyzetének elemzésekor fájó sebeket tár fel. Ez a főváros-vidéki város, város-vidék konfliktus is csaknem olyan régi és mély, mint a tanyák problémája. Mégsem várhatjuk türelmesen, míg „magától” megszűnik, hiszen az egész nemzet károsodhat, ha a szakadék tovább nő. Erdei a fejlődés gyorsulásában, mégpedig a városiasodásban látja az egyik megoldást. Ha majd a falu is civilizálódik (közművesítés, munkaalkalom, kultúra stb), minden vidéki város kialakítja a maga sajátos szellemi arculatát, megkapja ennek fórumait is. (pl. helyi újságok), a helyi értelmiségiek a fővárosiakhoz hasonló anyagi és erkölcsi elismerésben részesülnek —, kisebb lesz az elvágódás és az elvándorlás — mondja Erdei.

A könyv kitűnő útikalauz is egyben. Új ismereteket ad — gondolom — még a „bennszülötteknek” is. Praktikus haszna mellett felvet néhány elméleti problémát is. Ilyen pl. a mezőgazdaság további fejlődése (milyen nagyüzem legyen?), az urbanizáció, a város-vidék, de az építészet, a politika és más területek is. Erdei józanságra int: amikor a jövőt tervezzük, ismerjük meg a táj múltját, fejlődésének sajátosságait is, a jelen tényeit, az emberek ízlését és akaratát is, hogy fedezzük fel Magyarországot, hogy ne essünk még egyszer az ötvenes évek hibáiba. S már ezekért a tanulságokért is érdemes volt megírnia, nekünk pedig elolvasnunk ezt a tény- és gondolatgazdag könyvet. (Szépirodalmi Kiadó, 1971.)

Horpácsi Sándor

Solymos Ida

Arc nélkül

A költészet a költői személyiségnek és az emberiség közös ügyeinek találkozása. Minél személyesebbé válnak a versben a közösség ügyei, s minél jobban felnőnek a személyes ügyek a közösséghez, annál nagyobb a versek esztétikai értéke. A személyes varázs titka persze nem az, hogy milyen gyakran fordul elő a versekben az „én” szó; a jó vers befogadásakor úgy érezzük, hogy a világnak a költészet eszközeivel vallomásra bírt objektív dolgai szólnak — képletesen — egyes szám első személyben.

Bizonyos korszakokban előadódik az a helyzet, hogy az irodalmi életben, a napi zsurnalisztika szintjére leszállított esztétikákban téveszmék terjednek el, s az értékrendszerben zavar támad. A szocialista irodalomelmélet sokáig ezért nem tudott magára találni, mert a versekben megnyilatkozó költő-személyiséget túlságosan alárendelte a „közhasznú” igazságnak, vagy annak, amit sokszor tévesen vélt közhasznú igazságnak. Ezért évtizedeken keresztül bűvópatak-életre kényszerített jelentőségeket, műveket. Nem csoda, hogy szinte pszichotikus állapotok alakultak ki a „nem hivatalos” irodalmi közvéleményben: sokan úgy vélekedtek — s vélekednek itt-ott még ma is —, hogy ami extrém, ami hermetikus, homályos és elvont, az eleve magasabb rendű és választékosabb, mint a konkrét, a köznapi dolgoktól az általános érvényű eszméig ívelő, gondolati világosságra és érzékletes ábrázolásra igényes líra.

Solymos Ida harmadik kötete, az **Arc nélkül**, annak a költői magatartásnak tiszteletre méltó példázata, amely — az igazi értékeket létrehozó pályatársakhoz hasonlóan — a felforgatott értékrendben mentes maradt a közkeletű divatok mindkét szélsőségétől, a „hivatalos” téveszméknek behódoló perc-életüségétől éppúgy, mint az ügyeskedéssel álcázott semmitmondástól: „Elhetnék szonettekét szöve,/s míg finom lelkemen borongok,/reámköszön a szakma öre.../valami közérdekűt írjon!/Miért én nem vagyok közérdekű?”

Hogy művészi tisztességét megőrizze, keserves válságok sorozatával kellett tartósan küszködnie. A költő-szuverenitás védelme szinte minden energiáját igénybe vette, hogy a bűvópatak-költészet, ha már rejtekezésre szorult, tiszta maradjon. Inkább beírta az eddigi — csaknem három évtizedes — életmű kisebb formátumával, semhogy eltérje a tágasabb kibontakozás hordalékát, s akár felszíni szennyeződését.

Ohatatlanul felmerül a kérdés, hogy művei nem sínylették-e meg ezt a belterjességet, s hogy sarkba szorított lírai hőse vajon nem kényszerült-e bele túlságosan moralizáló, meddőn békétlenkedő szerepbe, tudott-e igazán „közhasznú”, fontosat mondani az embereknek. Hiszen ha visszatekintünk a nemrég elmúlt korszakra, azt látjuk, hogy a legjobbak — politikus költők, moralisták, „antropológusok” és hangulat-lírikusok — az elvárások ellenére tulajdonképpen azt adták, amit a szakma és a közönség háró a költészettől: valami hangot, s nem broszúrákat és ellen-broszúrákat. A költészetben különbséget tehetünk kis- és nagyformátumú művek között, de nem ezek egymás ellentétei. Közös bennük, hogy szűkösebb vagy tágasabb világukat ki-meríthetetlen gazdagságban mutatják be: egy galambtojásban éppúgy benne foglaltatik az élet teljessége, mint a Napban.

Solymos Ida verseinek közös centrumában azt a hétköznapi hősiességet látom, hogy az irodalmi életben mellőzötten tébláboló, művészi és értelmiségi tisztességéhez körömszakadtáig ragaszkodó lírai hőse újra és újra kivágja magát a reakényszeredett szerep abszurdításából. S ennek a győzelmének egyik legfontosabb fegyvere: az önró-nia. Panaszáradatában egyszercsak felcsillan egy gúnyos szó, és a vigasztalanság máris a kiszikkadt kert munkásának nekiveselkedő sóhajává változik: „Íme, takaros pusztaságom” — mondja, s a „takaros” szóval otthonossá varázsolja, mert műveli a pusztaságot, s a csüggedt arcot groteszk mosolyra fintorítja.

Az élet kárpótlása és értelme a mű, de ennek aszkétikus végleteiben, úgy érzi, van valami embertelen, vagy legalábbis ember-nélküli, és ez ellen tiltakozik önrónikusan: „fme, a parádé / liturgiája itt fogan: / ki púpos volt, itt púptalan”.

Legválságosabb perceiben inkább önmagáról mond le, mint az életről általában, hasonlóan, mint az **Elmegyek meghalni** szerzője, Benjámin László. Jobban tiszteli az élet objektív nagyságát, mint az élet alkalmatlanságára szolgáló melegséget, a művet, legyen az megöly remek is. Persze az már a művészet mindenkori nagy paradoxona, vigasza és győzelme, hogy önmaga megtagadásából is éppen önmaga, a mű nyer, végsőként: az alkotója. Mégis, felszínes morbiditás, s nem valódi érvény volna, ha túlságosan könnyen szaladna ki száján az önmegsemmisítés szava. A költészet nehéz szenvedélyét, azt, hogy a költő szinte elvérzik egy szón, hivatása szentségeként tiszteli. A fogalmak közt rendet teremteni, újra felfedezni, lényeges összefüggéseikben felmutatni, s a borkóstolók „érzékeségével” ízlelni meg őket, a gondolkodás tisztaságáért: ez a költő legfőbb hivatása. Nem a „szavak hőkuszpókusza” vonzza, hanem az, amit „a halál helyett / kínál nekünk a gondolat”. S itt érthetjük meg igazán szándékainak nemességét: a vers nem az élet, hanem a halál helyett rendeltetett.

Korántsem értetlen azokkal a pályatársaival szemben, akik az életnek, a valószínűségnek tágasabb térségeiben munkálkodnak. Kiterjedt kritikusi tevékenysége is ökösszóloán bizonyítja, hogy nem idegenkedik más-alkatúaktól, más-sorsúaktól; nem saját, elszigetelt költő-sorsát, hanem kinek-kinek az alkata szerinti önmegvalósítását tekinti mércének: „Telet lebró türelemmel / egy mondatért szalad az ember / s tüdeje mint bokréta lángol. / Ki párnán ég el, ki parázson.”

Ha Solymos Ida verseinek mélyére tekintünk, túlzás nélkül állapíthatjuk meg, hogy élő költészetünk lelkiismerete szólal meg bennük. Nem éri be az irodalmi élet vámszedőinek adresszált vádakkal. Hiszen aki beéri ezzel, az hasonló a japán munkáshoz, aki — így hallottam — egyes gyárakban, ha vezetője megalázta, felfofoz egy külön erre a célra fölállított gumibábút, hogy a további eredményes termelő munka érdekében levezesse bénító indulatát. Solymos Ida mintha felismerte volna a gumibábu neveltségét, s az ellene fordított energiák értelmetlenségét. Ezért — anélkül, hogy meghúnyáskodón véka alá rejténé megvetését a megvetendőkkal szemben — inkább azok ellen fordul, akiket érdemesnek tart a személyhez szóló szemrehányásra: „Versen folyik: ki hát a **nincsebb?** / s gögijében forrva kit fojt meg... / kudarcait milyen karáttal / jegyzik?” Hiszen a jobbak soraiban is rést ütöttek olykor az irodalmi élet vizsálykodásai.

Egy fiatalabb pályatársa szavával, „nem sok jóságban hisz”: „mutass egy embert! ki mer hozni / falás ételt, ital vizet? — de igényeiben és reményeiben rezignánsan is őrzi az emberi közösség vágyát: „Elég, ha ülünk az asztalnál / s valaki ül a túlfelén, / az emlékezés ágat himbál, s rajt ül a cinege-remény”.

Plebejusi származás, értelmiségi műveltség, a megélhetés megalázó gondjai, a művészvilág értetlen közönye, ráadásul a „hermetizmus” teljességgel igazságtalan bélyege költő-homlokán, mindez a plebejus-indulat és a választékosan kimunkált nyelv különös egymásbanvalóságát eredményezte Solymos Ida verseiben. A próféciaik emelkedett szövezeibe — ahogy ő mondja öngúnyal: „szózatolásaiba” — köznapi sérelmek kiválasztotta szitkok, vádak és önvádak vegyülnek: „A félelem, a rettenet / hűsz láb magas oszlopra állít, / ott mormolom fogam között / önérzetem próféciait”.

Ovakodik attól, hogy a művészgög uralkodjék el rajta, hangja sokszor alázatosra száll: „Rongyosra nyúttam pár kabátot / Átúsztam néhány küszöböt / Megyek / Az istennek se szállok / s nagyon-előre köszönök”. S aztán kiderül, hogy az alázat nem a mások megalázására hajlamos embereknek szólt, hanem az élet kegyetlen törvényének: „A könyörület gyanús irtalom / A tapintat benyázal”.

Ars poetikája így hangzik: „Kiben a mozgás megfogamzik, / szólalhat a látók nevében”. Így határolja el magát a holdfényes álmodozóktól és az ál-realista-naturalista „szüntelen éberek”-től, a művészi vakságban szenvedőktől. A szellem erőfeszítéseit, melyeket cselekvés-értékűnek tekint, a cselekvő embernek ajánlja fel: „Nem Nem születtem álmodásra. / Plebejus-düh tanított várni / s nézni amint a fenség szárnya / esukódik összöb — vonja bármi... / nem szülehettem tétlenségre!”

Az ember öröme, értelmes cselekvésre született, bármi legyen a sorsa: „ezzel az arccal kezdtem s végzem/ez teremtődött boldogságra”. A kint gyűlöli, s csupán mértékét, az embert tiszteli. Megvetéssel szól azokról, akik a szenvedéssel manipulálnak, mintegy áruba bocsátva: „A kint ki-ki szétszortírozza/s nagyobb csomót jussol magának”.

Nemcsak a költő, hanem az értelmiségi „ars poéticáját” is megfogalmazza, kilépvén a szakma-gondok köréből: „Mi keret műveltünk s a lét/megállt itt néhány pillanatra/míg őriztük a szenvedélyt,/nem tárolván tőket kamatra”. Voltaire-iánus-epikureista hitvallása ellenére gyakori a sztoikus-szkeptikus felhangja, s ezt a fényűzést az igazi epikureista csak ritkán engedi meg magának. De az önirónia segítségével behízelgően enyhíti önmarcangolását, mert nemcsak az a fontos, hogy mit mond a költő, hanem még fontosabb, hogy hogyan mondja: „Álmomban is sznob: tinta után lótok,/várj, be kell írnod példányomba neved” — írja kedvence, Halász Gábor szelleméhez. Esményképe a literary gentleman, aki derúsen kételkedik, s a szomorúságban is könnyed: „a néhányak közé tartozhatol itt,/akiknek kivételképpen megengedtetik/egy kis hodleri dekadencia”.

Néhány istenes, isten-tegező versének különös értéke, hogy a szózat tárgya emberi személlyel helyettesíthető: „oltalomra-/szorulót ne engedj, te, hallod?/odakinn szétfagynom ruhátlan”. Az emberek közötti érintkezés kalandos és kockázatos szellemi „érzékeny utazás”: „természettől izgága utazó/— hazátlanul is törvényalkotó — behajózzam-e öblödbe, száműzöttnek?” A másik embert „várakozásom forró terepének” nevezi.

Vékony kötetéből bőséggel idézhetnénk még aforizma-erejű kulcsmondásokat, teli-lye találó gondolatokat. Hiszen legfőbb bizalma a költői alkotómunka iránt ez: „ajándékozhatasz fontos szavakat”. A „fontos szavaknak” a versben nemcsak gondolati töltése van, hanem érzelmi fűtőanyaga is — és a szavak hiábavalósága miatti aggodalom vissza-visszahall a műre: „apoteózisod összeroskad./Törmelkeivel mire mész?”; „intelmeid — akár az út pora...”

Mégis, a vers szabadság, haláltól elhódított élet, kőbe vésvé megállított pillanat: „Szabad a szó, ha megtöretlen / furakszik szívéig a létnek”. S ez a megszenvedett hit a szó erejében, az észrevétlen is töretlen ívű pályában a költészet újjáéledt ön-bizalmát jellemzi.

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

Alföldy Jenő

Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól

Nincs a szellemi életnek egyetlen területe sem, amelynek fejlődésére ne hatott volna kedvezően a szovjet párt huszadik kongresszusát követő konszolidálódó politikai légkör. A marxista irodalomtudományban az ötvenes évek végén az irodalomelméleti kutatások, viták megélénkülése nyitott új fejezetet, amelyet elsősorban a realizmus-fogalom értelmezése és az avantgardizmus sokszínű törekvéseinek megítélése körüli polémia fémjelzett.

A magyar irodalomtudományban is megfigyelhető egyfajta kiegyenlítődési tendencia a történet és az elmélet vonalán. Az összefoglaló jellegű történeti munkák, szintéziskísérletek, lexikonok mellett az utóbbi években néhány jelentős, kifejezetten elméleti igényű és irányú tanulmánykötet is napvilágot látott.

S a kutatások eredményeivel párhuzamosan természetszerűleg megnőtt a szaktudományok iránti érdeklődés: az olvasók különösen olyan tudományterületekhez vonzódnak, amelyek nemcsak szakjellegű információkat nyújtanak, hanem filozófiai, ideológiai, történeti összefüggésekre világítanak rá. Az MTA Irodalomtudományi

Intézetének gondozásában megjelent „Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól” című kötet minden bizonnyal ezek közé sorolható, hiszen egyrészt ezeket az irányzatokat elszakíthatatlan szálak fűzik egy-egy korszak ideológiai és művészeti életének történetéhez, másrészt pedig a tanulmányok tudatosan kitérnek irodalomtudományi iskoláknak marxizmushoz való viszonyára is.

A kötet az irodalomtudományi törekvések feltérképezésével az irodalomelmélet jelenlegi státuszát rögzíti. A tanulmányok tájékoztató jellegűek, de egyszersmind elméleti igényű feladatot is teljesítenek. A szerkesztő Nyíró Lajos — aki maga is a marxista irodalomelmélet egyik kiváló hazai képviselője — bevezetőjében utal erre az igényre: „Ez a tanulmánykötet a lendületben lévő marxista irodalomtudományt hivatott szolgálni. A XX. századi irodalomtudományi iskolák bemutatásával azokat az eredményeket igyekeztünk kiemelni, amelyek szükséges és kellő áttétellel hasznos tanulságokkal szolgálnak kutatásaink irányainak kialakításához. Nemcsak sikereiket mérlegeljük: fontos tanulságokat rejtenek számunkra kudarcaik és meddő kísérleteik is, melyek polgári osztálybeállítottságukban és idealista ideológiájukban gyökereznek... A XX. századi irodalomtudományi iskolák feltárásával egyidejűleg hozzájárultunk a marxista művészetszemlélet és irodalomelmélet történetének nagyobb szabású feldolgozásához is. Ez annál inkább sürgető feladat, mert átfogó, összefoglaló tudományos feldolgozás a marxista irodalomtudomány történetéről nincsen sem nálunk, sem más országban.”

A vaskos kötet tizenhárom — zömében már folyóiratokban (Kritika, Helikon) megjelent, de itt kibővített — tanulmányt tartalmaz. Az írásokat — némi önkénnyel — négy nagyobb egységbe csoportosíthatjuk. Az első csoportot azokról az iskolákról szóló tanulmányok alkotják, amelyekben a filozófiai irányzatok konkrét, közvetlen vetületével találkozhatunk. Ide tartoznak Horváth Károlynak és H. Lukács Borbálának a pozitívista illetve a német szellemtörténeti irodalomszemlélettel, valamint Vajda György Mihálynak és Köpeczi Bélának a fenomenológia illetve az egzisztencializmus és az irodalomtudomány összefüggéseivel foglalkozó írásai. A cseh, az orosz, a lengyel és az amerikai formalista iskolák törekvéseit és főbb jellemzőit Sziklay László, Nyíró Lajos, Bojtár Endre és Szili József mutatja be. Hankiss Elemér, Varga Károly és Voigt Vilmos az irodalomtudománynak más tudományágakhoz — nevezetesen a pszichológiához, a szociológiához, valamint a folklorisztikához — fűződő kapcsolatát elemzi. Fodor István és Csetri Lajos tanulmányát egyediségük rokonítja: az előbbi — az önálló iskoláknak nem nevezhető — úgynevezett francia szövegmagyarozó módszerrel, az utóbbi az irodalom stílustörténeti elméletével foglalkozik.

A közvetlen idealista filozófián alapuló irodalomtudományi iskolák a problémák felvetésében — milyenek az irodalmi történetiség kutatásának lehetőségei?, mi módon létezik a műalkotás?, milyen a műben az objektív és szubjektív mozzanatok egysége?, milyen a művek születése, fogadtatása, hatása? stb. — gyakorta indulnak el követendő úton, a kérdések megválaszolásához azonban nem elegendők a statikus, formális, idealista gondolkodás eszközei.

A formalista iskolák jeles képviselői, mint a cseh J. Mukarovsky, az orosz V. Sklovszkij, J. Tyinánov, R. Jakobson, a lengyel M. Kridl vagy az amerikai J. C. Ransom, A. Tate és C. Brooks — eltekintve nemzeti karakterüktől — azt a tudományos eszményt hirdették, hogy az irodalom jelenségeinek bonyolult szövevénye egzakttá, tudományos módszerrel felbontható, analizálható, értelmezhető. Az irodalmi vizsgálódás nyelvközpontúságát vallották. Szerintük az irodalom fejlődése immanens jellegű, mozgásának autonóm törvényei vannak, amelyet elsősorban alapevő anyagának a költői (esztétikai) nyelvnek a fejlődése határoz meg. A műalkotást szisztémaként fogták fel, s a nyelvet a műalkotás tudományos „modelljét”, s a modern irodalomtudomány fejlődésének ezzel új medret vájtak.

Mi használható fel a — dogmatizmus időszakában egyértelműen elutasított — strukturalizmusból napjaink marxista irodalomtudománya számára és mi nem?

Sziklay László a prágai iskolát elemző tanulmányában Ján Rozner, mai szlovák kritikust idézi: „A strukturalizmusnak a marxista irodalomtudományban azzal lehet kezdeményező szerepe, hogy olyan problémákat állított fel számára, amelyeket a marxista tudomány újszerű alkotó módon old meg. Ezzel a kezdeményező jellegével a strukturalizmusnak ma is időszerű értéke van.” Kétségtelen, például hogy a pr-

gái örökségére támaszkodó cseh és szlovák irodalomtudomány lényegesen alaposabban tud a műalkotás stílusvizsgálatának, formai elemzésének kérdéseivel foglalkozni mint azoknak a szomszéd nemzeteknek az irodalomtudománya (mint éppen a magyar), amelyeknél a polgári irodalomtudomány pozitívista, illetve szellemtörténeti szemléleti alapjai ellenkeztek a műalkotás egzakt módszerrel való megközelítésének igényével. Pedig a strukturálista módszerek segítségével a kutatók mélyrehatóbban tudják feltárni a műalkotások formavilágának törvényszerűségeit. „Mégis: ha ez a módszer „divattá”, modorra — és főleg öncélúvá vagy éppen kizárólagossá — válik, ugyanolyan torzításokat eredményezhet, az irodalomtudománynak ugyanolyan egyoldalúságra vezethet, mint azok a leíró jellegű, pszichologizáló, biografikus módszerek, amelyek ellen annak idején a strukturalizmus vívta a maga harcát.”

Az viszont aligha bírálendő, hogy — kiváltképp az orosz formalisták — az irodalom fejlődésének elméleti megalapozásában mindig az újra, a kísérletezésre, a korszerűre tették a hangsúlyt, s ezzel objektíve a művészet forradalmi lendületét támogatták. Ostorozták a művészetet bomlasztó kispolgári harmonia-eszményt, az automatizált, a megszokottra támaszkodó esztétikai elveket s általában a konformizmust sugalló művészetszemléletet. Ugyanakkor — munkásságuk elemzéséből — az is kiderül, hogy az irodalom függetlenségét, a társadalmi élettől és más tudatformáktól való elhatároltságát hirdető — és a század első évtizedeiben történelmileg szükséges-elméletük alapján véve téves filozófiai alapokra, agnosztikus szemléletre épült, s így ez az élő művészet gyakorlata számára képtelen volt pozitíven fogalmazott programot adni.

A magyar irodalomtudomány jelentős eredménye e gazdag tartalmú kötet megjelentetése, hiszen — kevesebbet, mint — az irodalomelmélet önálló tudományágként való fejlesztésének realitását bizonyítja.

(Akadémia Kiadó, 1970)

Csongrády Béla

Pályázati felhívás

Salgótarján 1972. január 27-én ünnepli várossá nyilvánításának ötvenedik évfordulóját. A város munkásmozgalmi múltja, fél évszázados története, felszabadulás utáni nagyvonalú fejlődése, az emberi sorsok alakulása számos témát kínál az irodalom, a szociográfia eszközeivel való megfogalmazásra.

A jubileum tiszteletére Salgótarján Város Tanácsa irodalmi pályázatot hirdet.

Pályázni lehet bármilyen műfajú szépirodalmi alkotással, szociográfiai művel, szociológiai, helytörténeti tanulmánnyal, amely témájában Salgótarjánhoz kapcsolódik és még nem jelent meg nyomtatásban. A pályázaton bárki részt vehet.

A pályaművek színvonalától függően kiosztásra kerül:

- egy 4000 Ft-os első díj
- két 2500 Ft-os második díj
- két 1500 Ft-os harmadik díj

Az ifjúsági korosztály számára (e kategóriába azok a pályázók tartoznak, akik 1972-ben töltik be 18. életévüket) különdíjak kerülnek kiadásra.

A színvonalas alkotásoknak a Városi Tanács a megyei folyóiratokban illetve a Nógrád kulturális mellékletében publicitást biztosít.

A pályaműveket — jeligével ellátva — 1972. április 30-ig kell beküldeni a Városi Tanács Művelődésügyi Osztályára.

Salgótarján, 1971. augusztus hó

A pályázat eredményhirdetésére és a díjak kiosztására 1972. augusztus 20-án kerül sor.

SALGÓTARJÁN VÁROSI TANÁCSA